

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

YOZGAT BOZOK UNIVERSITY
Faculty of Economics and Administrative Science

YOZGAT BOZOK UNIVERSITÄT
Fakultät für Wirtschafts- und Verwaltungswissenschaften

TÜRKİYE SİYASET BİLİMİ DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE
TÜRKISCHE ZEITSCHRIFT FÜR POLITIKWISSENSCHAFT

ISSN: 2587-2346E-ISSN: 2667-775X
Cilt 6 Sayı 2 Eylül 2023 • Volume 6 Number 2 September 2023

Sahibi / Owner

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Adına
Prof. Dr. Tansel HACIHASANOĞLU

Editör / Editor

Doç. Dr. Hülya TOKER

Sayı Editörü / Issue Editor

Doç. Dr. Sertan AKBABA

Editör Yardımcısı / Sub Editor

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Pınar ÖZMEN

İngilizce Editör / English Editor

Yusuf Serdar DEMİRTAŞ

Almanca Editör / German Editor

Doç. Dr. Mustafa YILDIZ

Yazım Editörü/Copy Editor

Arş. Gör. Pelin Sultan KARA

Yayın Koordinatörü / Publication Coordinator

Arş. Gör. Emre EZİN

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Management

Prof. Dr. Uğur SADIOĞLU

Doç. Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK

Doç. Dr. Osman Gökhan HATİPOĞLU

Doç. Dr. Hülya TOKER

Doç. Dr. Mustafa ÖZALP

Doç. Dr. Mustafa YILDIZ

Doç. Dr. Gökberk YÜCEL

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Pınar ÖZMEN

Kurucular / Founders

Prof. Dr. Yunus YOLDAŞ

Doç. Dr. Özlem BECERİK YOLDAŞ

Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi; Index Copernicus International, ASOS Index, CiteFactor ve Academic Resource Index tarafından taranmaktadır.

Bilimsel Danışma Kurulu / Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Tayyar ARI	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut AKIN	Yozgat Bozok Üniversitesi
Prof. Dr. Durmuş Ali ARSLAN	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Zühtü ARSLAN	Anayasa Mahkemesi Başkanı
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
JProf. Dr. Jameleddine BEN BDELJELIL	Ludwigsburg Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. İbrahim CANBOLAT	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Baran DURAL	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Eyyup ECEVİT	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Erol ESEN	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa GENCER	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Burak GÜMÜŞ	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Farid HAFEZ	Georgetown Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Hans Georg HEINRICH	Viyana Üniversitesi, Avusturya
Prof. Dr. Evren YAŞAR	Onursal Üye, Yozgat Bozok Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Cem KARADELİ	Ufuk Üniversitesi
Prof. Dr. Bekhruz KHASHMATULLA	Ulusal Üniversite Odessa Hukuk Akademisi, Ukrayna
Prof. Dr. Olaf LEISSE	Jena Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. Gerhard MANGOTT	Innsbruck Üniversitesi, Avusturya
Prof. Dr. Mehmet ÖCAL	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur SADIÖĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Lütfü TOKATLIOĞLU	Harvard Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. O. Can ÜNVER	İstanbul İstinye Üniversitesi
Prof. Dr. Celalettin YAVUZ	İstanbul Ayvansaray Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus YOLDAŞ	Milli Savunma Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet BARDAKÇI	İstanbul Aydın Üniversitesi
Doç. Dr. Kutluhan BOZKURT	İstanbul Gedik Üniversitesi
Doç. Dr. Ejder ÇELİK	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim DOĞAN	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Sadık ERDAŞ	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Esra GEDİK	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan KARAASLAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Alper MUMYAKMAZ	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail PIRLANTA	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Recep TEMEL	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Gökberk YÜCEL	Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Karol KUJAWA	Illinois Üniversitesi, ABD; İşletme Üniversitesi, Polonya
Dr. Öğr. Üyesi Valeriy MORKVA	Kapadokya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Pınar ÖZMEN	Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erjada PROGONATI	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Tural BAHADIR	Bremen, Almanya
Dr. Gürsel DÖNMEZ	T.C. Cumhurbaşkanlığı
Dr. Christian Johannes HENRICH	Siegen Üniversitesi, Almanya
Dr. Sarajuddin RASULY	Viyana, Avusturya

Bu Sayının Hakem Kurulu / Reviewer Board of This Issue

Prof. Dr. Fahri ERENEL	İstinye Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus YOLDAŞ	Milli Savunma Üniversitesi
Doç. Dr. Selma Göktürk ÇETİNKAYA	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. İlhan GÜLLÜ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Burak HERGÜNER	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Hale KIRMIZIOĞLU	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. M. Cem OĞULTÜRK	İstanbul Aydın Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet ŞİMŞİR	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Deniz ALTINSOY	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Bozkurt ÇELİK	Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Atahan Birol KARTAL	İstanbul Beykent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine ERDEN KAYA	Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erden KİŞİ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Metin ÖZKAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Arş. Gör. Bengü ÇELENK	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

TÜRKİYE SİYASET BİLİMİ DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE
TÜRKISCHE ZEITSCHRIFT FÜR POLITIKWISSENSCHAFT

Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi (TSBD), Yozgat Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından yılda iki kez Mart ve Eylül aylarında yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergiye gönderilecek yazılar derginin biçim kurallarına uygunluğu incelendikten sonra, iki kör hakem değerlendirmesine gönderilir. Hakem raporlarına göre dergi yayın kurulu çalışmayı yayınlarsa veya yayınlamaz. Dergide intihale (kendinden intihal dâhil) karşı sıkı bir politika izlenmektedir. Yazılar intihale karşı yayından önce, yayın aşamasında ve sonrasında denetlemeye tabi tutulur ve intihal bulgusu durumunda değerlendirme sürecinin herhangi bir aşamasında reddedilir. Dergide yayınlanan yazılarda ileri sürülen görüşler yalnızca yazarların kendisine aittir, yayınlanan kurumun görüşlerini yansıtmaz. Yayıncılar bu görüşler için herhangi bir yasal sorumluluğu kabul etmez.

The *Turkish Journal of Political Science* (TSBD) is an international peer-reviewed journal published twice a year, in March and September, by Yozgat Bozok University, Faculty of Economics and Administrative Sciences. Following a preliminary inspection, manuscripts that meet the format requirements are subjected a double-blind peer review process. The editorial board publishes or does not publish the article based on the results of peer review reports. The journal has a stringent policy against plagiarism (including self-plagiarism). Manuscripts are screened for plagiarism before, during, and after publication, and if found, they are rejected at any stage of processing. The opinions expressed in the published articles are solely those of the author and do not represent the views of the publishing institution. Publishers take no legal liability for their opinions.

İletişim Bilgileri / Contact Information:

Adres: Yozgat Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Atatürk Yolu 10. km. 66200 YOZGAT

Telefon: +90 (354) 242 10 42

E-mail: siyasetdergisi@yobu.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editöryal / Editorial	VII
Araştırma Makaleleri / Research Articles	
Miroslav Hroch'un 3 Aşamalı Modeli Ekseninde Azerbaycan Millî Hareketinin Doğuşu <i>The Emergence of the Azerbaijani National Movement within the Framework of Miroslav Hroch's 3-Stage Model</i> Mehmet Akif Can	121
Konformist "Sömürge Aydınları" ya da Yerli Kolonyal Kâhyalar <i>Conformist "Colonial Intellectuals" or "Native Colonial Stewards"</i> Osman Can Ünver	131
Iran's Identity Policy Pursued in Its Construction as a Proxy Power: The Case of the Islamic Resistance Movement of Azerbaijan (Hüseyinçilər/Husayniyyun) <i>İran'ın Vekil Güç İnşasında İzlediği Kimlik Politikası: Azerbaycan İslami Direniş Hareketi (Hüseyinçilər/Hüseyniyyun) Örneği</i> Oral Toğa & Güngör Şahin	141
Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Dağlık Karabağ Sorununun Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Politikasına Etkisi <i>The Impact of the Nagorno-Karabakh Issue on the National Security Policy of the Russian Federation in the Context of the Near Abroad Doctrine</i> Murat Ercan & Seymur Abbasov & Eser Gemici	155
Diğer Konular / Other Issues	
Tarihsel Süreçte Vezir Nizâmülmülk'ün İstihbarata Yaklaşımı: Siyasetname Örneği <i>Vazir Nizam Al-Mulk's Approach to Intelligence in the Historical Process: A Political Treatise (Siyasetname)</i> Nedim Mutlu & Derviş Çanakçı	169
Platon'un Devlet Kitabı Üzerinden Antik Yunan'da Oikos ve Kadınlar Hakkında Bir Tartışma <i>On Plato's Republic: A Discussion About Oikos and Women in Ancient Greece</i> Elifhan Köse Çal	181
Kitap İncelemeleri / Book Reviews	
Ma(r)king the Difference: Multiculturalism and the Politics of Translation <i>Farkı Ortaya Çıkarmak: Çokkültürlülük ve Çeviri Politikası</i> Özlem Gülen	197

EDİTÖRYAL

Kimlik siyaseti olarak tanımlanabilecek siyasi hareketlerin kapsamı oldukça geniştir. Literatüre bakıldığında kullanılan örnekler ağırlıklı olarak Batı demokrasilerinde vatandaşlık haklarından, bölgesel ölçekte kendi kaderini tayin etme taleplerine veya devletlerin yayılmacı politikalarından, göçmen karşıtı, popülist ve etnik hareketlere kadar geniş bir ölçüde ele alınmaktadır. Bütün bu örneklerin kesişim noktası ise milliyetçilik ve yürütülen milliyetçi siyasettir.

Milliyetçilik kavramı her ne kadar siyasal ve sosyolojik tartışmaların ayrılmaz bir parçası olsa da kökleri yüzyıllar öncesine dayandığı için zengin bir tarihsel arka plana sahiptir. Milliyetçilik fikri, hareketi, siyaseti ve dahi ideolojisi her daim güncelliğini koruyor olması günümüz dünyasının da sosyo-politik oluşumunda merkezi bir rol oynadığının göstergesidir. Oldukça yaygın olmasının bir başka sebebi ise, kendisinin bir ideoloji olması dışında, başka ideolojilere de eklenilebilmesi özelliğidir. Milliyetçilik, modern dönemi ve yarattığı toplumların hayatlarını ve yaşam biçimlerini şekillendiren Avrupa menşeli bir fikir olarak ortaya çıkmış, kısa zamanda tüm dünyayı etkileyen siyasal bir felsefe haline gelmiştir. Gelişim sürecinde milliyetçilik pek çok biçim ve ifadeye bürünmüştür. Bu sebeple onu genel geçer bir tanımla bir kalıba sokmak mümkün değildir. Bunun en temel sebebi milliyetçiliğin *millet*, *etnisite*, *devlet* gibi kavramlarla birlikte tanımlanmasından kaynaklanmaktadır.

Tarih boyunca toplumlar, *biz* ve *onlar* ayrımına varmak üzere belirli kriterler etrafında çeşitli türde gruplar oluşturmuşlardır. Milliyetçilik tarafından oluşturulan bu gruplardan biri de millettir. Milliyetçilik, millet kavramıyla doğrudan ilgili birtakım inançları ifade etmektedir ve fakat belirli bir ulusun karakteri hakkında farklı görüşlerin olması da beklenmektedir. Dolayısıyla her millet için farklı ve birbiriyle yarışan inançlar olabilmektedir. Bu inançlar daha ziyade siyasi farklılıklar ya da okumalar/yorumlamalar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nokta hem milliyetçilik hem de millet kavramlarının son derece karmaşık ve tartışmalı olmalarından kaynaklanmaktadır. Zira milliyetçiliğin demokrasileri zafiyete uğratan, savaş veya çatışmaların çıkmasına zemin hazırlayan veya azınlıkları düşmanca ötekileştiren bir güç olarak olumsuzca değerlendirilmesi bir yana, aynı zamanda Amerikan ve Fransız devrimlerinin ardından mutlak monarşilerin devrilmesine yardımcı olan, kendi kaderini tayin etme hakkını ve hareketine öncülük eden, dahası kolonyal güçleri geri püskürten vb. olumlu gelişmelere de ciddi katkılar sunduğu da açıktır.

Milliyetçilik etnik köken, dil, din, gelenekler, tarih, coğrafya gibi temel unsurlardan oluşmaktadır. Bu faktörlerin hiçbiri tek başına bir millet veya milliyetçilik yaratmaya yetmeyeceği gibi çalışma alanının sınırlarını da oldukça genişletmektedir. Milliyetçilik, etnisite ve kimlik tartışmaları, şu anda dünyanın farklı coğrafyalarında, ülkeleri dönüştüren toplumsal değişimlerin çoğunun merkezinde yer almaktadır. Bu sebeple milliyetçilik çalışmaları disiplinler arasıdır ve özellikle sosyoloji, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, antropoloji ve tarih gibi bilim dallarının araştırma alanlarına girmektedir. Bu sayımızla milliyetçilik çalışmalarına eleştirel ve disiplinler arası yaklaşımları teşvik etmeyi amaçladık.

Mehmet Akif Can'ın *Miroslav Hroch'un 3 Aşamalı Modeli Ekseninde Azerbaycan Milli Hareketinin Doğuşu* isimli çalışması, Azerbaycan milli uyanışının nasıl gerçekleştiği ve hangi evrelerden geçerek ortaya çıktığını anlamamız noktasında önemli ipuçlarını göstermektedir. Yazar, Miroslav Hroch gibi milliyetçilik çalışmaları literatürünün önemli isimlerinden birinin ortaya koyduğu milletleşme süreci/modelini kullanarak Azerbaycan ulusal kimliğinin geçirdiği süreçleri ele almaktadır. Yazar gerek Çarlık Rusya'sı dönemi gerekse Sovyetler Birliği tecrübesinin ulusal kimliğinin gelişimi üzerine yarattığı etkileri, kırılmaları ayrı ayrı ele almaktadır.

Günümüz milliyetçilik çalışmalarının önemli bir kısmı post-kolonyal süreci mercek altına almaktadır. Dünün sömürge ülkelerinin, günümüzde ne derece uluslaştıkları önemli bir sorunsaldır. Osman Can Ünver, “*Konformist Sömürge Aydınları*” ya da “*Yerli Kolonyal Kâhyalar*” isimli çalışması ile post-kolonyal dönemi eleştiri noktasında irdeleyerek, Batılı güçlerin asırlar boyunca hem sömürgecilik hem de emperyalist politikaları gereği dünyanın geri kalanından nasıl çıkar sağladıklarını, dahası günümüz post-kolonyal durumun da çok farklı olmadığı, sadece biçim değiştirerek devam ettiği noktasına dikkat çekmektedir. Yazar süreci daha iyi okumak adına başat güç olarak sadece batılı devletlere bakmak yerine, esasen geride bıraktıkları yerli işbirlikçilere, kendi deyimiyle *kâhyalara* da dikkat çekmektedir.

Orta doğu coğrafyasına bakıldığında günümüz çatışmalarının çoğunun Şii – Sünni ayrışması ve beraberinde getirdiği kimlik çatışması olduğu görülmektedir. Bu çatışmanın doğrudan veyahut dolaylı taraflarından biri İran İslam Cumhuriyetidir. Oral Toğa ve Güngör Şahin’in ele aldıkları *İran’ın Vekil Güç İnşasında İzlediği Kimlik Politikası: Azerbaycan İslami Direniş Hareketi Örneği* isimli çalışması, İran’ın vekil güç ekseninde kimlik politikasını nasıl yeniden bir üretime soktuğu noktasında kayda değer bir tartışma yapmaktadır. Yazar, İran’ın Azerbaycan İslami Direniş Hareketi üzerinden kimlik araçsallaştırmasını ortaya koymaktadır.

Murat Ercan, Seynur Abbasov ve Eser Gemici tarafından ele alınan *Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Dağlık Karabağ Sorununun Rusya Federasyonu’nun Ulusal Güvenlik Politikasına Etkisi* isimli makale, uzunca bir süredir Kafkas bölgesini meşgul eden ve güncelliğini koruyan Dağlık Karabağ meselesi üzerinedir. Yazarlar, bu meselenin Rusya Federasyonu’nun ulusal güvenlik politikasını nasıl etkilediğini ve dahası meselenin sadece Azerbaycan ile Ermenistan arasında olmadığını, Rusya Federasyonu gibi önemli bir aktörü de ilgilendirdiği noktasındaki ehemmiyeti vurgulamışlardır.

Sayının ana teması dışında yer alan, Nedim Mutlu ve Derviş Çanakçının *Tarihsel Süreçte Vezir Nizâmülmülk’ün İstihbarata Yaklaşımı: Siyasetname Örneği* isimli makalesi ise, Türk tarihinde sıkça gördüğümüz Siyasetname örneklerinden birini inceleyerek sonraki nesillere nasıl bir rehber olduğunu, istihbarat özelinde bir inceleme yaparak ortaya çıkarmaktadır. Nizâmülmülk’ün kaleme aldığı Siyasetname eseri şüphesiz devlet idaresi adına birçok zengin tecrübe ve bilgiyi içermektedir. Yazarlar bu zenginliği istihbarat alanının gelişimine sunduğu katkılar bağlamında incelemektedirler.

Sayının ana teması dışında yer alan bir diğer çalışma Elifhan Köse tarafından ele alınan *Platon’un Devlet Kitabı Üzerinden Antik Yunan’da Oikos ve Kadınlar Hakkında Bir Tartışma* isimli makale, Antik Yunan dönemine referansla kamusal – özel alan tartışmasına girerek, Oikos’un kadın-erkek ilişkilerine etkisi ve dahası toplumsal hayat içindeki rolüne dikkat çekmektedir. Bedenin doğal mekânı olarak kabul edilen Oikos’un kamusal alan karşısındaki konumuna değinen yazar, bu durumu toplumsal cinsiyet normları üzerinden yeniden okumaya gitmektedir.

Sayının ana temasına uygun kitap kritiği ile katkı sağlayan Özlem Gülen ise *Ma(r)king the Difference: Multiculturalism and the Politics of Translation* isimli kitabın incelemesini yaparak kimlik siyasetinin dildeki yansımalarına, dilin gücüne referansla çeviri faaliyetlerinin kimlik inşası ve yeniden inşası noktasında nasıl bir role sahip olduğunu aktaran kitabın önemine işaret etmektedir. Tartışmanın merkezine çok kültürlülük kavramını alan kitap, sömürge sonrası dönemde Batı dünyası içinde yaşayan ama *Batılı olmayan* insanların durumunun yazında ve çevirilerde nasıl karşılık bulduğu hususuna dikkat çekmektedir. Yazar bunlardan yola çıkarak milliyetçi ideoloji ile çeviri ilişkisi alanındaki çalışmaların azlığı sebebiyle, kitabın alana önemli bir katkı sunduğunu belirtmektedir.

TÜRKİYE SİYASET BİLİMİ DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE
TÜRKISCHE ZEITSCHRIFT FÜR POLITIKWISSENSCHAFT

Derginin bu sayısında amacımız, farklı disiplinlerin milliyetçilik olgusuna nasıl yaklaştıklarını daha iyi anlamak, tartışmak ve okuyucuya aktarmaktır. Özellikle Türkiye’de yeterince üzerinde durulmadığına inandığımız etnisite, milliyetçilik ve kimlik siyaseti çalışmalarına dergimiz bu sayısında bir nebze yer vererek katkı sunmaya çalıştık. Sayının hazırlanması sürecinde her daim katkı sunan ve destek olan başta editör olmak üzere yayın kuruluna, çalışmaları ile katkı sunan yazarlara ve çalışmaları değerlendiren hakemlere ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Doç. Dr. Sertan AKBABA
Yozgat Bozok Üniversitesi

MIROSLAV HROCH'UN 3 AŞAMALI MODELİ EKSENİNDE AZERBAIJAN MİLLÎ HAREKETİNİN DOĞUŞU

THE EMERGENCE OF THE AZERBAIJANI NATIONAL MOVEMENT WITHIN THE FRAMEWORK OF MIROSLAV HROCH'S 3-STAGE MODEL

Öz

Aidiyet duygusu, bir şeylere ve bir yerlere bağlanma dürtüsü insanlığın varoluşsal serüveninde tazeliğini yitirmeyen kavramlar olagelmıştır. Tarihsel perspektiften bakıldığında insana ait olan aidiyet hasleti toplumların da hayatlarında, yaşamış oldukları dönüşümde önemli bir eşik olmuştur. Bu bağlamda milliyetçilik mevhumu toplumların hayatlarında en belirleyici formlardan biridir. "Zaman"a ve "coğrafya"ya göre farklı biçimlerde tebarüz eden milliyetçilik; iki ayrı anlam dünyasına sahip Doğu ve Batı toplumlarında farklı dinamiklerle gelişim göstermiştir. Çarlık Rusya hegemonyası altında bulunan Azerbaycan'ın on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren millî biçimde varoluş arayışı, bu arayışın Azerbaycan millî hareketini taşıdığı nokta ve millî kimlik oluşumu Miroslav Hroch'un üç aşamalı modeli ekseninde ele alınmıştır. Girişilen düşünsel ve eylemsel faaliyetlerin Hroch'un modelinde hangi aşama içinde değerlendirilmesinin uygun olduğu ve bundan bağımsız olarak Azerbaycan millî hareketinin bütünsel olarak geçirdiği süreç çalışmanın temel kimliği hüviyetindedir. Bu bağlamda Azerbaycan millî hareketinin tarihsel unsurlar etrafında şekilleniş biçimi, bu biçim içerisinde toplumsal tepkinin konumu, yetişen ve hareketin fitilini ateşleyen aydın kadronun teşekkül devri nedenleriyle izaha kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Mehmet Akif CAN*

* Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

E-posta/E-mail:
makif560@gmail.com

Orcid: 0009-0002-1868-0502

DOI: 10.59886/tsbder.1348692

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Azerbaycan, Hroch, Çarlık Rusya, Millî Kimlik.

Abstract

The sense of belonging and the urge to connect to something and somewhere have been concepts that have not lost their currency in the existential adventure of humanity. From a historical perspective, the characteristic of belonging to human beings is also important in the lives and transformations of societies. In this context, nationalism is one of the most determining factors in the lives of societies. Nationalism, which manifests itself in different forms according to "time" and "geography", has two separate worlds of meaning. As a matter of fact, it has developed with different dynamics in Eastern and Western societies. Azerbaijan's quest for national existence since the beginning of the 19th century, which was under the hegemony of Tsarist Russia and the point where this quest carries the Azerbaijani national movement and the formation of national identity are discussed in the axis of Miroslav Hroch's three-phase model. The appropriate phase of the Hroch model to be employed in the evaluation of their intellectual and operational activities, and independently of this, the process of the Azerbaijani national movement as a whole, form the basis of this study. In this context, the formation of the Azerbaijani national movement around historical elements, the position of social reaction within this form, and the reasons for the establishment period of the intellectual cadre that fostered the movement have been attempted to be explained.

Keywords: Nationalism, Azerbaijan, Miroslav Hroch, Tsarist Russia, National Identity.

Başvuru/Submitted: 23.08.2023

Kabul/Accepted : 06.09.2023

Giriş

Milliyetçilik kavramını tanımlarken değerlendirilecek ilk husus bu kavramın tek bir tanımının yahut doğuş nedeninin bulunmadığını bilmemiz gerekliliğidir. Asırları aşan köklü devlet gelenekleri içinde yahut kabile toplumlarında milliyetçiliğin hangi düzlemde ele alındığını, nasıl bir zihinsel sürecin ürünü olduğunu anlamamız için kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmuştur. Bunun yanı sıra milliyetçilik için her coğrafi bölgeye, tarihsel geçmişe, gelecek ideale, devlet algısına göre farklı tanımlamalar yapmak mümkündür. Örneğin; milliyetçilik kimisi için bir etnisite vurgusu yahut homojen bir ulus anlayışı etrafında şekillenmekteyken, bir diğeri için ırksal bağlamın dışında kızıl elma ideali etrafında kenetlenen insan topluluklarının genel tavrı ve ülküsüdür, bir mefkûre birlikteliğidir. Kimisi üzerinde yaşadığı ve adına devlet dediği kara parçasının hak ve menfaatlerini milliyetçilik olarak yorumlarken, bir başkası inanç ve duygu eksenli bir tanımlamayı doğru bulabilmektedir. Örneğin, İslam literatüründe millet-i İbrahim kavramı, millet ve milliyetçilik tanımlaması içerisinde önem arz etmektedir. Millet-i İbrahim'den kastın etnik yahut mezhepsel bir kavrama gönderme olmadığı açıktır. Burada ifade edilen husus, peygamberlerin atası konumundaki Hz. İbrahim (a.s.)'ın dinine tabi olan tüm Müslümanların aynı milletin mensupları olarak görüldüğü hakikatini ifade etmektedir. Dolayısıyla Batı'nın yaklaşım biçiminden bütünüyle farklı olan millet kavramı merkezine dil, renk, soy, aile, kabile vb. gibi insan iradesine bağlı olmayan unsurları almayarak meseleyi doğrudan inanç esaslı bir yaklaşımla değerlendirmiştir. Hulâsa, literatür açısından tek bir milliyetçilik tanımı yapmanın yanıltıcı olabileceği gerçekliği bu konu bağlamında yapılacak çalışmaların anlaşılır olmasına katkı sunacak bir realitedir.

Milliyetçiliğin ne olduğuna dair Türk Dil Kurumu sözlüğünde yer alan tanımda ise; *Milliyetçilik, maddi ve içsel açılardan millet ve ülkesinin çıkarlarını her şeyin üstünde tutma anlayışı, ulusçuluk, ulusalçılık, nasyonalizm* biçiminde ifade edilmiştir (TDK, t.y). Ernest Gellner'e göre ise milliyetçilik insanlığın kadim tarihinde kökleri derinlerde bulunan ve milleti oluşturan temel bir düşünce ve eylem biçimidir. Milliyetçiliği, devlet – millet kavramları odağında ele alan Gellner için kavramın gelişim seyri toplumların üretim biçimleri ile ilişkili değerlendirilmiş ve sanayi toplumuna geçişle bir zaruret olarak beliren devletin doğal bir uzantısı biçiminde milliyetçiliğin varlığı elzem görülmüştür (Gellner, 2013:76). Benedict Anderson ise milliyetçiliği evrensel karşılığı güçlü biçimde devam eden meşru bir kavram olarak niteleyerek millî birliğini sağlamış topluluklar içinde farklı alt milliyetçi hareketlerin varlığına işaret etmiş ve kavramın anlam dünyasına bir perspektif sunmuştur. Anderson'a göre milliyetçilik, siyasi ideolojilerden çok dini ve kültürel boyutlu ele alındığı takdirde faydalı olacaktır. İnsan milliyetçiliğin merkezinde yer aldığı gibi dini öğretiler içinde de insan ilk sıradadır. Dolayısıyla buradan hareketle Anderson, on sekizinci yüzyılda milliyetçi akımların gelişiminin dinin etkisini azaltıcı mahiyette olduğunu belirtmiştir (Anderson, 2020:28-29). Hobsbawm ise milliyetçilik bağlamında ekonomik ve teknolojik gelişmelere paralel biçimde, matbaanın icadının basılı eser sayısını arttırdığını bunun da milletlerin dilini geliştirici katkısı üzerinde durarak sanayi toplumu ve milliyetçilik ilişkisine dikkati çekmiştir (Hobsbawm, 2014:25-26).

Milliyetçilik salt bir ideoloji değildir. Aynı hedefe kilitli olma, aynı gayeyi arzulama, aynı gelecek tasavvuru altında birleşme olarak kapsayıcı, kuşatıcı şekilde telakki edilebilir. Tek bir ideoloji çerçevesine hapsedilecek olursa, ki bu tür yaklaşım biçimleri de olmakla birlikte, bu anlayışın kavramı sığ bir neticeye götürmesi yüksek bir ihtimaldir. Dar bir çerçevede tanımlandığı koşullar, tarihsel süreklilik içerisinde devlet ve bireyleri sıcak ve soğuk çatışmalar altında daima yıpratmış, milletlerin geleceğine ve insanlığın tekamülüne hasredilmesi gereken enerjiyi tüketmiştir.

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda daha görünür ve işlevsel olan milliyetçilik, akademik literatürde daha çok yirminci yüzyıl ile birlikte yer edinmeye başlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrası milliyetçilik alanında yapılan akademik çalışmalarda görülen artışın yanı sıra, bu

çalışmalar ağırlıklı olarak ilkçiler, modernistler ve etnosembolcüler olarak üç temel yaklaşım etrafında ele alınmıştır (Özkırımlı, 2020).

Milliyetçiliğin kendi düşünce dünyamızda vücut bulan karakterini de örneklendirmek mühimdir. Bu bağlamda Ziya Gökalp ve Hüseyin Nihal Atsız'ın yaklaşımları farklılık arz etmekte ve Gökalp kültürel bir çıkışla dili dilime, dini dinime uyan demişken, Atsız ise soy ve dil öğeleri ile Turan perspektifli bir fikrin savunucusu olmuştur. Bu da göstermektedir ki; aynı toplumun iki ideoloğu olsa dahi milliyetçiliğe olan yaklaşım tarzı farklılık gösterebilmektedir. Hâl böyle iken, farklı devletlerin aynı kavrama farklı tanımlamalar yapması, muhtevasına farklı boyutlar kazandırması ne kadar normale aynı tarihsel kökten beslenen bir unsurun, idari bir otoritenin geçmiş ve gelecek formları arasında milliyetçilik terimine dair bakışında kavramsal bir değişim yaşaması da doğaldır. Bunun yanı sıra var olan tehdidin niteliği de milliyetçiliğin beslendiği zemini farklılaştırabilmektedir. Örneğin; İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri için milliyetçi mücadelede öncelik coğrafi nedenler etrafında şekilleniyorken, Çin esareti altında yaşayan Doğu Türkistanlı Türklerin mücadelesinin merkezine din yerleşebilmektedir (Keskin, 2018). 1990'ların başında Bosna'da yaşanan iç savaş ve çatışmalarda Sırp milliyetçiliği Boşnaklara karşı bir Hilal-Haç çarpışması biçiminde kendisini göstermiş, Fatih Sultan Mehmet ile Osmanlı topraklarına katılan bölgedeki iç savaş sırasında Sırp'ların yayılmacı tutumları bölgeye hâkim tepelerde bulunan camilerin kendi kiliselerinden yukarıda olmasını dahi kabul etmeyecek bir zihinsel izdüşüm etrafında şekillenmiştir. Hırvatların sahaya inmesiyle Sırp-Hırvat çatışmasının temelini yer yer toprak egemenliği mevhumu hâkim olmuştur. Dolayısıyla etnik ve dinî bakımdan heterojen yapıdaki Bosna Hersek'te milliyetçilik; aynı dine ve farklı mezhebe sahip Sırp – Hırvat çatışmasının temelini motivasyon unsuru olarak mezhepsel ve toprak unsuru bağlamında yerleşmişken, Boşnak-Sırp ve Boşnak-Hırvat çatışmasının temelinde din olgusu ağırlıklı biçimde yer almıştır.

Buraya kadar yapılan değerlendirmeler ışığında makalenin devamını ve omurgasını Azerbaycan millî hareketi oluşturacaktır. Daha spesifik bir örneklem olmasının yanında hem millî kimlik olarak bir Türk devleti hem de onlarca yıl Sovyet Sosyalizmi altında kültürel ve dini değerleri bakımından dejenerasyona maruz kalması Azerbaycan millî hareketini kimlik inşası bağlamında önemli bir yere oturtmaktadır.

1. Miroslav Hroch ve Millî Hareketlerin Geçirdiği 3 Temel Aşama

Milletlerin milletleşme süreçlerine dair araştırmaları bulunan Marksist Çek tarihçi Miroslav Hroch milliyetçilik alanında itibar gören bir isimdir. Hiç şüphesiz küçük milletlerin oluşum evrelerini üç kategoride ele alan yaklaşımı, Hroch'un akademik başarısına ve bu alanda kazandığı itibarına katkı sağlayan bir husustur. Hroch, üç aşamalı modelinde millî hareketlerin oluşumuna etki eden süreçleri incelemek, etnik temelli millî hareketleri açıklamak ve bir millî hareketi başarılı veya başarısız kılan nedenleri ortaya çıkarmak gibi temel hedefler gütmüştür (Karakurt ve Üstün, 2020:200).

Hroch için on dokuzuncu yüzyıl Avrupası incelendiğinde iki farklı siyasi tablo söz konusudur. Birincisi, oluşumlarını kısmen veya belli ölçüde dahi olsa tamamlamış sekiz millet ki bunlar; İngiltere, Fransa, İspanya, Hollanda, Portekiz, Danimarka, İsveç ve Rusya bulunmaktadır. Diğer tarafta oluşumu henüz tamam olmayan ve kendi devletini kuramayan Almanya ve İtalya vardır. Bu devletler genel itibarıyla Orta Çağ'dan beri devam eden süreçte siyasi bir yapısı olan, etnik bakımdan sınıf ayrımına ulaşmış, millî kültürü ve yazı dili gelişmiş devletlerdi. Almanya ve İtalya ise kendi devletlerini kuramamış olsalar dahi gelişmiş bir kültüre ve türdeş bir seçkin sınıfı haiz olan devletlerdi. İkinci siyasi tablo için ise, coğrafi bakımdan belli bölgelerde yoğun olarak bulunan fakat başlarındaki yöneticilerle aynı etnik kimliği taşımayan bunun yanı sıra süregiden kültürel bir gelenekten yoksun ve sayıları otuzu aşkın egemen olmayan etnik grup nitelendirmesi yapılabilir. Avrupa'nın bütününde görülen bu ikinci siyasi tablonun unsurlarından bazısı bir millet

olma şuurunu kazanmış ve bu doğrultuda mücadeleye girişmişlerdir (Özkırmı, 2020). Avrupa örneğinden hareketle millî hareketler ve milliyetçilik olgusu sahip olduğu özellikler bakımından farklı nedenler ve geçirdiği aşamalar itibarıyla her zemin ve şartta benzer karakteristikte gelişmemiştir.

Hroch'un tanımlamasında millî hareketler ve milliyetçilik kavramları farklı şekilde anlam bulmaktadır. Millî hareketler denince oluşumu belli merhaleye ulaşmış fakat millet olmanın gerektirdiği tüm niteliklere henüz kavuşulmayan dolayısıyla bu amaca matuf girişilen örgütlü çabalar ifade edilirken; milliyetçilik, millete ait olanın diğer istek ve çıkarlardan üstte yer alması olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla millî hareket içinde yer alan herkes için milliyetçi yakıştırması yapmak pek olanaklı değildir (Özkırmı, 2020).

Avrupa'da Millî Uyanış isimli eserinde Hroch, millî bir canlanışın ağırlıklı biçimde haksız ve hukuksuz uygulamalara maruz bırakılmış milletler arasında ortaya çıkmasını belirli nedenlere bağlamıştır. Bu nedenler arasında ise ezilen grupların etnik bakımdan seçkin bir kitleye sahip olmaması, devletsiz olmaları, dillerinin yazınsal ve kültürel bakımdan gelişimden uzak bulunması ve bu eksikliklerin sonucu olarak ulus devletinin kurulamamış olması gösterilebilir. Dolayısıyla bu tür etnik grupların uluslaşma süreci ilk olarak modern eğitimden geçmiş aydın bir kadronun teşekkül etmesi ve akabinde mensup oldukları etnik gruplarının millet olma potansiyelini fark etmeleriyle başlar. Ancak Hroch için bu millet henüz millî bilince ulaşamayan dolayısıyla uyandırılması gereken bir millettir (Hroch, 2011:11).

Miroslav Hroch, etnik grupların millî hareketleri ve bu hareketlerin başarısı için millî bilinçlilik düzeyine göre üç yapısal aşama (A, B ve C evreleri) belirlemiş ve bunu da millî hareketleri karşılaştırabilmek için yapmıştır. İlk aşama olan A evresinde Hroch, millî hareketin başlangıç düzeyinde bir durum içinde olduğunu vurgulamış ve etnik toplulukların kendi dil ve kültürel özelliklerini, tarihi farklılıklarını anlayarak bu öğelerle sınırlı bir anlayışın varlığından bahsetmiştir. Ayrıca Hroch bu evrede siyasi talep durumunun söz konusu olamayacağını da ifade etmiştir (Karakurt ve Üstün, 2020:202). İkinci aşama olarak nitelendirilen B evresi ise, kademeli olarak millî uyanışı canlandıracak aktif bir grubun devreye girerek birtakım faaliyetlerde bulunması, millî hareketi besleyecek düşüncelerin artarak zamanla millî kimliklerine sahip çıkan özellikte bir kitlenin meydana gelmesi ile nihayete ermiş olmaktadır. Son evre olan C evresi ise oluşan kitleliliğin sonuca ermiş bir toplumsal yapıya ulaşmasının adıdır. Bu son evreye her zaman ulaşmak mümkün olmamakla birlikte B'den C'ye geçişi kolay kılan birtakım unsurlar da mevcuttur. Sosyopolitik bakımdan toplumu ilgilendiren konularda meydana gelen meşruiyet krizleri, iletişim alanındaki gelişim ve bunun topluma gösterdiği gerçeklik, eğitim düzeyindeki iyileşme, toplumun evrildiği hali doğru okuma yetisinin artması gibi nedenler buna örnek gösterilebilir (Özkırmı, 2020).

Hroch'un söz konusu modeli birtakım eleştiri ve değerlendirmeleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin Hobsbawm milliyetçi hareketlerin açıklanmasında Hroch'un modelini önemli bir çalışma olarak değerlendirmiştir (Hobsbawm, 2014:18). Aynı şekilde Gellner de Hroch'un çalışmasını etkileyici ve somut temeller üzerine inşa edilmiş olduğunu dile getirerek desteklemiştir (Gellner, 1998:230). Ancak Ernest Gellner'in milletlerin milliyetçiliğinin ürünü olduğu tezinin aksine Hroch, milliyetçiliğinin millet kavramı sonrası ortaya çıkan bir olgu olduğunu savunmuş ve bu konuda Gellner'den ayrılmıştır (Hroch, 2011:22). John A. Hall ise Hroch'un 3 aşamalı yaklaşımının siyasi unsurları yeterince ihtiva etmediği ve çalışmasının kültürel indirgemeci bir formla sınırlı kaldığı gerekçesiyle eleştirmiştir (Hall, 1993:25).

2. Azerbaycan Millî Hareketinin Doğuşu

Azerbaycan millî hareketi on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren kıpırdanmaya başlamış, yirminci yüzyılın başında ise somut adımların varlığı verilen milliyetçi mücadeleyi daha

güçlü bir soluğa ulaştırmıştır. Başta kültürel olan milliyetçi bakış yirminci yüzyıl başında siyasi bir alana evrilerek gelişme göstermiştir. Şüphesiz bu gelişmede 1813 yılında yapılan Gülistan Anlaşmasıyla Rus esareti altına giren Azerbaycan'ın bir asırlık hoşnutsuzluğu ve yirminci yüzyılın başında meydana gelen Rus devriminin oluşturduğu toplumsal havanın etkisi bulunmaktadır. Çarlık Rusya'sının sömürgeci politikaları, yerli halkın kültürel bakımdan dejenerasyonunu önceleyerek aidiyetine olumsuz tesir etmiş bunun yanı sıra halkın nüfus dengesini bozucu adımlarla Rus ve Ermeni göçmenlerin bölgeye entegre edilme girişimleri ve neticede bölgenin etnik yapısını lehine çevirmeye dönük atılan tüm adımlar bir aydın kadronun millî uyanışını hızlandırmıştır (Veliyev, 2005:56).

Devrimle beraber Rusya'da başlayan kitlesel siyasi ayaklanmalar anayasal monarşiye geçiş zorunlu kılarak işçi, köylü vd. grupların başlattığı eylemler ifade edildiği üzere Azerbaycan Türkleri dahil farklı toplum kesimlerinde Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikası karşısında millî bir algının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Millî algıdan kastedilenin yalnızca Türklük olmadığını Müslüman kimliğinin de beraberinde bulunduğunun ifade edilmesi gerekir. Zira Azerbaycan Türk milliyetçiliği, Türk ve Müslüman kimliğinin birbiriyle çatışmadığı aksine birbirini besleyen iki temel mefhum olarak bu mücadelede hayat bulmuştur.

Azerbaycan millî hareketinin oluşumu Çarlık Rusya'nın izlediği politikalara karşılık iki ana unsur üzerinde yükselmiştir. Bunlardan ilki; millî kimlik bilinci etrafında bir araya gelmiş olan Azerbaycan Türkeri'dir. Millî bilinç hamlesi zihin ve ruhlarda var olmadan milliyetçilik ateşinin yanması pek olası değildir. İkincisi ise; demokratikleşmeye duyulan özlem ve bu duygunun millî kimlik hasretini güçlendirici vasıtaları olağan hale getirebilecek olmasına duyulan inanç. Her iki unsurun da varlığı 1813 Gülistan Anlaşmasıyla Rus egemenliği altına giren Azerbaycan'da Türk milliyetçiliğine güç kazandırarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşunu getirmiştir. Ancak süreç Batı'da olduğu şekliyle Sanayi Devrimi, ticari olanakların artması gibi maddi-somut ilkelerden hareketle gelişmemiş aksine daha ulvi bir gaye ile manevi zeminde millî bir hareketin ardılı şeklinde yaşanmıştır. Bu hareket ise öncelikle medeniyet kurucu fikrin nezaretinde yeni bir entelektüel kadroyla filizlenmiş ve neşet etmiştir.

3. Azerbaycan Millî Hareketi ve Hroch'un 3 Aşamalı Modeli

Azerbaycan millî hareketini Hroch'un 3 aşamalı (A, B ve C evreleri) yaklaşımı etrafında ele alınarak değerlendirilmesi genel bir çerçeve sunması bakımından anlamlı olacaktır. İlk aşama olan A evresinde; Azerbaycan millî kimliğinin daha çok kültürel tarafı ile ilgilenilmiş, ortak bir dil vurgusu önemsenmiştir. Siyasi talebin olmadığı bu evre 1850-1900 arası bir dönemi kapsamaktadır. Dilde sadelik, modern edebiyat inşası, edebî türlerin gelişimi, millî basın faaliyetleri gibi faktörler bu evrenin toplumda uyanışını sağlayarak esas hedefe götürücü bir rol oynayacaktır. Dolayısıyla fikir, sanat ve edebiyat adamlarının yani genel tabirle aktivistlerin bu evredeki birincil rolü uyanışı sağlamaktır (Karakurt ve Üstün, 2020:204). Bir millet inşa etmenin kültürel mihengini oluşturan ve Hroch'un sınıflandırmasında A evresi olarak isimlendirilen bu aşamada Mirzali Fethali Ahundzade önemli bir isim olmuştur. Ahundzade'nin Türk milleti tabirini kullanarak kendi insanına dayanışma ve kaynaşma fikirleri ekseninde yön tayin etmiş olması önemlidir.

Türklük şuurunun gelişimi ve bağımsızlık serüveni için fikrî temelli bir hareket olan Cedit Hareketi, Osmanlı Devleti için kurtuluş reçetesi olarak sunulan Türk milliyetçiliği bağlamında önemli bir çıkış noktasıdır. İlk olarak Tatarlarda ortaya çıkmış bu hareket içinde yer alan İsmail Gaspıralı ve fikrî duruşu Türk halkları için bir yenilik rüzgârı getirmiştir. Gaspıralı'ya göre ümmetten millet olmaya evrilmeleri kaçınılmaz olan Türk kavimlerinin birbirleriyle bütünlük içinde kaynaşmaları ve bunun için ortak bir edebî dil inşasının gerekliliği belirtilmiş ve Gaspıralı soy, dil, din birliğine vurgu yapmıştır. Farklı coğrafyalardaki Türk kavimlerinin bir araya gelerek tek millet olma birlikteliğinde buluşturacak en temel kaidelerden biri olarak ise İslamiyet

görülmüştür. Dolayısıyla dinin emrettiği ilim ve hikmetin cehaletle savaşmada en büyük silah olduğu, birlik olamamanın yani milletleşememenin önündeki yanlış ve ayrılıkçı fikirlerin izolesinde İslamiyet'in rolü önemsenmiştir (Akınar, 2017:15-20). *Dilde, İşte, Fikirde birlik* formülasyonu içindeki fikir birliğinin temeli Rusya'daki Müslümanların bir araya getirilmeleri amacını sembolize etmektedir.

Modern edebiyatın oluşturulması da kültürel niteliği gereği ortak bir edebî dilden sonra amaçlanan bir diğer büyük gereklilik olup Mirza Fethali Ahundzade, Necip Bey Vezirli, Neriman Nerimanov bu alana öncülük eden isimlerden bazılarıdır. Tiyatro yazarlığı, hikâye ve çeşitli edebî türlerin geliştiği bu dönemde esas olarak toplumun siyasi, ekonomik ve toplumsal bakımdan bilinçlenmesine aracılık edecek eserlerin oluşturulması ve sade bir dil kullanılması öncelenmiştir. Yirminci yüzyılda bir önceki yüzyıla göre Farsça yazılı eser sayısının azalması Azerbaycan Türkçesinin milliyetçilik ekseninde yaşadığı gelişimi göstermektedir ve inşa edilen yeni edebiyat anlayışının etkisinde gerçekleşmiştir (Baykara, 1975:69-70). Kültürel birleşmenin üzerinde durarak Türk Milleti kavramını öne çıkaran bir diğer isim ise Ahundzade'dir. Milletleşme sürecinde dayanışma içinde kaynaşmış bir toplum idealine vurgu yapan Ahundzade, Azerbaycan millî hareketi için önemli mücadele adamlarından biri olmuştur.

Ortak bir edebî dil inşası, modern ve millî nitelikli edebiyat gelişimi yanında millî basın alanındaki faaliyetler de yine A evresi içinde yer bulan ve millî bilince katkısı yadsınamaz bir diğer temel unsur olmuştur. B ve C evreleri içinde de yerini koruyan basın faaliyeti için ilk önemli gelişme 1875 yılında çıkarılan İkinci gazetesidir. Hasan Bey Zerdabi tarafından çıkarılan bu gazete kullandığı sade dil ve değindiği toplumsal konular dolayısıyla dönemin aydınları için bir çatı kuruluş niteliğindedir. Toplumun birçok konuda inşa edilmesi amaçları yanında insan hakları, demokrasi, adalet ve özgürlük kavramları da bu yayın organının hedeflediği eylem alanlarından olmuştur. İlerleyen dönemde çıkarılan ve Azerbaycan'da ilk kez millet tabirini kullanan Keşkül isimli dergi (1883-1891) ve Kırım-Bahçesaray'da 1883 yılında İsmail Gaspıralı tarafından çıkarılarak hem Rusya Müslümanları hem de Osmanlı Devleti içinde takip edilmiş olan *Tercüman* gazetesi hep aynı amaca matuf çalışmalar olarak değerlendirilmelidir (Çağla, 2002:51).

İkinci aşama olarak nitelenen B evresinde ise; Azerbaycan millî kimliğinin gelişim süreci ağırlıklı olarak politik bir düzlemde canlılık kazanmıştır. 1900-1905 yılları arasında gelişen ve yetişen milliyetçi aydın bir kadro kitlesel destek sağlamak ve topluma millî bir kimlik kazandırmak amacıyla yol almıştır. Bu kadro içinde yer alan başlıca isimler şunlardır: Azerbaycan'ın ilk cumhurbaşkanı olan Mehmet Emin Resulzade, Osmanlı'da eğitim görmüş Ali Bey Hüseyinzade, II. Meşrutiyet sonrası geldiği İstanbul'da Türk Ocağının kurucularından olan Ahmet Ağaoğlu, İkinci gazetesi kurucusu Hasan Bey Zerdabi'nin damadı Tiflis doğumlu Ali Merdan Topçubaşı ve Neriman Nerimanov.

Çarlık Rusya'nın asimilasyon ve sömürü politikasına karşı oluşan politik tepki içinde milliyetçilik vurgusu eylem düzeyinde belirmiş, güç kazanarak yoluna devam etmiştir. Bu hareketliliği bir tehdit olarak algılamaya başlayan Rusya ise Kafkasya bölgesinde açmış olduğu okullar aracılığıyla Rusça bilen ve kendisine sadık aynı zamanda eğitilmiş insan unsuruyla bunun önüne geçmeye çabalamıştır. Trans Kafkasya bölgesinde açılan modern okullarda eğitim gören bölge halkı bu sayede Batı Avrupa'da ortaya çıkmış olan fikir hareketlerini de yakından tanıma imkânı bulmuş ve böylece Azerbaycan millî hareketi bağlamında ilk aydın kadro bu okullar vasıtasıyla yetişmiştir (Karakurt, 2018:63). Çarlık Rusya'nın eğitim yoluyla hedeflediği Azerbaycan millî hareketini akim kılma çabası sonuç vermemiş ve aydınlar Rusya'ya sadakat göstermek yerine sömürü politikalarının karşısında durmuştur. Ancak Kafkasya Müslümanlarının fikirde ve fiilde önderi pozisyonunda olacak Azerbaycanlı aydınlar, eğitilmiş olmakla birlikte sağlıklı bir organizasyon yapısından mahrumdular, örgütsel yapılanmaları zayıftı. Kültürel milliyetçiliğin yirminci yüzyılda gösterdiği değişim ile siyasi safhaya evrilen milliyetçilik algısı bu durumun zamanla pratikte değişmesine neden olmuştur. Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi

isimli çalışmada da belirtildiği üzere 1905 Devrimiyle birlikte Kafkas Müslümanları daha talepkâr bir havaya bürünmüşlerdir (Karakurt, 2018:66). Rejimin müdahaleci vasıtalarının hayatın çeşitli alanlarından olabildiğince uzaklaştırılması istenmiş ve bunun yanında sosyal örgütlenmeyi hızlandıracak organizasyon yapılarının teşekkülünün sağlanarak siyasi alanda eşit seçim haklarının iadesi istenilmiştir. Yine B evresinde politik bir sürecin doğal uzantısı olarak düşünülebilecek çatışmalar söz konusu olmuştur. Ermenilerin bölgede Rusların himayesinde yer alması Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler arasında ilki Bakü'de olmak üzere birtakım çatışmaları doğurmuş devamında ise Erivan ve Tiflis'te çatışmalar şiddetlenmiştir. 10.000 kadar insanın öldüğü bu çatışmalara Rusya müdahale etmemiş fakat tüm yaşananlar Azerbaycan millî kimliğinin pekişmesinde etkili olmuş ve hatta Gence'de Difai adında gizli bir örgüt kurmalarına dahi vesile olmuştur (Çağla, 2002:77). Bu dönemde Müslüman aydınların vatan kavramına attıkları önem daha da belirginleşmiştir.

Millî hareketlerin oluşumunda millî burjuvazinin varlığı bir realite olduğundan hareketin başarısını da etkileyen yerli bir burjuva sınıfı B evresi içinde değerlendirilmektedir. *Millet Olmak Azmi* adlı makalesinde Mehmet Emin Resulzade milletleşme sürecine dair millî burjuvaziye değinerek şu ifadeleri kullanmıştır:

Feodal sisteminin hiyerarşik yapısı burjuvazinin ortaya çıkması neticesinde tarihe karıştı. Dolayısıyla merkezler şehirlere geçmiş oldu. Yeni mekânlarda (şehirlere) entelektüeller millet bilincini oluşturmuş ve aynı zamanda millet iradesinin temsilcisi olmuştur. Yeni sınıf olan aydınlar matbuatla milletin temeli olan kolektif sistemi işlemiştir. Aydınlar kendi içinden millet istemini güçlendiren mütefekkirler, sanatkarlar yetiştirmiştir. Bu bağlamda milliyet, millete dönüşmüştür (Resulzade, 1978).

Azerbaycanlı aydın sınıfla millî burjuva arasındaki ittifakın önemli görüldüğü B evresinde millî matbuat, kurulan modern okullar ve hasılı kurumsallaşma A evresine nazaran ağırlık kazanmıştır. Ticaretin artması ve kapitalist sermayenin çoğalması ile petrol üretiminde önemli bir konuma ulaşan Bakü'de yaşanan nüfus artışı, sosyo kültürel gelişmeler ve kalkınma beraberinde sömürüyü de getirdiğinden bölgedeki millî hareketin hız kazanmasına ve diğer şehirlere de yayılmasına sebep olmuştur.

Üçüncü ve son aşama olan C evresinin Azerbaycan millî kimlik oluşumu bağlamında değerlendirilmesinde ise şunlar söylenebilir; kitlelerin etkilendiği ve kültürel-düşünsel olandan eyleme geçişin ifadesi olan bu son evrede ifade edildiği üzere Azeri-Ermeni çatışmaları ve Rus Devrimi geniş bir toplumsal tabanın mobilize olmasını sağlamış ve kitlelilik hareketin temel karakteri haline ulaşmıştır. Toplumsal bir kitle hareketiyle birlikte Azerbaycan millî kimliği çeşitli partiler altında yer edinmiş ve hareket ideolojik çeşitlilik kazanmıştır (Karakurt, 2018:37). C aşamasının nihai hedefi homojen bir ulus devlet meydana getirmektir. Azerbaycan Türklüğüne siyasal bir kimlik kazandırma çabası içine girildiği bu dönem aynı zamanda dönemin mücadele adamlarının birbirlerinden farklı milliyetçi tasavvurlara da sahip oldukları bir evredir.¹ Resulzade'nin Azerbaycanlılık olarak ele aldığı millî hareket, Hüseyinzade de Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak biçiminde görünmüş ve Hüseyinzade Azerbaycan Türklüğü vurgusunu öne çıkarmıştır. Esasen her iki yaklaşım da doğru olmakla birlikte farklı zaman dilimlerinde öne çıktıkları için süreçleri bağlamında değerlendirmek doğru olacaktır.

Azerbaycan siyasetinde özellikle bu dönemle birlikte siyasi teşkilatlar etkili bir yer edinmiş ve Rusya Müslümanları arasında çeşitli kurultaylar bu süreçte gerçekleştirilmiştir. Tüm bunlar Azerbaycan'daki Türk milliyetçiliğine farklı bir soluk getirmiş, mücadeleyi daha somut bir çizgiye ulaştırarak bu döneme daha etkili neticelerin alındığı bir dönem hüviyetini kazandırmıştır

¹ Hüseyinzade Alibey ve Mehmet Emin Resulzade daha etnik bir milliyetçiliği savunurken, Ahmet Ağaoğlu ise liberal milliyetçiliği savunmuştur.

(Karakurt, 2018:81). Yine kendi kaderini tayin hakkı da 1905 devrimi sonrası C evresi olarak nitelendirilebilecek dönemde göz önüne alınmıştır.

Mehmet Emin Resulzade'nin şu ifadeleri bu dönemde temel hedefin kendileri için ne olduğunu anlamamız bakımından önem arz etmektedir: *Medeniyet denilen şey milletlerden müteşekkil bir şeydir. Her millet iktidar ve istiklali sayesinde medeniyete hizmet etmiş oluyor. Eğer Fransız, Alman, İtalyan, Rus milletleri istiklallerini kaybetmiş olsalardı o milletler namına bilinen dehalari bilmemiz mümkün olamazdı.* (Resulzade, 2014). Yine millet fikrinin ideolojik bir noktaya ulaşması ve vatan yaratma mefkûresi düşüncesi C evresinde Resulzade'nin metinlerinde kendini belli etmektedir. Kurtuluş dergisindeki yazısında şöyle demektedir Resulzade: *Zamanemiz milliyet asrıdır. Millî bir ruh ve meslek sahibi olan genç cehaletde ve gafletde yaşayan milletimizin kurtarıcı kurdudur.* (Resulzade, 2012).

Bölgede yaşanan istikrarsızlıklar ve I. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen Bolşevik ihtilaliyle birlikte Çarlık Rusya dağılmış, 28 Mayıs 1918 tarihinde Mehmet Emin Resulzade'nin kurucusu olduğu Musavat Partisi tarafından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kendi kaderini tayin prensibi etrafında ilan edilmiştir. Mehmet Emin Resulzade ise Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir. Millî hareketlerin son evresinde ulaşılması hedef edinilmiş 'İstiklâl' kavramına yeni kurulan cumhuriyet ile ulaşılmıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi iki önemli unsur olan Türk ve Müslüman kavramları her ne kadar bu cumhuriyete belli bir başlangıç ve ivme kazandırmışsa da kuruluş ile din olgusu bir milleti oluşturan temel dinamiklerden yalnızca biri olup; dil, kültür, tarih, ortak gelecek tasavvuru gibi farklı dinamiklerin de bir milleti meydana getiren hususlar olduğu fikri tartışılmıştır (Nesibli, 2001:142).

Türkçülüğün önemli isimlerinden olan Ali Bey Hüseyinzade'nin fikriyatı içerisinde Azerbaycan milliyetçiliği Müslüman kimliğini de ihtiva etmektedir inancı yer almıştır. Zaman zaman da Türkçülüğün coşkusu ve öne çıkış nedeni olarak ise Panslavizm politikaları gerekçe gösterilmiştir. Hasılı; ideolojilerin karşıtlık üzerinden canlılık kazandığı göz önüne alınırsa mekân ve zamana göre Azerbaycan millî kimlik inşasında Türklük ve Müslümanlık kavramlarının ikisine de yer olduğu gerçeği söz konusudur. Kuzey Azerbaycan'ın Rusya tarafından yeniden işgal edilmesiyle sonuçlanan komünist ideoloji esaretine yeniden girmesiyle birlikte Türk-Müslüman kavramlarının ne getirip götürdüğünden ziyade artık mücadeledeki algının Azerbaycanlılık eksenine evrilmesi konuşulur hale gelmiş, Azerbaycanlılık millî bir kimlik olarak daha ön planda yer almıştır.

4. Sovyet Dönemi Azerbaycan Milliyetçiliği Sürecinde Dil Meselesi

1936 yılına kadar belli ölçüde Türk kimliği ve dili mevcudiyetini korumuş olsa da Stalin politikaları Türk dilini ve kimliğini tahrip edecek düzeyde bilinçli politikalar geliştirmiştir. 1926 yılına kadar Azerbaycan devletinin resmi dili Türkçe, bu dili konuşanlara ise Azerbaycan Türkü denilmekteyken; Stalin'in 1927 yılında Lenin'in ölümü sonrası Sovyetlerin başına geçmesi ile bu durum zamanla değişmiştir. Yani Azerbaycan halkına Türk milleti yakıştırması yerine Azeri milleti, dillerine ise Azerice denilmek suretiyle Türk unsuru bertaraf edilmek istenmiş, bölgedeki Türk halklarının birbirinden farklı millet kategorilerine sokarak birbirlerine yabancılaştırmak amaçlanmıştır. Arap alfabesinin yerine Latin alfabesine geçilmesiyle birlikte, Azerbaycan Türkçesinin kullanımı büyük ölçüde sınırlandırılarak Rusçanın devlet dairelerinde yaygınlık kazanması sağlanmıştır. Eğitim ve öğretimde uygulanan Rus modeli bağlamında, Azerbaycan Türkçesinin öğretimi özellikle 1930'lar itibariyle tamamen kaldırılmıştır (Saray, 1993b:27).

Azerbaycan'da uygulanan bu alfabe politikası (1919'a kadar Arap alfabesi, 1919-1940 Latin alfabesi, 1940-1991 Kiril alfabesi) Azerbaycan Türklüklerinin millî kimlik oluşturma ve kültürel-siyasal mücadele eksenine büyük darbe indirmiştir. Arap alfabesiyle İslami değerlerin ve millî kültürün muhafaza edildiğini gören Sovyet yönetimi Latin alfabesine geçişi Müslüman Türklere

daha uygun bulmuş ve zamanla bu alfabenin diğer Türk bölgelerine de yayılmasını kabul etmiştir. Böylelikle 1926 yılında Bakü'de toplanan Türkoloji Kongresi'nde yapılan görüşmeler sonucunda tüm Türk lehçelerinde Latin alfabesinin kullanılmasına karar verilmiştir. Ancak çeşitli Türk lehçeleri arasında Latin alfabesinin uygulanabilirliği birbirinden farklı olunca, 1927 yılında Bakü'de toplanan Birinci Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi Kurultayında Türk alfabelerinin birleştirilmesi durumu yani dil birliği meselesi değerlendirilmiştir. Söz konusu kurultay neticesinde oybirliğiyle 33 harften müteşekkil Birleştirilmiş Türk Alfabesi kabul edilmiştir (Mecidov, 2008:120). Ancak çok geçmeden bu değişim de Sovyet yönetimini memnun etmemiştir. Türkiye'nin o dönemde Latin alfabesine geçmiş olması ve bunun bir uzantısı olarak dil birliği fikrinin Türk kültürüne hizmet ederek Türkler arasında milliyetçi birliği pekiştireceği tezi nedeniyle bu defa da asimilasyonun en keskin kılıcı olarak kültürel ayrıştırmaya götüreceği Kiril alfabesinin kullanımı uygun görülmüştür. Bununla amaçlananın ise kültürel manada Türk yayılmacılığının önüne geçerek Rus dili ve kültürünü dayatmak olduğu aşikârdır.

Sonuç

Milliyetçiliğin farklı coğrafya ve zamanlarda toplumlarda ortaya çıkış şekli farklılık göstermiştir. Batı merkezli bir anlayışla aynı toplumlarda dahi zaman içerisinde aidiyet kavramının farklılaşmasıyla milliyetçilik algısı ve mücadelesi farklılaşmıştır. Batı toplumlarının dönüşümünde belirleyici olan milliyetçilik; serbest piyasa ve ticaret esaslı bir anlayışla millet şuurunun özünde yer alarak, millî bir burjuva sınıfı hâkimiyetini gerekli görmüştür. Pazar olanakları ve millî burjuva sınıfının varlığıyla yakından ilişkili olduğu bilinen milliyetçilik mefhumu doğu toplumlarında da neşet etmiş fakat teşekkül ediş biçimi itibarıyla birtakım farklılıklar göstermiştir.

Azerbaycan Türk milliyetçiliği veya Azerbaycan millî hareketi olarak ifade edebileceğimiz, Azerbaycan davası Çarlık Rusya hegemonyası altında sömürü politikalarının hedefi olan bir toplumun uyanışını, bu uyanışa neden olan eylem ve biçimlerini zaruri kılmıştır. Bir yandan on dokuzuncu asırdan itibaren başlayan bir süreçte yaşanan bölgesel ve küresel gelişmeler, diğer yandan ulus-devlet yapısının özellikle Avrupa'da hâkim devlet modeli olması Kafkas coğrafyası halkı Azerbaycan Türklerini belirli arayışlara itmiştir.

Miroslav Hroch'un milletleşme sürecini üç evreli incelediği modeli bağlamında Azerbaycan millî hareketini değerlendirdiğimiz çalışmada, kültürel hareketliliğin başladığı dönem olan Azerbaycan millî hareketi Hroch'un evreleme sisteminde A aşamasının konusunu, aydın kadronun yetişerek politize olduğu dönem B evresini oluşturmuştur. Son aşama olan C evresinde ise millî hareketle amaçlanan halk cumhuriyetinin kuruluşu ve toplumu organize eden kurumlar mevcuttur.

Azerbaycan millî hareketi özünde Türk ve İslam düsturuyula vücut bulan ve Ruslaştırma politikalarının karşısında yer alan bir hüviyet taşımaktadır. Gaspıralı'nın dilde, fikirde, işte birlik ve Hüseyinzade'nin Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak söylemleri Türk ve Müslüman birliğinin zaruretiyle özetler mahiyettedir. Azerbaycanlı aydınlara göre topluluğun millet şuuruna ermesi ve çoklukta birliğe ulaşılması Türk-İslam mefkûresine sıkı sıkıya bağlanmasıyla gerçekleşecektir. Ancak bu mefkûrenin önce millî kimlik devamında ise vatan idrakine ulaşması için ortak bir edebî dil inşası, millî basın ve modern okullar şarttır. Kültürel milliyetçilikten politik milliyetçiliğe evrilen oradan ise millî kimlik ve vatan hedefine odaklı Azerbaycan millî hareketi kurulan cumhuriyetle belirli bir ivme yakalamış ve fakat Bolşevik ihtilaliyle başlayan sürecin devamında komünist idare altında mücadelesi ilerleyen süreçlerde devamlılık göstermiştir.

Kaynakça

- Akpınar, Y. (2017). *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: IV*. Ötüken Neşriyat.
- Anderson, B. (2020). *Hayali Cemaatler*. Metis Yayınları.
- Baykara, H. (1975). *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*. Azerbaycan Halk Yayınları.
- Ceyhun, M. (2008). *Azerbaycan'da demokratikleşme süreci ve siyasi partiler: Çok partili hayata geçiş* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çağla, C. (2002). *Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Politika*. Bağlam Yayıncılık.
- Gellner, E. (1998). *Milliyetçiliğe Bakmak*. (Çev. S. Coşar). İletişim Yayınları.
- Gellner, E. (2013). *Uluslar ve Ulusçuluk*. Hil Yayın.
- Hall, J. A. (1993). Nationalisms: Classified and Explained. *Daedalus*. 1-28.
- Hobsbawm, E. J. (2014). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"*. (Çev. O. Akınhay). Ayrıntı Yayınları.
- Hroch, M. (2011). *Avrupa'da Millî Uyanış: Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*. (Çev. A. Özdemir). İletişim Yayınları.
- Karakurt, M. (2018). *Çarlık dönemi Azerbaycan'da Türk milliyetçiliği*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ardahan Üniversitesi.
- Karakurt, M. ve Üstün, K. (2020). Miroslav Hroch'un Yaklaşımı Bağlamında Azerbaycan Millî Hareketi. *KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 199-213.
- Keskin, A. (2018, 2 Nisan). *Türkçülük ve Güney Azerbaycan Millî Hareketi*. MİSAK–Millî Strateji Araştırma Kurulu. <https://millidusunce.com/misak/turkculuk-ve-guney-azerbaycan-milli-hareketi/> (Erişim Tarihi:22.03.2023).
- Nesibli, N. (2001). *Azerbaycan'ın Millî Kimlik Sorunu*. Avrasya Dosyası. 7(1).
- Özkırmıh, U. (2020). *Milliyetçilik Kuramları*. Doğu Batı Yayınları.
- Rezulzade, M.E. (1978). *Millî Tesevüd*. Kardeş Matbaası.
- Rezulzade, M.E. (2012). *Eserleri III*. Tahsil Yayınları.
- Rezulzade, M.E. (2014). *Eserleri II*. Ş. Hüseyinov (Ed.). Tahsil Yayınları.
- Saray, M. (1993a). *Azerbaycan Türkleri Tarihi*. Ötüken Yayınları.
- Saray, M. (1993b). *Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*. İstanbul: Nesil Matbaacılık Yayıncılık
- Türk Dil Kurumu (t.y.). Milliyetçilik. *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 22.03.2023).
- Veliyev, A. (2005). *Azerbaycan'da Yenileşme ve Milliyetçilik Hareketi*. Kaprol İletişim.

KONFORMİST “SÖMÜRGE AYDINLARI” YA DA “YERLİ KOLONİYAL KÂHYALAR”

CONFORMIST “COLONIAL INTELLECTUALS” OR “NATIVE COLONIAL STEWARDS”

Öz

Sömürgecilik olgusu, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişim ve dönüşüme uğrasa da yüzyıllar boyunca mazlum halkların ve ülkelerinin zenginliklerinin talan edilmesidir. Sömürgeciler güç kullanmak yoluyla ele geçirdikleri ülkeleri farklı yöntemlerle sömürmüşler, insanları köleleştirip katletmişler, kimliklerine ve kültürlerine yabancılaştırmışlardır. Sömürgeciler bununla da kalmamış, çekip gittiklerinde de arkalarında sömürü düzeninin devamını güvence altına alacak kolonyal kâhyalar ya da sömürge aydınları bırakmışlardır. Seçkinler kendi çıkarlarını sömürgecilerin çıkarları ile özdeşleştirmiş, sömürgecilere ve onların değerlerine öykünmüşlerdir. Ancak bu öykünme ve kullanılma rızası onların hiçbir zaman efendileri ile aynı seviyede değerlendirilmesi sonucunu getirmemektedir. Türkiye, tarihinde hiç sömürge olmamış, yirminci yüzyılın başında gerçekleştirdiği Kurtuluş Savaşı ile mazlum milletlere örnek olmuştur. Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı ertesinde Batı ile bütünleşme süreciyle sömürge aydını tiplmesine uyan bir politikacı, aydın, akademisyen ve bürokrat tipi ile karşılaşmıştır. Bu seçkinler kendilerinin ve ülkenin çıkarlarının her halde ve şartta Batı penceresinden görülmesi görüşündedir. Türkiye toplumu içinde uzlaşmaz gibi görülen çelişiklere ve gerginliklere yol açan “milliyetçi-ulusalci-küreselci” ikilemi eski sömürgecilerin “sömürge aydını-milliyetçi-ulusalci” çatışmasını andırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Post-kolonyalizm, Oryantalizm, Milliyetçilik, Konformizm, Sömürge Aydınları.

Although the phenomenon of colonialism has changed its form since the second half of the 20th century, it involves the plundering of the wealth of oppressed peoples and their nations. The colonialists brutally subjugated and massacred the inhabitants of the nations they seized through conquest, robbing them of their identities and cultural practices. The colonisers did not end there; they left behind colonial stewards or colonial intellectuals who made sure the colonial system persisted after they had fled. The elites identified their interests with those of the colonialists and emulated the colonialists and their values. This emulation and permission to be used, however, has never resulted in them being regarded on the same level as their masters. Türkiye has never been a colony and, with its War of Independence at the beginning of the 20th century became an example for persecuted nations. However, throughout the post-World War II process of integration with the West, it confronted a type of politician, intellectual, academic, and bureaucrat that fit the archetype of the colonial intellectual. These elites were, and are still, of the conviction that in all cases and under all circumstances, their interests, and the interests of the country should be viewed through a Western lens. The "nationalist-globalist" dichotomy, which leads to seemingly irreconcilable contradictions and tensions within Turkish society, is reminiscent of the former colonies' "colonial intellectual-nationalist" conflict.

Keywords: Post-colonialism, Orientalism, Nationalism, Colonial Intellectuals.

Osman Can ÜNVER*

* Prof. Dr.

İstanbul İstinye Üniversitesi
İktisadi, İdari ve Sosyal
Bilimler Fakültesi

E-posta/E-mail:

osman.unver@istinye.edu.tr

Orcid: 0000-0002-1425-5739

DOI: 10.59886/tsbder.1365944

Başvuru/Submitted: 25.09.2023

Kabul/Accepted : 28.09.2023

Giriş

On beşinci yüzyıldan itibaren yirminci yüzyıla kadar Asya, Afrika, Okyanusya ve Amerika kıtalarında sömürgeler elde eden Avrupa devletleri güney yarım kürede yaşayan halkların üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu izler, hayatın hemen her alanında bugüne kadar değişerek gelen ve bu toplumların kaderlerini belirleyen kültürel, ekonomik ve siyasal etkenlerden ibarettir. Güçlü sömürgeciler zor kullanarak ele geçirdikleri coğrafyaların sadece yer üstü ve yer altı kaynaklarını talan etmemişler, aynı zamanda insanların köleleştirilmiş, katletmiş ve doğal gelişmelerini yüzyıllar boyu sürecek şekilde engellemişlerdir. Günümüzde bazı Afrika ülkelerinde baş gösteren siyasal çalkantılar o ülke halklarının tarihten kalan ezilmişliklerinin sonucu olarak değerlendirilmelidir. 1960'lerden itibaren *bağımsızlıklarını* kazanan bu ülkelerin post-kolonyal dönemde de önceki sömürgecilere daha çetin bağlarla bağlandıkları ve kendi özgür iradeleri ile kaderlerini belirleme hakkına sahip olamadıkları görülmüştür. Yine Güney Amerika halklarının geçen yüz yıl zarfında darbeler, ayaklanmalar ve kanlı iç çatışmalarla dış müdahalelere maruz kaldığı sömürgecilik ve emperyalizm tarihinin kayıtlarına düşmüştür. Asya kıtasının güneyindeki gelişmeler daha farklı değildir. *Hristiyan beyaz* Avrupalı, insanlık tarihinin en trajik sayfalarının aslı yazarıdır. Afrika kökenli İngiliz yazar Kehinde Andrews Avrupa'nın kölelik tarihinin asıl mimarının Avrupa aydınlanması olduğunu iddia etmekle kalmayıp bunu güçlü verilerle kanıtlamaktadır (Andrews, 2022:3). Andrews sömürgecilerin bilgiyi de kolonize ettiklerini ve sömürdükleri halkların kimliklerini geliştirmelerine izin vermediklerini belirtmektedir (Andrews, 2022: 11-18). Atlantik ötesine köle ticareti, bu ticareti yapanlarla köleleri insanlık dışı koşullarda çalıştıranların edindikleri sermaye birikimi Avrupa ve Amerika'nın asıl zenginlik kaynağı olmuştur (Andrews, 2022). Buna karşılık zengin doğal kaynaklarına rağmen Afrika ülkelerinin halkları günümüzde sömürge dönemi bitmiş görünmekle birlikte yoksulluk ve siyasal istikrarsızlıklarla mücadele etmeye devam etmektedirler.

Sömürgeciler sözde terk ettikleri sömürgelerden görünürde ayrılıp giderken arkalarında kendileriyle kültürel kimliklerini özdeşleştiren sömürge aydınlarını veya kolonyal kâhyaları bırakmışlar, böylece onlarla iş birliğini sürdürmek suretiyle sömürülerinin devamını güvence altına almışlardır. Çünkü sömürgeciler sömürdükleri ülkelerin sadece ekonomik zenginliklerini ele geçirmekle yetinmezler; sömürülen halkların kimlik ve *muhayyilelerini* de işgal ederler. Bu sömürge aydınları kendilerine verilen işlevi yerine getirmekte gönüllüdürler; kendi halklarının ve vatanlarının çıkarına değil, kendi çıkarlarına hizmet ederken ülkelerinin zenginliklerini talan edenlerin emrinde olmayı yeğlemektedirler. Özellikle eski sömürgelerin bir türlü barış ve huzura kavuşmamasının nedenleri arasında işte bu işbirlikçilerin varlığı bulunmaktadır. Sömürge aydını kendini eski/yeni sömürgecilerle olan ilişkilerinde konformizme kaptırılmış ve ister istemez kolonyalizmin/emperyalizmin aracı haline gelmiştir. Onun için milli/ulusal çıkar ve milli/ulusal duruş tamamen yabancı kavramlardır. Böylece kendi ulusuna da yabancılaşmıştır. Buna karşılık sömürgecilerin geride bıraktıkları kuşkusuz sadece bu sömürge aydınları değildir. Frantz Fanon'a göre sömürüye karşı güçlü bir reaksiyon gösteren milliyetçiler de yine onların eseridir (Fanon, 2008:82-108) (Türedi, 2023) (Ulutaş, 2019). Söz konusu ülkelerde yaşanan her alandaki dikotomi veya egemenlik savaşımı bu iki kutup arasındadır.

Bu kısa girişten sonra çalışmamızın ilk bölümünde Frantz Fanon ve konuya ilişkin eser vermiş olan diğer yazarların yapıtları ışığında post-kolonyalizm ve sömürge halklarının kimlik ve ulusal aidiyetleri üzerindeki etkileri sonuçları ile irdelenmiş, bilahare Türkiye'nin günümüzdeki *sömürge aydını* tipolojisine değinilmiştir. Türkiye, tarihi boyunca sömürge olmamıştır. İmparatorluğun yıkılışı yaklaşırken yakın *müttefik* olunan Almanya'nın Türkiye'yi sömürgeleştirme emelleri olduğu bilinmektedir (Kaerger, 1892). Alman İmparatorluğu'nun üst düzey bürokrati olan Dr. Karl Kaerger yazdığı risalede *Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı topraklarının Almanya için kolonizasyon alanı olmasını* talep etmiştir. Ancak Almanya'nın bu türden tam muvaffak olamadıkları da bir gerçektir. Yirminci yüzyılın başında 624 yıllık imparatorluğu yıkıldıktan sonra toprakları geçici bir işgale uğramış, ancak dünyadaki tüm

mazlum milletlere örnek olacak bir bağımsızlık savaşı sonunda ulus-devletini kurmayı başarmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin temel şiarı Mustafa Kemal Atatürk'ün her fırsatta vurguladığı gibi tam bağımsızlıktır. Milli devlet, anti-emperyalist temeller üzerine inşa edilmiştir. Milli devlet olmanın en önemli unsuru da kuşkusuz milletin ortak vatan olarak kabul ettiği coğrafya üstünde bağımsız devletin varlığıdır. Cumhuriyet'in temel ilkelerinden en önemlisi hiç kuşkusuz ulus-devletin temeli olan milliyetçiliktir. Erken Cumhuriyet döneminde devletin milletle tek vatan üzerindeki uyumunun harcı, Ziya Gökalp'in hars temelinde oluşan milliyetçilik yaklaşımı olmuştur (Gökalp, 2021). Ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası konjonktürün zorlamasıyla Batı'yla bütünleşme gereği duyan Türkiye'de yönetici sınıfı oluşturan bürokrat ve aydınların kabul ettiği ve Tanzimat'tan beri gelişen *Batı uygarlığının üstünlüğü algısı* en azından dış politikada Türk milliyetçiliğine galebe çalmaya başlamıştır. Aydınların Batı'ya yüzeysel biçimde öykünmeleri ve siyasetin bu çerçevede inşa edilmesi bazı eski sömürgelerdeki aydın/yönetici sınıfın davranışlarını anımsatmaktadır.

Çalışmamızda hiç sömürge olmadan sömürge aydını “konformizmine” kendini kaptıran Türk aydınlarının çıkmazı Türkiye'nin geldiği dönemeç noktası koşullarında irdelenmeye çalışılmıştır. Küresel dayatmalar, kısıtlı ekonomik kaynaklar ve iletişim devrimi sonrasındaki yıkıcı ve yoğun algı operasyonları, *yerlilik ve millilik* çabalarını başlatan Türkiye'nin işini zorlaştıran kültürel kayma ve uyuşmazlıklar bağlamında ele alınmıştır. Öncelikle Frantz Fanon'un, *kara derilinin beyaz adam olma isteği ve beyaz adama öykünmesi* tespiti, Türkiye örneğinde iç ve dış siyasete yansımaları ile yaşanmakta olan sert ikilemin, Emekli Büyükelçi Aydın Nurhan'ın deyiimiyle *devşirme ile Türkmen* arasındaki çelişkinin (Nurhan, 2023) iyi anlaşılması ile zaman içinde büyük olasılıkla bugün onulmaz gibi görülen sorunlara da çözüm bulunması mümkün olacaktır. Aslında Türkiye'nin sözü edilen çelişkileri son gelişmelerle geride bırakma yoluna girdiği düşünülmektedir.

1. Post-kolonyalizm ve Sömürge Aydını Tiplemesi

Son kırk yılda post-kolonyalizm çalışmaları uluslararası ilişkiler alanında önemli bir ağırlık kazanmıştır. Post-kolonyalizm teorisi, uluslararası ilişkilerdeki mevcut varsayımlara ve hiyerarşilere meydan okumayı ve tarihsel olarak ezilenlerin seslerini ve perspektiflerini güçlendirmeyi amaçlayan eleştirel bir perspektif içermektedir (Varela/Dhawan, 2020). Post-kolonyalizm genel anlamıyla, kolonyalizm ve emperyalizmin uluslararası siyasi ilişkilerin şekillenmesi ve dinamikleri üzerindeki etkisini ele alan teorik bir yaklaşım olarak tanımlanabilir. Post-kolonyalizme farklı açılardan bakmak mümkündür. Siyaset psikolojisi bu alanlardan biridir. Postkolonyal çalışmalar genellikle kimlik ve kültür farklılığı üzerinden ele alınmaktadır. Buna karşılık ekonomi politik açısından ve eleştirel teori kapsamında ele alanlar da vardır (Dirlik, 1997).

Post-kolonyalizm, sömürge sonrası toplumsal, siyasal, ekonomik, edebi ve psikolojik olarak ortaya çıkan durumları sorunsallaştıran bir yaklaşımdır. Bu çalışmada ulusal çıkarın korunması ve milliyetçilik parametreleri ile post-kolonyal kuram üzerinde sonuçların irdelenmesi tercih edilmiştir. Post-kolonyalizm kuramının önde gelen isimlerinden Frantz Fanon sömürge aydını resmederken aslında eleştiriden öte onları bir anlamda koruma altına almakta, kolonyalizmin ve emperyalizmin bu aydınları rehin aldığını düşünmektedir. Fanon *Black Skin White Masks* (Kara Deri Beyaz Maskeler) (Fanon, 2008) ve *Yeryüzünün Lanetlileri* (Wretched of the Earth) (Fanon, 2007) adlı eserlerinde sömürge aydınları ile hesaplaşırken sömürgecilerin baskın rolünü öne çıkarmakta, aydınların kendilerine empoze edilen *üst kültürün* cazibesine karşı duramamalarının mazur görülecek bazı tarafları olduğunu belirtmektedir. Ancak bu yaklaşım, sömürge aydınının müstevlilerle iş birlikçi tavırlarının kabulü anlamına gelmemektedir. Zira bu konformist aydınlar kendi vatanlarındaki konumlarından memnun değillerdir ve sömürgecilerin himmeti ve icazetinin peşine düşmüşlerdir. *Kendinden nefret* ve kendi halkına yabancılaşma ortak özellikleridir. Bir fırsatını bulup vatanlarını sömürenlerin ülkesine gitmeyi ve yaşamlarını orada sürdürmeyi hayal

etmektedirler (Fanon, 2007: 204-205). Ancak orada öykündükleri ile aynı seviyede olma hedeflerine tam olarak ulaşmaları kesinlikle mümkün olmayacaktır. Sömürgeciler *beyaz olmaya çalışan* bu sömürge elitlerine sadece kendilerinin işine yaradığı ölçüde ve sürece sınırlı bir ilgi ve ihtimam göstermektedirler. Aksine davrananların ise bu *kulübe* girme şansı kesinlikle olmayacaktır. Zira, Arif Dirlik'in belirttiği gibi, post-kolonyalizm eleştirisinin epistemolojisinde kültür ve kimlik açısından öteki olma ve farklılık olgusu vardır (Dirlik, 1998: 5).

Milliyetçilik ulusal kimlik ve egemenliğin önemini vurgulayan bir siyasi ideoloji ve harekettir. Milliyetçiler ulusları için siyasi bağımsızlık ve kendi kaderini tayin hakkı için çabalar ve genellikle yabancı yönetim veya müdahaleyi reddederler. Milliyetçilik kavramı, kültürel kimlik ve yurtseverlik/vatanseverlikten siyasi aktivizm ve bağımsızlık hareketlerine kadar çeşitli şekillerde ifade edilebilir. Sömürgecilik bağımsızlık peşinde koşan ve sömürgeci sirtından atma çabasına girişen milliyetçilerin hareketlerini de tetiklemiştir. Ancak sömürgecilerden icazet alma hevesindeki sömürge aydınları çoğunlukla sömürgeciliği desteklemiş ve sömürgeci güçlerin üstünlüğünü savunarak milliyetçi hareketlerin bastırılmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu aydın tiplmesi için ulusal kimlik ve aidiyet yerini sömürgecilerin kimliğine bırakmıştır. Fakat bu aslında tümüyle özümşenen bir kimlik olamamaktadır; sadece bir taklit, bir yanlış algı ve tasavvurdan ibarettir. Sömürgecilerin kimlik ve kültürüne öykünen, sadece kullandıkları sürece sahiplenilen bu “elitler” zaman içinde kimliksizleşmekte ve ilk fırsatta ülkelerini terk etmenin yollarını aramaktadırlar. Ülkede kaldıkları süre içinde de kimliklerini özdeşleştirdiği eski (yeni) sömürgeciyle birlikte kendi halklarına ve vatanlarının çıkarlarına karşı *mankurtlaştıklarına* tanık olunmaktadır. Yüzeysel *Batıcılıkları* onları kendi değerlerine yabancılaştırdığı kadar *elit olma* konumunu kullanarak karşı kampı veya kendileri gibi düşünmeyenleri *uygarlaştırma ve ehlileştirme* çabalarına girişmekte, başarılı olamadıklarında da halktan nefret etmeye başladıkları görülmektedir. Bu sözde elitlerin bünyesine girdiği efendi babalarının Kıta Avrupa'sında hakim olan ırkçılık üzerine inşa edilmiş olan kültürünü ve kimliğini özümseme çabaları ise genellikle başarılı olmamakta, kendi vatanlarının çıkarlarına ne kadar düşman olsalar da aslında eski/yeni sömürgecilerle yaranmaları da mümkün olmamaktadır. Bu olgunun diyalektiğini bu çerçevede anlamının gerektiği ortadadır.

Sömürge aydını kendi halkına ve milli çıkarlarına yabancılaştığıyla kalmamakta, Batı-merkezci politikaların sözcülüğünü yapmaktan geri durmamaktadır. Örneğin son yıllarda Türkiye'nin dış politikasındaki çok yönlü değişimin ve hamlelerin Batı dünyasında kabul görmediği bilinmektedir. Özellikle Türkiye'nin Mavi Vatan, Azerbaycan ve Libya siyasetlerinin iç politikada çok sert eleştirildiğine tanık olunmuştur. Bu eleştirilerin ulusal çıkarların korunmasında Türkiye'de alışılan uzlaşma kültürüne uygun olmadığı ve Batı-merkezli bakış açılarının milli politikalarla çatıştığı anlaşılmaktadır. Bu noktada bir mankurtlaşma olgusundan söz etmek yanlış olmayacaktır.

2. Nefretin İdeolojisi: Oryantalizm

Doğu ile Batı'nın birbirinden ayrı, birbirine karşıt ve birbiriyle uzlaşamaz bir konuma nasıl geldiği veya getirildiği hususu tam olarak bilinmemektedir. Doğu ile Batıyı birbirinden ayırdığı varsayılan antagonistik ilişkinin semavi dinlerin birbirleriyle olan karşıtlıklarının farkına varılmasıyla mı, yoksa Pers savaşları veya İskender'in Asya seferiyle mi tarihin ve yaşanan günün konusu haline geldiği tartışmalıdır. Sonraki çağların eseri olan Haçlı Seferlerinin Ege Denizinin ve Akdeniz'in doğal sınırlarının ötesine, farklı ve hasım bir dünyaya yönelişle Hıristiyanlığın yoğunlaştığı Batı'nın rotasını daha sonraki çağlarda da belirlediği bir gerçektir. Batı, Akdeniz havzasından başlamak üzere bir *hayali Doğu* yaratmıştır. Batı'nın Doğu'yu, Doğu'nun da Batıyı farklı görmesi, coğrafyayı buna göre yorumlayan insanoğlunun binlerle ifade edilen yıllardan beri sürdürdüğü *öteki* yaratma geleneğinin bir sonucudur (Ünver, 2003) (Kula, 2018) (Sardar, 1999) (Said, 1995).

Doğu ile Batı'nın uzlaşmaz hale getirilen, tarihin belli evrelerindeki birlikteliğine rağmen daima öne çıkarılan farklılıkları, bilhassa geçmişin ampirik metotlarla yorumlanmasını mümkün kıldığı iddiasını taşıyan tarih anlayışı ile daha da katı ve belirgin hale gelmiştir. Avrupa anlamında Batı, kendi kimliğini Doğu'nun varlığı ile tanımlama gereğini duyduğundan itibaren çatışma odaklı ve iki dünyanın uzlaşmasını ve yakınlaşmasını engelleyen ideolojik akımın egemenliği altına girmiştir. Özellikle, on yedinci yüzyılın sonundan itibaren Avrupa'ya yönelik *Türk tehdidinin* eski gücünü kaybetmesi, Amerika'nın keşfinden sonra sermaye birikimi açısından güçlenen ve denizası yayılma eğilimine paralel olarak ekonomik, kültürel ve bilimsel gelişmesini hızlandıran ve köle ticareti ile zenginleşen endüstri devrimi arifesindeki Avrupalı güçler aşamalı olarak Doğu hakkındaki bilgilerini de arttırmışlardır. Bu bilginin, sömürgeci yayılmaya yardımcı olan bir bilgi olabileceği veya bu amaçla kullanılabilirliği konusunda esasen bir tereddüt bulunmamaktadır. Nitekim Doğu ile Batı arasındaki çağlar boyunca devam eden *hasmane* ilişkileri yorumlayan tüm gözlemciler bu ilişkilerin ontolojik ve epistemolojik özelliğinde Batı'nın Doğuya galebe çalan gücünün bir neticesi olarak sömürgeciliğini vurgulamaktadır. *Orient*, şark, coğrafi, kültürel, siyasi ve ideolojik bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada Edward Said'in söylemine yaklaşarak Doğu'nun Batı tarafından *imal* edilen bir *öteki* olduğunu kabul etmek mümkündür (Said, 1995). Ancak, bu 'Doğu' 'nasıl' imal edilmiş olursa olsun, imal edilmişinden sonra artık var olan ve yok sayamayacağımız bir gerçeklik haline dönüşmüştür.

Doğu, sırtına yüklenen ideolojik yük nedeniyle de dünya üzerinde ortak anlaşılabilir bir kavram haline getirilmiştir. Batı ile Doğu karşıtlığının somutlaştığı Orta Çağ'dan bu yana şekillenen imaj Avrupa için Yunanistan'ın Doğusundaki Anadolu, Asya, İslam Dünyası ve Uzak Doğu anlamına gelmiştir. Yunanca *anatolia* Doğu; ışığın doğduğu yer anlamına gelmektedir. Amerika kıtasının Batısı, Çin ve Japonya, Batı değil, Doğudur. Keza, Avrupa, Amerika'nın Doğusu değildir. İdeolojik perspektifin tanımladığı Doğu, Batı'nın tam karşıtı, hasmı ve uzlaşması mümkün olmayan ötekisidir. Kısaca, ötekileştirilenlerin coğrafi konumunun bir önemi yoktur.

Ancak, Batı'nın Doğu olarak belirlediği coğrafyanın üzerinde yaşayan halkları ve onların kültürlerini geçmişteki halleri, bugünkü durumları ve gelecekleriyle yorumlamasındaki *noksanlılığı* sadece sömürgeci amaca bağlayarak meseleyi Foucault'nun söylemi anlamında güç ve bilgi paydasına indirgemek yeterli olmayacaktır (Foucault, 1980: 148). Başka bir ifadeyle, Batı'nın Doğuya yönelik imajları uzun ömürlülükleri ve Doğuya atfedilen değişmezliğe bir nazire olarak kendilerinin bir türlü değişime uğramamaları neticesinde, iki dünya arasındaki uzlaşmazlığın sömürgeciliğin ve emperyalizmin ötesinde muhafazasına yol açmaktadır. Bu arada unutulmaması gereken bir husus ise, Batı'nın bugün de geçerli olan veya en hafifinden etkileri devam eden Doğu mitini bu şekliyle on dokuzuncu yüzyılın romantik, idealist ve sömürgeci ortamında somutlaştırmış olduğudur. Aslında Haçlı Seferlerinin arka planında da bu anlayış hakimdir. Böylece bir *ideoloji* olarak oryantalizm, ilk kez on dokuzuncu yüzyılda uluslararası politikayı etkin bir şekilde yönlendirmeye başlamıştır. Aydınlanmanın önde gelen filozofu Kant, Voltaire, Hegel ve bazı diğer düşünürler ırkçılık üzerine inşa ettikleri düşün sistemleri ile oryantalizmin bu yüzyıldaki öncüleri sayılmalıdırlar (Ward/Lott, 2002).

Yirminci yüzyılın kaba sömürgeciliğin sona ermeye başladığı ikinci yarısı ile birlikte her alandaki oryantalist yaklaşımların yeniden değerlendirilmesi de başlamıştır. Bu döneme kadar oryantalizmin nispeten siyasi veya ideolojik bağlamdan uzak tanımlanması, sömürgecilerin sanatta, edebiyatta ve tarih yazımında Avrupa hegemonyasının nasıl hedefi haline geldiğinin anlaşılması ile sona ermiş, bu devirden itibaren *oryantalizm* emperyalizme yol açıcı işlevi olan bir paradigma şeklinde ve tarih, sosyal bilimler ve güzel sanatlarla edebiyatta *sömürüyü* meşrulaştırır niteliğiyle ele alınmaya başlamıştır (Ünver, 2003).

3. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Erken Cumhuriyete Milliyetçilik Mirası

Avrupalı büyük güçlerin on dokuzuncu yüzyıldaki en büyük hedefi Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığına son vermek ve topraklarını aralarında paylaşmaktır. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile başlayan gerileme süreci bu hedefin yakınlaştığı düşüncesini kuvvetlendirmiş, 1853-1856 yılları arasında süren Kırım savaşı ertesindeki Paris Kongresi'nin (1856) bazı maddeleri İmparatorluğun yıkılmasına giden yola taş döşemiştir. 1839 Tanzimat Fermanı ile getirilen reformların istismar edilmesi ve 28 Şubat 1856 tarihinde Sultan Abdülmecid tarafından ilan edilen Islahat Fermanı ile başlayan dönemlerde Avrupalı güçler Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman olmayan unsurları arasındaki milliyetçilik akımlarını kışkırtmak suretiyle İmparatorluğun dağılma sürecini de hızlandırmışlardır. İmparatorluğun hâkim unsuru Müslüman Türkler ve yönetim yüzyıllar boyunca *Osmanlı millet sisteminin* gereğini yerine getirmek suretiyle farklı etnik gruplar arasında ayrımcı olmamaya özel özen göstermiştir. Aslında daha ziyade kurucu Türk unsuruna karşı ayrımcılıklar olmuştur. Zira Fatih Sultan Mehmet'in Çandarlı Halil Paşa'yı katli ile (hatta bunun da öncesinde, Yeniçeri Ordusunun 1361'de kurulmasıyla) İmparatorluktaki Türk seçkin sınıfının yerine devşirme sistemini getirmesi ile Emekli Büyükelçi Aydın Nurhan'ın deyişiyle *beyaz Türklere* doğru bir evrilme yaşanmaya başlamış ve bugünkü çelişkilerin tetikleyicisi olunmuştur (Nurhan, 2023). Türk toplumu içindeki kültürel farklılıklar üzerinden yeşeren *nefret kültürü* Nurhan'ın tespitiyle oldukça eskiye dayanmaktadır (Nurhan, 2023). Osmanlı İmparatorluğu'nun on beşinci yüzyıldan itibaren Balkan merkezli bir yapı içine girdiği, Anadolu'daki Türkmen nüfus ile münasebetlerin savaş ve askerlik bağlamında kaldığı bilinmektedir. Bugün dahi Osmanlı İmparatorluğu'nun Türklüğü bazı Balkan ülkelerinde tartışma konusu yapılmaktadır (Nurhan, 2023) Anadolu Türklüğü ancak yirminci yüzyılın başında bir rönesans geçirmeye başlamıştır. Kurucu boyu, devlet dili ve gelenekleriyle imparatorluğun bir Türk imparatorluğu olduğu tartışılması mümkün olmayan bir gerçektir (Ortaylı, 2017: 48-51).

Aslında Birinci Meşrutiyet'ten itibaren Türkiye'yi *Batılaştırma* çabaları içte ve dışta yoğunlaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve toprak kayıpları ile başlayan bu süreçte devletin yöneticileri tek çıkar yolun gelişmiş Batı dünyasının teknolojisini, kısmen kültürünü ve kurumlarını Türkiye'ye de getirmek olduğu kanaatine varmışlardır. İlk bakışta makul gelen bu politika yüzeysel bir Batıcılık anlayışının etkisiyle işe yaramamış, bu sentetik Batıcı tutum, davranış ve politikalar sonraki kuşaklara miras olarak devredilmiştir. Bu noktada devrin yöneticilerine çok haksızlık etmek yanlış olur: Bu türden köklü değişimler insan kaynağı yanında ciddi maddi kaynaklar da gerektirmektedir. Belli alanlarda, en başta da eğitimde yapılan reformlar yeterli olmamış, bunun dışında da Büyük Devletler çeşitli baskılarla aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun kalkınıp *kendilerine benzemesini* önlemek için ellerinden geleni yapmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çökme aşamasına girdiğini fark eden ve Şark Meselesi konsepti üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'nu bir an önce yıkıp paylaşma gayreti içine giren büyük devletler, gayrimüslim etnik gruplar arasında milliyetçiliği kışkırtmalarına karşılık Türk milliyetçiliğinin de tepkisel bir davranış olarak gelişmesine hizmet etmişlerdir. Özellikle 1821-1832 Yunan isyanı ve 93 Harbi (1877/78 Osmanlı-Rus Savaşı) sonrasında 1878 Berlin Kongresi ile Bosna Hersek'in ve kısmen Bulgaristan'ın elden çıkması, Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk milliyetçiliği akımlarını güçlendirmiştir (Ortaylı, 2019). Edebiyata da yansıyan bu gelişme Yeni Osmanlılık hareketine galebe çalmış ve Türklük ve Türkçülük giderek temel ideoloji haline gelmeye başlamıştır. 1912 yılında kurulan Türk Ocağı ve Türk Yurdu dergisi bu milliyetçi yansımalara zemin oluşturmaya başlamış ve belki de Avrupalı güçlerin hesaba katmadığı yeni bir toplumsal/ideolojik sıklet merkezi Türk tarihinin sonraki safhalarında da belirleyici etkenlerden biri haline gelmiştir.

İttihat ve Terakki'nin lideri Enver Paşa'nın Türkçülük yaklaşımı aslında o devrin Osmanlı askeri bürokrasisinin temel ideolojisi olmuş, saltanatı hedef almayan, başka bir deyişle siyasal iktidar değişiminden uzak bir milliyetçilik devletin egemen ideolojisi haline getirilmeye çalışılmıştır. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu, içindeki gayrimüslim ve Türk unsurlarının tamamen etkisini kaybetmemiş olması ve dış baskılar nedeniyle esasen böyle bir siyasal değişime hazır değildir. Dolayısıyla Türk milliyetçiliği için gereken nesnel siyasal altyapı o tarihlerde henüz oluşmuş değildir.

Balkan Savaşlarından sonra gururu incinen ve İttihat ve Terakki'nin *İmparatorluğu kurtarma* içgüdüğü ve hiç kuşkusuz Alman İmparatorluğu'na tanınmış olan geniş etki alanları nedeniyle Birinci Dünya Savaşı'na giren Osmanlı İmparatorluğu savaş ertesinde tam bir yıkım yaşamış, milletin umudu tümüyle yıkılmıştır. Millî Mücadele öncesinde konformist ve Batı kültürü etkisi altındaki *aydınların* bazılarının Amerikan mandası altına girme talepleri kurtuluşa giden yolda Türk milli konseptinin mimarı Mustafa Kemal Paşa tarafından kesinlikle reddedilmiş, milletin ve vatanın kurtuluşunun *sömürge aydını*" duruşuyla mümkün olamayacağı millete anlatılmış ve bu yaklaşım işgalci güçlerin türlü provokasyonları ile ortaya çıkan farklı gerekçeli isyanlara rağmen milletin çoğunluğu tarafından ödünsüz kabul edilmiştir. Cumhuriyet, Büyük Zafer sonrasında işte bu milli nitelikli şiar üzerine bina edilmiş, tam bağımsızlık ve ulus-devlet olma bilinci Osmanlı'nın yıkılış döneminde olduğundan daha da güçlü olarak yeni devletin kılcal damarlarına kadar işlemiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulus-devlet olmanın gereklerini yerine getirmeye çalışan Cumhuriyet yönetimi eğitim, kültür ve ekonomide millilik esaslarını yerleştirmeye gayret etmiştir. Bu dönemde Cumhuriyet'in başlıca hedefi *muasır medeniyete* ulaşmaktır. Bu uygarlık unsurlarının da Batı'da olduğu noktasından hareketle Batılılaşma olarak adlandırılan sürecin hedefe götürüleceğine inanılmıştır. Kadroları kısıtlı olan, Osmanlı'dan devraldığı güçlü bir kültürel altyapısı bulunmayan ve kalkınması için gerekli sınırlı kaynaklarla serpilmeye çalışan Cumhuriyet büyük zorlukları alt etmeyi başarmıştır. Dönemin egemen ideolojisi hiç kuşkusuz milliyetçiliktir. Bu duruş, büyük ölçüde Cumhuriyet'in dış politikasına da yansımıştır.

Toplumda etnik *homojenlik* sağlama çabalarından biri de Lozan'da mutabık kalındığı üzere 1924 yılında Yunanistan'la yapılan *nüfus değişimidir*. Her ne kadar bunun için ilk talep bünyesindeki Türk-Müslüman nüfustan arınmak isteyen Yunanistan'dan gelmiş ise de Cumhuriyet yönetimi de bu uzun yıllar tartışma yapılan hususu *ulus inşasının* bir parçası olarak değerlendirmiştir. Türk milleti yeni kurulan *milli devletini* benimsemiştir. Atatürk'ün Türk olmanın nasıl anlaşılması gerektiğini en iyi biçimde yansıtan *Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran halka Türk milleti denir* özdeyişi, etnik farklılık temeline dayanmayan Türk milliyetçiliğinin ana çerçevesini çizmiştir (Mustafa Kemal Atatürk, 1930). Anayasalarımıza da yansıyan bu anlayış günümüzde tartışılması gereken en son konu olarak düşünülmelidir. Başka bir ifadeyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun yüzüncü yılında erişmiş olduğu yeni siyasal, kültürel ve ekonomik konumu bu konunun günümüzün gündemiyle bir alakası olmadığını düşündürmektedir.

4. Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı Sonrası Eksen Kayması

Türkiye Cumhuriyeti, izlediği akıllı denge politikası sayesinde İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş ve ülkesinin ve milletin bu büyük trajediden yara almadan kurtulması mümkün olmuştur. Ancak savaş sonrasında savaşta olduğu gibi etkili bir denge politikası gütmeye imkânı kalmamıştır. Soğuk Savaş'ın bölünmüşlük ortamında 1925 yılında imzalanan Saldırmazlık Paktını fesheden Josef Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliği'nin toprak talepleri Türkiye'yi karşı blokla ittifaka itmiştir. Ancak, Batı Bloku ile ciddi manada yakınlaşma en erken Kore Savaşı'na (1950-1952) katılan Türkiye'nin 1952 yılında Kuzey Atlantik Paktı (NATO)'na kabulüne kadar gerçekleşmemiştir. Bu dönemden itibaren Türkiye'de Amerikan algısı ve her alandaki etkisi hızla artmıştır. Türkiye'de siyaset kurumu, aydınları ve bürokratları ile birlikte Atatürk'ün hedef olarak koyduğu *muasır medeniyet* seviyesine ulaşmada Amerika Birleşik Devletleri'nin önderliğindeki

Batı ile entegrasyon dışında bir seçenek olmadığı fikrinin güçlü bir şekilde yaygınlaşmasına tanık olunmuştur. Türkiye, aslında Soğuk Savaş ortamında Batı'nın komünizme karşı ileri karakol olarak düşünüldüğünü ve Batı'yla gerçek anlamda bütünleşmesinin Türkiye dışında çok da arzulanmadığını ancak ilerleyen dönemlerde anlayabilecektir. Avrupa Birliği'nin altmış yıldır Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşmesine nasıl set çıktığına bakmak söz konusu Batı tavrının anlaşılması için yeterlidir. Bu tesadüfi değil, bilinçli dışlayıcı yaklaşımın jeopolitik ve demografik nedenleri dışında dinsel ve kültürel farklılık üzerinden inşa edildiği bir gerçektir.

Aslında Tanzimat'tan itibaren Türkiye'de Batılı yaşam tarzı *Batı'yla bütünleşmenin* parametresi olarak görülmüştür. Böylece Batılı yaşam tarzını benimseyenlerle muhafazakâr/geleneksel yaşam tarzları arasında uzlaşmaz bir farklılık ortaya çıkmış, toplumun *seçkinleri* halkın büyük bölümünü *medenileştirme ve ehlileştirme* iddiasını gütmüşlerdir. Muhafazakâr/geleneksel yaşam tarzının sahiplerinin de bu kültürel farklılık ortamında seçkinlere karşı güvensizlik duydukları görülmüştür. İç politikada öteden beri karşı karşıya gelen bu iki kutup kültürel farklılığın ne denli etkili olabildiğinin kanıtıdır. Aslında Batı tipi yaşam tarzını benimseyen kesimin bu yaşam tarzını tümüyle içselleştirmiş olduğunu söylemek de çok mümkün değildir. Daha çok yüzeysel ve topluma yönelik algı operasyonlarının zıtlasmaya dayalı tesiriyle tüketim ve günlük yaşam alışkanlıklarını yönlendiren bir kültür evreninde kendisini toplumdan soyutlayan ve topluma yabancılaşan bir kesim ile karşısındaki kesimin iktidar mücadelesine sahne olan Türkiye'de zehirli bir *ötekileştirme* kültürü derinlik kazanmıştır.

Bu noktada iç siyasal iktidar mücadelesi sertlik kazanırken ülkenin yüksek çıkarlarına da bakışlar farklılaşmış, iktidarın çizgisini benimsemeyenlerde ulusal çıkar kaygısı alt sıralarda değerlendirilmeye başlamıştır. İdeolojik körlük nedeniyle karşıtı oldukları iktidarın her yaptığına ve attığı adıma muhalif olmak, hatta ulusal ortak çıkarların korunmasında bile kendini bu menfi duygusalıktan alamamak nefret kültürünün derinleşmesine neden olmuştur. Burada dile getirilmeye çalışılan vahim mesele, kültürel farkın toplum içinde yaşanan çatışma ve çelişkilerin ülkenin dış dünya ile ilişkilerindeki duruşunun da sorgulanmasına neden olmasıdır. Belli ulusal sorunlarda görünürde bir uzlaşma olduğu doğru olmakla birlikte, özellikle Batı dünyası ile ilişkilerde belirgin ayrılıklar ve keskin tavırlarla karşılaşmaktadır. Türk toplumu içinde giderek müzminleşen bir *iç oryantizm* toplumsal kesimler arasındaki ötekileştirmeyi beslemeye devam etmektedir (Türedi, 2023: 97 vd.) (Çetin, 2014).

Batı'yla siyasal ve kültürel açılardan kendini özdeşleştirenler belli algı operasyonlarına hedef olmaktadır. Bunların konularına kısaca değinecek olursak, öncelikle insan hakları ve hukuk, etnik ve demografik farklılıklar, demokrasi, tüketim alışkanlıkları, yaşam tarzı, kültür ve dış siyaset gibi alanlar öne çıkmaktadır. Algı operasyonlarının en önemli araçları medya, şimdilerde özellikle sosyal medya ve öteden beri de film (Hollywood) sanayiidir (Alatlı, 2021). İnsan hakları konusu sürekli olarak bir dış siyasal baskı aracı olarak kullanılmagelmıştır. Bu türden baskıyı uygulayanların genellikle kendi ülkelerindeki sorunların üstünü kapatıp projelerini hedefe aldıkları ülkelere ve toplumlara çevirdikleri bilinmektedir. Nitekim Türkiye için insan hakları ihlali iddiaları devamlı savunmada kalmasını zorlayan bir araç olarak değerlendirilmektedir. Aynı şekilde hukuk sistemindeki aksaklıkların varlığı ileri sürülmek suretiyle baskı altına alma yöntemine başvurulmaktadır. Türkiye'nin etnik yapısı da daima bir mesele olarak takdim edilmiş, dışarıdan yapılan kışkırtmaların iç çatışmalara neden olduğu yakın tarihimizin en önemli konularından biri olmuştur. Siyasal sistem olarak demokrasi ve kurumlarının dünyanın farklı ülkelerindeki uygulama ve yapılanması farklı olmasına karşın Türkiye'ye karşı belli dayatmalar daima gündemde olmaktadır. Örneğin, parlamenter sistem geçmişte yaşanan birçok siyasal soruna kaynak teşkil etmiş olmasına rağmen tesisini yeniden empoze edilmiştir. Günümüzün neo-liberal ekonomik düzeninde Batı'nın tüketim alışkanlıkları tüm dünyaya adeta dayatılmaktadır. Ekonomik sıkıntıların en azından bir kısmına neden olan bu tüketim dalgası ulusların belli ülkelere bağımlı hale gelmesine de yol açmaktadır. Ayrıca küresel şirketler tüketim odaklı giyim sanayi üzerinden uyguladıkları politikalarla faaliyet gösterdikleri

toplumların kültürel yapılarını değiştirdikleri etkisini göstermektedirler. Tüm bu faaliyetlerde kullanılan sınır aşan yazılı ve görsel medya organları ve sosyal medya uygulanan kamu diplomasisi yöntemleri ile hegemonik yapılanma desteklenmekte, iş birliği içindeki sömürge aydınları da hegemonların hedeflerine uyacak şekilde araçsallaştırılmaktadır. Böylece kendine ve halkına yabancılaşan *elitler* oryantalist iç kuşatma altında kendilerinden beklenen işlevleri yerine getirmekte, kolonyal kâhyalığı gönüllü olarak üstlenmektedirler.

Sonuç

Türkiye, uzun tarihinde sömürge deneyimi olmayan bir ülkedir. Kurtuluş Savaşı öncesi toprakları üç yıl boyunca kısmi işgal yaşamış olmakla birlikte milletin desteği ve önderlerinin feraseti ile bu işgali başarıyla sona erdirmiş, ömrünü tamamlamış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Yeni devletin temel çizgisi tam bağımsızlık, dolayısıyla anti-emperyalizmdir. Atatürk'ün *bağımsızlık benim karakterimdir* özdeyişi resmi politikanın en özlü ifadesidir. Bu anlayış emperyalist karşıtı Batı anlayışıyla bütünleşmektedir. Bu politika Batı ile olan ilişkiler hangi şekli alırsa alsın, Türk siyasetinin en azından söylemde daima temelini oluşturmuştur. Devleti yönetenler, dış müdahalelere, özellikle demokrasiyi kesintiye uğratma çabalarına karşın devletin bağımsızlığını koruma iradesinden hiç vazgeçmemişlerdir. Bu, dünyanın farklı bölgelerinde, özellikle de *küresel güneyde*, birçok eski sömürgecinin bugüne kadar becermekte zorluk çektiği bir siyasal duruştur. Birçok Afrika ülkesinde son zamanlarda görülen siyasal çalkantılar bağımsızlık uğruna ortaya çıkmıştır. Halklar, özellikle eski sömürgecinin bu ülkeler üzerindeki ekonomik, siyasal ve kültürel baskıların cenderesinden kurtulma çabaları içine girmişlerdir. Batı Afrika ülkelerinde son zamanlarda yaşananları bu açıdan değerlendirmek doğru olacaktır. Ancak, bu ülkelerdeki *madun/subaltern* aydınlar, kaderlerini eski sömürgecinle özdeşleştirdikleri için muhtemelen olan bitenlerden çok memnun değillerdir.

Şimdi sömürge geçmişi olmayan Türkiye'nin toplumu içinde uzlaşmaz bir ikilemin müsebbibi olan *Batıcı aydınların* yukarıda sözü edilen *madun* aydınlarla ne ilgisi var sorusu akla gelmektedir. Bağımsızlığı kendisine şiar edinmiş bir devletin Afrikalı madun aydın tipine benzetilmesi aslında garip karşılanabilir. Ancak Batıcılığa karşı muhafazakarlık/gelenekselcilik ikilemi o ülkelerdeki sömürgeci kültürünün etkisindeki aydınla geniş halk katmanları arasındaki yabancılaşmaya bakıldığında çok ciddi benzerlikler görülmektedir. Mevcut durum toplumun sinir uçlarına yapışmış olan oryantalist düşünme sistematığının etkisi altındaki iş birliği elitler vasıtasıyla siyasal emellere ulaşma çabasının çok güçlü olduğunu göstermektedir. Emperyal odaklarla çıkarlarını özdeşleştirenlerin kendi ülkelerinin çıkarlarına sahip çıkmak bir yana, teslimiyetçi ve eyyamcı bir duruş sergiledikleri görülmektedir. Beri yanda da kolonyal kâhyaların aldıkları tüm dış desteklere rağmen toplum içindeki pozisyonlarını koruyan hatta güçlendiren milli/ulusal duruş sahibi kutbun kişisel ikballerini başkalarına bağlayanlara nazaran daha sağlam bir konumda olduğu söylenebilir. Bu, önümüzdeki dönemlerde birçok mazlum ulusun da gündeminde en üst sıralara yerleşecektir.

Kaynakça

- Alatlı, A. (2021), *Suç Ortağı Hollywood. Kaan'ın Kitabı*. Turkuvaz. İstanbul.
- Andrews, K. (2022), *The New Afge of Empire. How Racism and Colonialism Still Rule the World*. Penguin Books. London.
- Çetin, N. (2014), *Türk'e Oryantalist Kuşatma*. Berikan. Ankara.
- Dirlik, A. (1998), *The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism*. Westview Press. Boulder-Colorado.
- Fanon, F. (2008), *Black Skin White Masks*. Introductions by Homi Bhabha and Ziauddin Sardar. Pluto Press. Sidmouth.
- Fanon, F.(2007), *Yeryüzünün Lanetlileri*. Çev. Şen Süer. Versus. İstanbul.
- Foucault, M.(1980), *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings. 1972-1977*. Ed. by Colin Gordon. Pantheon Books. New York.
- Gökalp, Z.A. (2021), *Türkçülüğün Esasları*. Kapra Yayıncılık. İstanbul.
- Kaerger, K. (1892), *Kleinasien. En deutsches Kolonisationsfeld. Kolonialwirtschaftliche Studie*. Druck und Verlag von Gergonne & Cie. Berlin.
- Kula, O. B. (2018), *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- Nurhan, A. (2023), *Devşirme'den Beyaz Türk'e Siyasi Nefretin Kökleri*. Ofis Basım. İstanbul.
- Oba, A. E. (2020), *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. Doğu-Batı. Ankara.
- Ortaylı, İ. (2019), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Timaş. İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2017), *Türklerin Altın Çağı*. Kronik Kitap. İstanbul.
- Said, E. (1995), *Orientalism. Western Conception of the Orient. With a New Afterword*. Penguin Books. London.
- Sardar, Z. (1999), *Orientalism*. Open University Press. Buckingham.
- Türedi, H. (2023), "Frantz Fanon'un Gözünden Erken Cumhuriyet Dönemi Batılılaşmasını Okumak: Cumhuriyet Gazetesi'nin 1930 Yılı Ses Kraliçesi Yarışması". *İnsan & Toplum*. Cilt 13. Sayı 3. 81-107.
- Ulutaş, E.R (2019), "Müstemele Zamanları. Bir Frantz Fanon Okuması". *İmgelem*, Cilt 3 Sayı 5, 305-316.
- Ünver, O. C. (2003), "Almanya'nın Türkiye Politikalarında Oryantalizmin Yeri (19. ve 20. Yüzyıllar)". Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Varela, Maria do Mar Castro/Nikita Dhawan (2020), *Postkoloniale Theorie. Eine kritische Einführung*. 3. Auflage. Transcript Verlag. Bielefeld.
- Ward, Julie K./Tommy L. Lott (Eds.) (2002), *Philosophers on Race. Critical Essays*. Blackwell Publishing. Oxford.

**İRAN'S IDENTITY POLICY PURSUED IN ITS CONSTRUCTION AS A PROXY
POWER: THE CASE OF THE ISLAMIC RESISTANCE MOVEMENT OF
AZERBAIJAN (HÜSEYNÇİLƏR/HUSAYNIYYUN)**

**İRAN'IN VEKİL GÜÇ İNŞASINDA İZLEDİĞİ KİMLİK POLİTİKASI: AZERBAIJAN
İSLAMİ DİRENİŞ HAREKETİ (HÜSEYNÇİLƏR/HÜSEYNİYYUN) ÖRNEĞİ**

Abstract

The Islamic Republic of Iran faced severe security problems shortly after the Islamic Revolution. The experiences gained from these threats have thoughtfully shaped Iran's defense strategy in the following years. Forward defense and deterrence concepts are essential to Iran's defense strategy. The proxy power strategy, which has been actively carried out since the Revolution, can also be considered an extension of Iran's forward defense and deterrence concept. In this context, Iran is in contact with and manages many groups, large and small, over a wide geography, from Afghanistan to Nigeria and Yemen to Syria. Thus, it seeks to meet potential threats beyond its borders and increase its sanction power in these countries by building groups that will act in parallel with its own policies. He establishes affinity with these groups largely through an identity-based discourse. The Azerbaijan Islamic Resistance Organization (Hüseynçilər/Husayniyyun), which has started to work for the Republic of Azerbaijan since 2013 and whose activities have become visible since 2015, is one of the proxy forces that Iran supports within the scope of these policies. In this study, the background and organizational structure that form the basis of the discourse and activities of this organization, through which Iran is directed and managed within the scope of the proxy power strategy, will be discussed

Keywords: Azerbaijan, Azerbaijan Islamic Resistance Movement, Huseynciler, Husayniyyun, Iran, Constructivism.

Öz

İran İslam Cumhuriyeti, İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinden kısa bir süre sonra bir dizi ciddi güvenlik problemleriyle karşı karşıya kalmıştır. Söz konusu tehditlerden edinilen tecrübeler sonraki yıllarda İran'ın savunma stratejisini ciddi anlamda şekillendirmiştir. İleri savunma ve caydırıcılık konsepti İran'ın savunma stratejisinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Devrim'den bu yana aktif bir şekilde yürütülen vekil güç stratejisi de İran'ın ileri savunma ve caydırıcılık konseptinin uzantısı olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda İran, Afganistan'dan Nijerya'ya, Yemen'den Suriye'ye kadar çok geniş bir coğrafyada irili ufaklı birçok grupla temas halindedir. Böylece olası tehditleri sınırlarının ötesinde karşılamayı ve çevre ülkeler üzerinde kendi politikalarıyla paralel hareket edecek gruplar inşa ederek bu ülkelerdeki etkisini artırmak istemektedir. Bu gruplarla büyük ölçüde kimlik temelli bir söylem üzerinden yakınlık kurmaktadır. 2013 yılından itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yönelik çalışmalara başlayan ve 2015'ten itibaren faaliyetleri gözle görünür hale gelen Azerbaycan İslami Direniş Örgütü (Hüseynçiler/Hüseyniyyun) de İran'ın bu politikaları kapsamında desteklediği vekil güçlerden birisidir. Bu çalışmada İran'ın vekil güç stratejisi kapsamında sevk ve idare ettiği bu örgütün söylemlerinin ve faaliyetlerinin temelini oluşturan arka plan ile örgüt yapılanması ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Azerbaycan İslami Direniş Örgütü, Hüseynçiler, Huseyniyyun, İran, Konstrüktivizm.

Oral TOĞA*

Güngör ŞAHİN**

* Doktora Öğrencisi, Millî Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (ATASAREN), Strateji ve Güvenlik Araştırmaları ABD, Güvenlik Araştırmaları Doktora Programı

E-posta/E-mail:

oraltoga@gmail.com

Orcid: 0000-0003-2462-3037

DOI: 10.59886/tsbder.1300550

** Doç. Dr., Millî Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (ATASAREN), Strateji ve Güvenlik Araştırmaları ABD

E-posta/E-mail:

gsahin@msu.edu.tr

Orcid: 0000-0001-6296-8568

Başvuru/Submitted: 29.05.2023

Kabul/Accepted : 07.08.2023

Introduction

Immediately after its foundation in 1979, Iraq attacked the Islamic Republic of Iran compelling it to fight a defensive war. Iran, which suffered heavy losses, made some changes in its defense concepts after the Western countries sided with Iraq. One of them was to contact and support in every way the groups in the neighbouring and surrounding countries with which it would quickly strengthen its relations and establish ties. Within this scope, the Lebanese Hezbollah was formed in 1982 and was directed and managed as an element of asymmetric warfare against countries such as America and France that supported Iraq. Moreover, as elements of asymmetric warfare proxy forces such as Hezbollah were also linked to the Iranian policy of exporting the Islamic revolution to other countries, especially neighbouring countries. In this context, from Nigeria to Afghanistan, from Iraq to Yemen, dozens of organisations, large and small, with which Iran is directly associated or has created. In line with this policy, there are also groups associated with Iran in the Republic of Azerbaijan, and this situation causes tension between the two countries.

Iran, which even in its constitution defines itself as a country on the side of the oppressed and Islamic countries, has often been accused of supporting "Christian Armenia" instead of "Muslim and Shiite Azerbaijan" in the First Karabakh War, but these accusations have not been proven due to the lack of clear and conclusive evidence in this direction. In fact, Iran has often stated that, contrary to what has been said, it did provide assistance, and a video has even been released in which Iranian commanders claim to have provided training assistance to Azerbaijani soldiers. However, the events of the Second Nagorno-Karabakh War and Iran's public stance against Azerbaijan in its aftermath have reignited these criticisms and led to increased criticism that Iran is contradicting the discourse it has been building since the revolution. As will be discussed in this study, Iran has attempted to legitimise the fact that it has sided with Armenia for various reasons, particularly through its proxy forces in Azerbaijan, with a different discourse, thus attempting to show that there is in fact no contradiction.

Iran largely controls the aforementioned groups through the Quds Force, and individuals and communities are indoctrinated through various channels and centres into the founding philosophy and revolutionary discourses of the Islamic Republic of Iran. These identity-based discourses are, in fact, the determinants of Iranian politics and are often used to construct or legitimise its policies. In the first part of the study, the nature and character of these discourses and identity-based policies will be analysed and the main framework of how these identity-based discourses are used in the construction, management, and dispatch of proxy power will be given. Then, the formation process and the main actions of the organisation of the Islamic Resistance Movement of Azerbaijan (Husseiniists/Husseiniyyun) that Iran has tried to build against Azerbaijan will be mentioned, and the parallels between the discourse of the organisation and the discourse of the Iranian establishment will be revealed.

1. The Theoretical Framework of the Study: Constructivism and Identity

The main purpose of the study is to reveal the ways in which the Husayniyyun organisation engages with the Islamic Republic of Iran, its foreign policy in general, with Azerbaijan and the Caucasus in particular, as well as the kind of identity politics it engages in at the discursive level. Since the central concept of the study is "identity", the study is analysed in the light of constructivist theory. After the end of the Cold War, conflicts in different parts of the world at different levels were mostly characterised by "ethnic, religious, or sectarian" motives, which made the existing mainstream theories insufficient to explain these conflicts (Wendt, 1999:4). This situation brought social construction to the fore, and in the 1990s, constructivism, with its focus on the concept of social construction, came to the fore.

Nicholas Onuf, another important figure in the theory, explains the perspective of the theory with the following three assumptions:

- Society and the individual continuously construct each other. This is also true of the international system.
- Language is given special importance because it is through language that man becomes an actor, articulates his desires, and transforms them into goals.
- Rules transform material goods into resources. Thus, the asymmetrical structure in the creation of opportunities for control and in the distribution of benefits arises spontaneously. Because the rule is by no means neutral in its content, the user of the rule gains the ability to control others (Onuf, 1994).

The fact that constructivism draws attention to "social construction" and mutual interaction, and that neorealist and neoliberal theories have added an abstract element such as "thought" to the material elements of "interest," "power," and "institutions" is important for this study. This is because this study argues that Iran, as an "Islamic Republic," is focused on the identity it has constructed from the very beginning, starting with its name and the symbols on its flag, and that it constantly seeks to gain legitimacy from this identity and ideology in the process of policymaking. Moreover, the issue of the importance of language, which Onuf points out, plays a crucial role in Iran's management and use of its proxy forces. This is because all indoctrination is done through narrative and symbols. It is no coincidence that the flag of the Lebanese Hezbollah and the flag of the Hosseinists (Hüseynçilər) are almost identical. It is also no coincidence that the organization chose the name Hosseinists, as will be briefly discussed later. In this context, the Hosseinist organization, which is considered a terrorist organization by Azerbaijan, acts in parallel with the values and sources of legitimacy represented by the Islamic Republic of Iran. In this context, the question of how the identity-based discourses used by Iran's official discourses in directing and managing the Hosseinist organization, which is Iran's proxy force operating in Azerbaijan, are used by this organization constitutes the research question of this study. This study also aims to introduce the Hüseyniyyun organization.

2. Conceptual Framework of the Study: Deterrence and Advanced Defense Concepts in Iranian Security Policies with the Concepts of Mostakbir-Mostazaf

Iran generally formulates "self and other" in a dualistic discourse based on the concepts of good and evil. As stated in the Constitution of the Islamic Republic of Iran, Iran is on the side of the mostaz'afin [oppressed] against the mostakberin [oppressors]. Iran's quest for legitimacy by positioning itself on the side of the oppressed can be interpreted as a reflection of a dualistic structure that existed in ancient Iran and continues to this day. In fact, it can be said that the dualistic understanding stemming from the Zoroastrian conflict between Ahriman and Ahura Mazda, that is, the conflict between good and evil, is still alive in some form. Accordingly, Ahura Mazda represents good, and Ahriman represents evil. At the end of the struggle between these two, Ahura Mazda, the good, wins. Iranians take the side of Ahura Mazda, the representative of absolute good, against Ahriman, the demon and representative of absolute evil. This attitude towards "absolute evil" is also often treated in Shiite teachings. Shiism is against the "cruel" Yazid. It is on the side of the "oppressed" and "innocent" Hussein and the Imams. All 12 Imams resisted oppression and injustice and (except for the last Imam) were eventually martyred as oppressed. Article 3, paragraph 16 of the Iranian Constitution emphasizes that the Iranian state is on the side of the oppressed all over the world by stating that "Foreign policy is based on Islamic principles, adherence to the principles of brotherhood with all Muslims, and protection of all oppressed of the world. Furthermore, Article 154 of the Constitution states that "The Islamic Republic of Iran considers human happiness an ideal at the level of all humanity. It recognizes the rule of independence, freedom, justice, and righteousness as the right of all peoples of the world. Consequently, it supports the just struggles of the oppressed against their oppressors in all

parts of the world while completely refraining from any interference in the internal affairs of other nations." In light of this information, it can be concluded that for Iran, siding with the "oppressed" and developing a discourse accordingly is an element of its identity. In order to understand Iran's policy toward the United States and Israel, which it defines as "oppressors" and the "Great Satan," it is necessary to take into account these discourses and motivations that Iran carries from its past and brings to the present, as well as *realpolitik*.

The foreign policy discourse based on this allegory is the focus of this study. This discourse and the perspective of positioning oneself on the side of what is "right" and "good" are also intensively practiced by the proxy forces under Iranian rule, and these discourses ensure influence and recruitment. In the case of the Husseinists, as the name suggests, this organization positions itself on the side of Hussein and claims to be his supporters. In this way, the organization aims to penetrate the people of Azerbaijan, which has the second-largest Shiite population in the world after Iran. Most of the members of the organization are in hiding in Iran or have been captured by the security forces of the Republic of Azerbaijan. Although they have lost much of their power in the country due to the efforts of the Azerbaijani security forces, especially after the Ganja attack, their efforts to infiltrate Azerbaijan from inside Iran through social media and Internet publications continue.

In general terms, the study assumes that this organization is trying to influence the masses in the country by positioning itself on the side of Hussein and portraying Ilham Aliyev and his government as a "lost identity," "Hussein-less," and Zionist "collaborators," thus drawing the people it has managed to engage into a parallel line with the foreign policy of the Islamic Republic of Iran. This study discusses Iran's strategy of exporting the revolution in general terms, mentions the identity-based threats perceived by Azerbaijan and Iran, and introduces the Husseinist organization and discusses its activities.

Mostafa Chamran, who organized Shiites in Lebanon and became Iran's first defense minister after the revolution, laid the foundations of the proxy force strategy in the late 1970s (Tasnim, 2016b). Later, with the establishment of the Quds Force (قدس نیروی) under the Revolutionary Guards Corps (IRGC), the management and deployment of these groups began to be carried out by the Quds Force. The activities of Qassem Soleimani, who commanded this unit for many years, were also effective in reflecting this strategy on the ground.

Iran's proxy power strategy is directly related to two concepts on which Iran bases its self-defense. The first is the concept of forward defense, and the second is the concept of deterrence. The concept of forward defense generally refers to keeping the conflict or threat as far away from one's borders as possible, and meeting it on or near enemy territory. Many senior figures, including Supreme Leader Ayatollah Khamenei, have stated that this concept of defense has not only military but also cultural and economic aspects (Hamidreza Azizi, 2021:8). Deterrence, as the name suggests, is about taking measures to prevent enemies and threats from taking action (Hamidreza Azizi, 2021:8). With the impact and experience of the devastating eight-year war with Iraq, Iran believed that it needed to take measures to increase its deterrence and built its next defense strategy on deterring war before it started. Iran's proxy power strategy is based on developing relationships with local actors, both culturally, economically, and politically, and using soft or hard power elements through these actors to eliminate any perceived threat to Iran. In this way, Iran seeks to increase its sanctioning power over countries that it perceives as threatened by Iran through actors that directly or indirectly serve its political goals. Many large and small groups and organizations, such as Hezbollah (Lebanon), Fatimiyyun Brigades (Syria), Ansarullah (Yemen), etc., operate over a wide area extending from Syria to Nigeria. In addition, under many institutions and organizations such as cultural centers, hospitals, and friendship associations, Iran is trying to gain supporters through soft power tools.

The Husseinist (Husseiniyyun) organization, which is the subject of the study, is only one of the policies implemented by Iran to further increase its influence in the Republic of Azerbaijan and to gather supporters. This organization is very disturbing for Azerbaijan today, and a large part of its supporters and leadership are active in Iran. Although Azerbaijan has demanded the arrest and extradition of these names from Iran, these demands have remained unanswered by Iran.

3. Originality and Limitations of the Study

The fact that there is no direct academic study on the aforementioned organization constitutes the original value and importance of this study. In this study, which is planned as a qualitative study, a discourse analysis will be conducted in light of the data collected from the organization's websites, Telegram, and YouTube channels, which are mainly broadcast in Azerbaijani from inside Iran. For this reason, the aforementioned study was conducted mainly in Azerbaijani Turkish, Turkish, English, and Persian online and from open sources. Although the limited literature on the subject is the main limitation of the study, the information found in open sources published in Persian and Azerbaijani Turkish provides a very rich and comprehensive picture. In particular, open sources published in Azerbaijan provide extensive information about the organization. Finally, personal interviews were conducted with some names close to the security bureaucracy of the Republic of Azerbaijan, and their views are summarized in the last part of the study.

3.1. Iran's Strategy in the Export of the Revolution

Iran sees its defense beyond its borders and seeks to counter any potential threat from beyond its borders. The safest way to do this is to have governments in power in the region, especially in neighboring countries, that share its politics and ideology. The fact that Iran bases its ideology on Islamic discourse and Shiite rhetoric allows it to easily find allies in the region. In Iraq, Yemen, Lebanon, Syria, and even Nigeria, Iran is rapidly forming alliances with Shia groups and providing them with material and logistical support. It also seeks unity with non-Shia groups through the concept of "*wahdat*" and operates under the umbrella of Islamism. Iran's soft power instruments play a critical role in its proxy power strategy. Cultural and political representations, friendship associations, and the activities of universities such as Al-Mustafa are the engines of this soft power policy.

In his book *The Dynamics of the Islamic Revolution*, Masil Mohajiri expresses the issue of exporting the revolution in the following words: "The oppressed nations of the world should learn from the experience of the Iranian Revolution. The Iranian people want to show the nations of the world how to liberate themselves from the occupiers. This will be done by organizing conferences, publishing books, and mass media" (Mohajiri, 1991:181).

As can be seen from these statements, Iran is carrying out its policy of exporting revolution through soft power instruments. Ayatollah Khomeini's lectures to his students laid the groundwork for how the "Islamic state" should be structured and how it could be legitimized from a religious perspective. This form of government, legitimized by the theory of Velayat-e Faqih, is entwined with a rhetoric emphasizing the dichotomy between the oppressed and the oppressor. Accordingly, Muslims should fight for the overthrow of oppressive regimes, and Iran will stand by all oppressed peoples of the world as the protector of the oppressed (Khomeini, n.d.). Khomeini wrote: "In order to achieve the unity of the Islamic Ummah, it is imperative that we establish a government to liberate the land of Islam from the occupation and influence of the imperialists and their puppet governments. In order to achieve the unity and freedom of the Muslim peoples, we must overthrow the oppressive governments established by the imperialists and establish a government of Islamic justice that will serve the people". (Khomeini, n.d., para. 26) According to

Ayatollah Khomeini, the superpowers have emerged to destroy the Muslims. Therefore, in order to counter these threats, unity should be established between Sunnis and Shiites and these countries should fight together. The Islamic revolution in Iran should be exported to other countries to ensure the unity of the Islamic world (Marschall, 2003:13).

The "Aliyev dictatorship is a puppet state" discourse, frequently voiced by the Hosseinists, currently being voiced by the Iranian public (Jahannews, 2022), is consistent with these discourses. According to this discourse, Ilham Aliyev and his government are "puppets" and the real people of Azerbaijan are the "oppressed" Muslims who are oppressed under this "cruel" rule. Likewise, as will be discussed in the next section, there is no such republic as Azerbaijan. It is a piece of history that was stolen from Iran and will be returned "hand and foot". Therefore, it is a constitutional obligation for Iran to establish a true pro-Husseini, Muslim government against the government there.

3.1. Identity-Based Threat Perceptions in the Republic of Azerbaijan and the Islamic Republic of Iran

With the Treaty of Gulistan in 1813 and the Treaty of Turkmenchay in 1828, Russia's dominance over the Caucasus increased, and Iran lost its influence in the region it had historically considered part of its own. After nearly 160 years, the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) disintegrated, and Iran found itself facing new independent states in the geography it had historically claimed. Both Türkiye and Iran saw this power vacuum as an opportunity and competed to fill it. In general, Iran wanted to strengthen its position in the region by expanding its cultural and economic ties with these newly emerging countries and increasing its influence. It also hoped to break the isolation imposed on it, especially by the United States of America (USA), with the new position and relationships it would gain here (Sinkaya, 2014:143).

There are two dimensions to this competition. The first is to be a model country for these countries that have just established their systems and have just become states. Against the possibility that Iran might try to export its regime to these countries based on the aforementioned defense strategies, the Western countries have tended to support Türkiye, a secular, democratic, and market-oriented country, as an alternative model to Iran. The second dimension of the rivalry was to establish spheres of influence in these regions through the development of political, economic, and cultural relations (Sinkaya, 2014:143-144).

The establishment of the Republic of Azerbaijan has raised some questions about what kind of policy Iran should adopt towards this country. Prof. Dr. Yalçın Sarıkaya lists these questions as follows:

- To recognize or not to recognize Azerbaijan,
- To export or not to export ideology to Azerbaijan,
- To use or not to use the issue of religion and sect,
- To use or not to use the influence of own Azerbaijani population in its approach to Azerbaijan,
- To bring their own Azerbaijani people closer to Azerbaijan or to keep them away from it,
- Wanting Azerbaijan to develop and prosper or not,
- Being for or against Azerbaijan on the Karabakh issue,
- Having a negative attitude towards Azerbaijan's relations with the West,
- Negative attitude towards Azerbaijan's relations with Moscow,
- Interfering or not interfering in the affairs of the administration in Azerbaijan (Sarıkaya, 2008:300)

As it can be seen, since the beginning of the existence of the Republic of Azerbaijan, Iran has been faced with many questions and problems directly affecting its domestic, foreign, and

economic policies and has had to conduct a policy accordingly. Many people in Iran, especially nationalists and pan-Iranians, consider Azerbaijan a part of Iran and do not recognize it as a "real country". On the contrary, it is considered a piece that was stolen from Iran (irdiplomacy, 2019). For this reason, especially after the Second Karabakh War, when relations were strained, the term "Government of Baku" was used in many places in the Iranian media instead of "Republic of Azerbaijan".

In this sense, the attitude and style of Abolfazl Zohrevand, Iran's former ambassador to Afghanistan and Italy and an important figure in the nuclear negotiations, in the audio recording leaked to the press after the Second Karabakh War are very interesting examples. Throughout the recording, Zohrevand made very harsh insults and expressions, calling the Turks "scoundrels" and "dishonorable". "The lower part of Karabakh belongs to the Turks, but in reality, these Turks are not Shiites. The problem here could have been solved differently. Without fighting in Karabakh and without displacing the Armenians, the lands could have been returned to the Turks. The Armenians could then have been administered either by themselves or by Yerevan. However, the administration of the region passed out of the hands of Karabakh and Yerevan into the hands of Baku, and this was to our detriment". As can be understood from these statements, the fact that the Azerbaijani Turks are closer to Turkishness than they are to Shiism is very disturbing for some groups in Iran. In fact, the Husseinist organization is based on reversing this tendency and establishing a parallel Azerbaijan to Iran by bringing Azerbaijani society closer to Shiism and Velayat-e Faqih (i.e., Iran).

In the same speech, Zohrevand said, "Azerbaijan is a place where NATO can settle and the dismemberment of Iran can begin. Azerbaijan will play the role of a cancerous mass until it is returned to Iran". In the same speech, Zohrevand touched on another of Iran's concerns: its relations with the West and Israel. Finally, referring to Azerbaijan, he said, "Moreover, by creating an identity for the Azerbaijanis living in Iran, they claim that they are Central Asian Turks". (Dana, 2022). The perception of Azerbaijan by some groups in Iran not as a state but as "an artificial administration created and separated from Iran" is based on the allegory of "hand and arm" in some publications. According to this, Iran is the original. In other words, it is the arm. Azerbaijan is a hand cut off from this arm. Those who talk about this allegory usually have the idea that sooner or later Azerbaijan will return to Iran, that is, to the real countries to which it belongs, by asking such the question "Will the hand return to the arm or the arm to the hand?" According to this idea, which is also conceptualized through the concept of Iran-e farhangi (Cultural Iran), Iran is a country that has been reduced in size by foreign powers due to political issues, and the real Iran is much larger than its current political borders (Başar, 2020).

The general approach of the Husseinists before the Second Karabakh War was that the Aliyev government was the main reason for the "failure". According to them, the Republic of Azerbaijan has forgotten its history and culture, turned its back on the existing historical values, and instead of thousands of years of depth, it is acting on the basis of a 30-year artificial historical narrative. This makes the Azerbaijani people rootless and leads to failure. The details of a speech by Tali Bagirzadeh, a political activist known for his discourse in the same ideology and direction, although he has no direct organic connection with the Husseinists, provide insight into this discourse and how the cultural and identity bond between Azerbaijan and Iran is framed. In the relevant speech, Bagherzadeh said, "Turks are proud that we are Ottomans in Türkiye. They have the right to be. They are proud. We should also say that we are the heirs of Shah Ismail. We have Shah Tahmasb, Javad Khan, and Shah Abbas. Furthermore, have our history. We have our own identity. One day, these young people should be told that if we want to liberate these lands (Karabakh), you must be like Shah Ismail. It must be in the spirit of Hussein. There is no freedom without faith. When you look at 20 years of statehood, you feel faithless and weak. But if you say I have history, I have Shah Ismail, then things change" (Bagirzadeh, 2015).

As can be seen from the arguments in this speech, the history of Azerbaijan constructed by Bagirzadeh is quite parallel to the concept of Iranian Pherheng. This is because Azerbaijan is historically part of Iran, and Azerbaijanis are one of the components of the Iranian nation. Another basis for the arguments is the issue of the "Hosseini spirit". According to this point of view, which is also very relevant to the name of the organization, Azerbaijan has a government that has moved away from its beliefs as much as it has moved away from its history. The fact that it has moved away from the "Husseini spirit" is cited as the main reason for Azerbaijan's failure in many issues, especially the Karabakh issue. On the contrary, there is propaganda that such failures would not have occurred if Azerbaijan had shown an attitude "in favor of Hussein", that is, if it had been "Husseini".

For the Republic of Azerbaijan, the fact that Iran imposes itself and its sectarian policy on the basis of religion and finances individuals and groups who defend its political agenda in the country on the basis of religious arguments creates a lot of discomfort in the country. This issue has been on the agenda of Azerbaijani public opinion since the day Azerbaijan declared its independence, especially due to the activities of the Islamic Party of Azerbaijan. Although Azerbaijan has the second-largest Shiite population in the world after Iran, it does not pursue religious and sectarian policies and, unlike Iran, has adopted a laic-secular political system. Even in Azerbaijani textbooks, the fact that Shiism became a political-ideological tool during the Safavid era is criticized and described as a "mistake" (Turan, 2015:367). Therefore, sectarian approaches within Azerbaijan are not welcomed by the Azerbaijani state and are considered an attempt against the system.

The national security doctrine of the Republic of Azerbaijan consists of four main sections. These sections are as follows;

- Security environment,
- National interests of the Republic of Azerbaijan,
- Threats to the national interests of the Republic of Azerbaijan,
- Main aspects of the national security policy of the Republic of Azerbaijan (Mammadzade, 2018:646).

Although the doctrine emphasizes the occupied territories of Armenia, Azerbaijan defines itself as "an integral link in the Euro-Atlantic security mechanism that embraces the contemporary values of Europe" and states that it is "part of the Islamic world and shares the heritage and understanding of this culture" (Mammadzadeh, 2018:647). Therefore, although Azerbaijan does not directly position itself on the side of the Western bloc, it does not position itself on the side of Iran and sees its security in acting together with countries that Iran defines as "adversaries" or "rivals". For this reason, the anti-system activities of pro-Iranian groups in the country are defined as a "security problem" for Azerbaijan.

The current problems in relations between the two countries can briefly be categorized as follows:

- The existence of a secular and laicist Azerbaijan against the theocratic political structure of Iran,
- Maintaining relations with Israel and the West at the highest level,
- The concern is that Azerbaijani Turks living in Iran will be influenced by any gains made by Azerbaijan by showing a state reflex and that the already existing anti-government sentiment within the population will gradually develop into an ethnic tandem.
- Iran's fear of losing its influence in the region is in inverse proportion to Azerbaijan's growing influence.

- Türkiye's growing influence in the region and the fact that Iran will lose its position as a transit country for Türkiye with the opening of the Zengizur corridor.

3.2. Formation, Activities, and Incitements of the Islamic Resistance Organization of Azerbaijan (Husseiniists/Husseiniyyun)

The organization known as the Azerbaijan Islamic Resistance Organization (Azərbaycan İslam Müqavimət Hərəkatı), also known as the Husseinists (Hüseynçilər) or Husseiniiyyun, was founded in 2015 with the collection of names such as Tovhid İbrahimbeyli, Orhan Mammadov, and Musa Esedzade, who are directly linked to the IRGC (Günaz, 2018). The organization's logo has a similar shape to that of the IRGC and Lebanese Hezbollah. However, unlike other groups linked to Iran, this group tries to present itself more as a religious-cultural organization and attaches great importance to soft power elements and propaganda activities. In this context, it pays special attention to video sharing and chat content on almost every social media platform. There are more than 25 YouTube channels in the name of Tohid İbrahimbeyli, the founder of the organization.

The Azerbaijani media regularly publishes the channels and networks associated with this organization and warns the public about them. For example, according to the news published in the Azerbaijani press on October 24, 2022, the following are the channels of the organization operating with the aim of "manipulating the love of the Ahl al-Bayt and gaining influence over the believers in Azerbaijan":

Table 1: Social media accounts of Huseyniyyun Organization (*)

	YouTube Channels	Facebook Groups and Pages	Telegram Channels
1	Müsəlman xalq – Azərbaycan araşdırma mərkəzi	Personal accounts of members of "Huseyniyyun"	Yağlı Xəbər
2	Az-Rad TV	İslam-Eşq Dini	Azərbaycan İslam İnkılabına Doğru
3	Kərimə dövləti	Həqiqətləri bil	Zühura Hazırlıq
4	Həqiqətləri bil	Azeri İslam Group	Həzrət Zeynep Məktəbi
5	Əmmar Media	Kərimə dövləti	Orxan Məmmədov
6	Əli Aşıqları_313		Əmmar Media
7	Virtual müqavimət		Azərbaycan İslam Müqavimət Hərəkatı
8	Huseyniyyun TV		
9	HİCAB.AZ313		
10	Yağlı Xəbər Plus		

Source: Yenipress, 2022

(*) Telegram channels are added by the author.

In addition, the organization creates dozens of pages and groups under various religious names and conducts propaganda activities through thousands of fake accounts. It is active on social media platforms such as Instagram, Telegram, and TikTok (Yenipress, 2022). Here, the views and comments of the organization's members are served, especially the excerpts of religious conversations, Velayat-e Faqih propaganda, and current political issues.

The most well-known myth surrounding the formation of the Husseiniiyyun is that it was founded by 14 madrasa students, led by Tohid İbrahimbeyli, to combat DAESH in Syria. For this

purpose, 14 students of Azerbaijani origin, selected from the scholarly basins of Qom and Mashhad, gathered in Qom at the workplace of Isgender Husseinov, the owner of Nur Translation Company. After spending a day there, they were transferred to a military unit near the Syrian capital, Damascus. According to the sources, Tohid Ibrahimbeyli stated that they should be prepared not only for the fight against DAESH but also for armed conflicts within Azerbaijan, and these students were subjected to 25 days of military training for this purpose. After their training, these students were divided into groups of 4–5 people. Tohid Ibrahimbeyli took one of these groups, stayed in Syria for another 20 days, and then returned to Mashhad. The same group was sent to Syria for military training at Ibrahimbeyli's suggestion, but Elmir Zahidov, one of the students in the group, refused military training after ten days and returned to Mashhad. According to sources, after his return Tohid Ibrahimbeyli allegedly insulted Zahidov in Mashhad. As a result, Elmir Zahidov left the Khoy Madrasah where he was studying and returned to Azerbaijan in 2018. According to another source, Elmir Zahidov is one of the organization's senior figures in Syria and was detained in Sheki prison in 2021. Finally, it is reported that between 2013 and 2016, Tohid Ibrahimbeyli sent a number of students to Syria for training (Müsavat, 2018).

On July 3, 2018, the assassination attempt on the mayor of the Azerbaijani city of Ganja, Elmar Veliyev, was the most high-profile action carried out by this organization in Azerbaijan. The perpetrator of the assassination attempt, Yunis Seferov, who also held Russian citizenship, turned out to be one of the people who went to Syria for training. According to sources, Seferov, who was sent to Syria via Qom, took part in the training in exchange for financial benefits. Within the framework of the investigation conducted by the Azerbaijani security units, it was established that Taleh Hasan oğlu Goyushov and Tohid Ibrahimbeyli's close relatives, Habib Akbar oğlu Ibrahimli, Perviz Alimusa oğlu Musayev, and Elmir Savadhan oğlu Ziyadov attended secret meetings organized by Tohid Ibrahimbeyli in Qom together with Ganja assassin Yunis Seferov and received training by joining armed groups in Syria. Taleh Goyushov was later found to have played an active role in instigating the knife attack on police officers in Ganja. Immediately after this attack, Azerbaijani security services arrested and detained these men, who were the relatives of Tohid Ibrahimbeyli (Baku Post, 2018).

A list of 20 names that President Ilham Aliyev personally gave to the Iranian president for extradition was not executed by Iran. Similar efforts have also failed, as evidenced by the Prosecutor General's list of 41 individuals delivered on August 30, 2022. In one-on-one interviews with local insiders, the informed parties stated that these groups do not have a base in Azerbaijan to be taken seriously. One of the sources said, "In Azerbaijan, religious activities could be taken seriously by the public, but since these people are acting from inside Iran, they are not taken seriously by the public. Especially after the Karabakh war, these groups began to earn the hatred of the people". Nevertheless, some sources report that people in the southern regions of Azerbaijan, as well as in Lankaran, Ganja, and rural Baku, have some religious discontent with the government, which is why they have been able to find a base, albeit a limited one. Similarly, although the dissatisfaction with the Azerbaijani government seems to be cloaked in religion, the sources also state that the people in the problematic regions do not have a Turkish ethnic identity and that more problems arise, especially in Tat-dominated villages. Again, according to the sources, the insiders of the organization are financed in three ways: 1- The money obtained from the free donation of goods provided by Iran and their sale in the country; 2- The money obtained from the sale of drugs that also come from Iran; 3- The money that the members of the organization bring in and out of Iran by carrying cash on their persons.

Isgender Husseinov (Husseinzadeh), the owner of the organization's Nur Civilization Center (Nur Mədəniyyət Mərkəzi) and its website, is one of the most important figures of the organization, although he does not appear directly in the founding cadre. Born on January 26, 1966, in Jalilabad, Isgender Husseinov (Husseinzadeh) has been living in Qom with his family since 1996 and has been directly involved in activities against Azerbaijan. In 2008, he was

indicted for his crimes and reported to Interpol. He and several others are on the Azerbaijani state wanted list for "crimes against the state". Although he is not as well known in Azerbaijan as Tohid Ibrahimbeyli, he is well known by Iranian groups and has strong connections within Iran. As it is understood from the sources, he has a position even higher than Tohid Ibrahimbeyli and has direct connections with the Iranian state. Likewise, although Tohid Ibrahimbeyli's name was prominent in the process of sending students to Syria for training, it is clear from the sources that Isgender Husseinov played a key role in this process.

In an interview with him, Tasnim News Agency described him as "an Azerbaijani revolutionary with a heart full of love for Khomeini" (Tasnim, 2016a). Husseinov first established an institute called Hak Yolu in Qom and a website of the same name. From there, he openly published anti-Azerbaijani articles and activities. During the same period, Iran's Ahl al-Bayt news website, which publishes anti-Azerbaijani publications, based many of its news stories on Husseinov and his website. In 2013, he founded the Nur Civilization Center, which is still active today. He also founded Nur-Az.com, a website that acts as a publishing organ of the Husseinists and is vehemently anti-Azerbaijani with a pro-Iranian stance. In the "About Us" section of the website, they explained their field of activity by saying, "Azerbaijani Turks and lovers of Azerbaijan living in the Islamic Republic of Iran and different countries of the world gathered in the holy city of Qom on October 16, 2013, for the establishment of the Nur Civilization Center". The absence of the name of the Republic of Azerbaijan and the phrase "Azerbaijani Turks living in the Islamic Republic of Iran and other countries of the world" is clear.

Conclusion

As part of its advanced defense concept, the Islamic Republic of Iran seeks security beyond its borders. Iran seeks to eliminate threats before they enter Iran or reach its borders. In this context, it seeks, on the one hand, to increase its deterrence and, on the other hand, to create governments in its neighbors and countries in its region that act in parallel with it and, if possible, share the same ideology. By increasing its deterrence, it seeks to prevent any threat to its country in its infancy. In addition to issues such as the nuclear program, ballistic missile activities, and increasing drone capacity, it seeks to increase its sanctioning power in other countries by building groups that will act with it in many countries. It uses elements of soft power and often uses identity and ideological discourse to direct and manage groups in these countries. Through cultural centers, universities, press and broadcasting activities, associations and foundations, and even hospitals, it seeks to create proxy forces that will carry out activities for its own political purposes by directly recruiting citizens from the target country.

Azerbaijan, on the other hand, is in a different position than Iran's other neighbors. Especially for Iranian nationalists, Azerbaijan is not an independent country, but a "polity" detached from Iran. It is historically tied to Iran. Moreover, its laic-secular form of government contradicts Iran's official ideology. At this point, the biggest problem for Iran is the concern that millions of Azerbaijani Turks inside Iran are ideologically approaching the position of the Republic of Azerbaijan while distancing themselves from the central government of Iran by moving away from the idea of Velayat-e Faqih. In fact, for Iran, which has had many experiences in the past in the name of independence, the Republic of Azerbaijan is not a place that can be kept out of its control.

Shiism as a political tool and the spread of these ideas in the country are considered a threat to the system and a concern for national security in Azerbaijan. Institutions and organizations that embrace such ideas and perceive Shiism as a political instrument are targeted. In this context, the Azerbaijan Islamic Party, which was active in the early years of Azerbaijan, was quickly banned. The Republic of Azerbaijan, which does not allow any of these or comparable political

organizations, regards each of these organizations as "pawns" tied to Iran and furthering Iran's ideology.

The Islamic Resistance Movement of Azerbaijan, known as the Husseinists, is one of the groups trying to operate in Azerbaijan along the lines of Velayat-e Faqih. Unable to operate in the country, almost all the group's leaders are based in Iran. Despite repeated requests from Azerbaijan for the names of the members of this group from Iran, their extradition has not been fulfilled. This organization currently operates in the country through social media and social networks. Following the assassination attempt on the mayor of Ganja in 2018, substantial operations were launched against this organization, and its activities in the country were severely constrained. Today, this organization, which is unable to operate in the country, seeks sympathizers solely through its publications in Iran.

References

- Azizi, H. (2021). The Concept of "Forward Defence": How Has the Syrian Crisis Shaped the Evolution of Iran's Military Strategy? *Geneva Centre for Security Policy*. <https://dam.gcsp.ch/files/doc/iran-forward-defence-strategy-en> (Access Date: 15.04.2023).
- Bağırzade, H. T. (2015). Hacı Talehin Nardaran hadisələrinə səbəb olan çıxışı! 14.11.2015. *YouTube*. <https://www.youtube.com/watch?v=Db63x2D5Qyk> (Access Date: 15.04.2023).
- Baku Post. (2018). Elmar Vəliyev işinin inanılmaz sensasiyaları Yunis Səfərov terrorist çıxdı. *Baku Post*. <https://www.bakupost.az/yunis-seferov-terrorist-cixdi-elmar-veliyevin-isinde-imam-huseyn-qisasi> (Access Date: 15.04.2023).
- Başar, U. (2020). Kültürel İran Düşüncəsi. *İran Araştırmaları Merkezi (İRAM)*. https://www.iramcenter.org/d_hbanaliz/kulturel-iran-dusuncesi_1.pdf (Access Date: 16.04.2023).
- Dana, O. (2022). Sohenan-e Favk-eJinjali-ye Abulfazl Zohravand: Bayed Zamene Chini Konim Ta Azerbaijan va Nahchevan Zamime-yeKhak-eIran Shavend. *YouTube*. <https://www.youtube.com/watch?v=pAZ7RyFrmSE&t=162s> (Access Date: 16.04.2023).
- Günaz. (2018). Tohid İbrahimbəyli İranda dini təhsil alan şəxslərin iştirakı ilə "Hüseyniyyun" (Hüseynçilər) adlı silahlı dəstə yaradıb. *Güney Azərbaycan'ın Azadlıq Sesi*. <https://www.gunaz.tv/az/new/tohid-ibrahimbeyli-iranda-dini-tehsil-alan-sexslerin-istiraki-ile-huseyniyyun-huseynciler-adli-silahli-deste-yaradib-107413> (Access Date: 13.04.2023).
- Irdiplomacy. (2019). Hamle-ye Azerbaijani-ha be Iran az Ruy-e Na Agahi. *Irdiplomacy*. <https://124.im/NgS>
- Jahannews. (2022). "İlham Aliyev" Arusak-e Hayme Shab-e Amerika, İsrail va Turkiye Shode. *Jahannews*. <https://124.im/Mj8oX> (Access Date: 14.04.2023).
- Khomeini, S. R. M. (t.y.). The Necessity for Islamic Government. *Al-Islam*. <https://www.al-islam.org/islamic-government-governance-jurist-sayyid-ruhullah-musawi-khomeini/necessity-islamic-government>(Access Date: 16.04.2023).
- Mammadzade, V. (2018). Azərbaycan'ın Ulusal Güvenlik Sorunları. İçinde Türk Cumhuriyetlerinde Bağımsızlık ve Devlet İnşası (pp. 641-650). *Ahmet Yesevi Üniversitesi*.
- Marschall, C. (2003). Iran's Persian Gulf policy: From Khomeini to Khatami. *Routledge*.
- Mohaciri, M. (1991). İslam Devrimi'nin Dinamikleri (Trans. G. Uğurlu). İstanbul: *Akademi Yayınları*.
- Müsavat. (2018). Xaricdəki silahlı dəstənin Azərbaycanda münaqişə yaratmaq planı üzə çıxdı. *Müsavat*. https://musavat.com/news/xaricdeki-silahli-destenin-azerbaycanda-munaqise-yaratmaq-planu-uzex-cixdi-qumda-tehsil-alan-azerbaycanlilar_541331.html?d=1 (Access Date: 17.04.2023).
- Onuf, N. (1994). The Constitution of International Society. *European Journal of International Law*, 5(1), 1-19. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.ejil.a035857>
- Sarıkaya, Y. (2008). *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*. Ötüken.
- Sinkaya, B. (2014). Türkiye'nin Devrim Sonrası İran ile İlişkileri. İçinde *Türkiye'nin Dış Politikası*. Bursa: Dora Yayınları.
- Tasnim. (2016a). Majera-ye Farar Az Azerbaijan Bara-ye Huzur Dar Cebhe-ha-yeIran. *Tasnim*. <https://124.im/rNfR> (Access Date: 18.04.2023).
- Tasnim. (2016b). Mustafa Çamran: Payegozar-eJang-ha-ye Namonazzam va Mojahidi Nastuh. *Tasnim*. <https://124.im/6YJ9tsH> (Access Date: 16.04.2023).
- Turan, R. (2015). *Azerbaycan'da ilk ve ortaöğretimde tarih öğretimi ve ders kitapları: Sovyet Azerbaycanı'ndan Azerbaycan Cumhuriyeti'ne*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Wendt, A. (1999). Social Theory of International Politics. *Cambridge University Press*. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511612183>
- YeniPress. (2022). İranın Azərbaycana hücum kanalları. *YeniPress*. <https://yeniPress.az/news/7465/iranin-azerbaycana-hucum-kanallari-siyahi> (Access Date: 18.04.2023).

YAKIN ÇEVRE DOKTRİNİ BAĞLAMINDA DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN RUSYA FEDERASYONU ULUSAL GÜVENLİK POLİTİKASINA ETKİSİ

THE IMPACT OF THE NAGORNO-KARABAKH ISSUE ON THE NATIONAL SECURITY POLICY OF THE RUSSIAN FEDERATION IN THE CONTEXT OF THE NEAR ABROAD DOCTRINE

Öz

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Moskova'ya bağlı olan ülkelerin bağımsızlıklarını ilan etmesinden sonra Batılı ülkelerin ve farklı güvenlik örgütlerinin, Rusya Federasyonu'nun (RF) sınırlarında bulunan bölgelerdeki ülkeler ile yeni ilişkiler geliştirmeye başladıkları görülmektedir. Buradan hareketle Batılı ülkelerin özellikle Rusya'nın güneyinde bulunan Güney Kafkasya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye başlamış olmalarının Rusya için önemli bir ulusal güvenlik sorunu olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Tüm bunlarla birlikte hem jeopolitik hem de jeostratejik açıdan Güney Kafkasya bölgesinin diğer bölgelerden farklı olarak RF için çok önemli bir bölge olarak görüldüğü aktarılmaktadır. Ancak RF'nin 1993 yılında "Yakın Çevre Doktrini" bağlamında yalnızca Güney Kafkasya değil, Doğu Avrupa ve Orta Asya'da bulunan eski Sovyet Cumhuriyetlerine karşı da ilgisini sürdürmeye devam ettiği görülmektedir. Burada RF'nin ortaya konulan "Yakın Çevre Doktrini" ile hem bu bölgeler üzerinde etkisini sürdürmeye çalıştığı hem de ulusal güvenlik politikalarını şekillendirdiği ifade edilmektedir. Çalışmada metodolojik olarak nitel araştırma yöntemi olan doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Sonuç olarak RF'nin ulusal güvenliğini sağlamak adına siyasi, askerî ve ekonomik gücünü sınırlarına yakın bölgelerde sürdürdüğü açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada genel anlamda, Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan "Dağlık Karabağ" sorunu, Rusya'nın tutumu ve Dağlık Karabağ'da yaşanan Birinci ve İkinci Karabağ savaşlarının "Yakın Çevre Doktrini" bağlamında RF'nin ulusal güvenlik politikalarına nasıl etki ettiği incelenerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: RF, Ulusal Güvenlik, Dağlık Karabağ, Yakın Çevre Doktrini, Güney Kafkasya.

Abstract

Following the collapse of the Soviet Union and the proclamation of independence by the nations that had been ruled by Moscow, western nations and various security agencies began to forge new ties with the nations in the RF's border regions in 1991. From this vantage point, it is clear that Russia views the fact that Western nations have begun to forge relationships with the South Caucasus nations, particularly in the south of Russia, as a significant national security issue. In addition to all of these factors, it is said that Russia views the South Caucasus as a key territory in terms of both geopolitical and geostrategic considerations. However, it is clear that the RF maintained its interest in the "Near Abroad Doctrine" in 1993, not only in the South Caucasus but also in the former Soviet Republics in Eastern Europe and Central Asia. It uses the "Near Abroad Doctrine" to maintain control over these areas and to guide the development of its national security strategies. The study was conducted

Murat ERCAN*

Seymur ABBASOV**

Eser GEMİCİ***

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü

E-posta/E-mail:

muratercan@anadolu.edu.tr

Orcid: 0000-0002-1315-9200

DOI: 10.59886/tsbder.1283029

** Anadolu Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi
Yüksek Lisans öğrencisi

E-posta/E-mail:

seymurabbasov@anadolu.edu.tr

Orcid: 0000-0003-2382-4646

*** Öğr. Gör. Dr., Anadolu
Üniversitesi, Eskişehir Meslek
Yüksekokulu

E-posta/E-mail:

esergemici@anadolu.edu.tr

Orcid: 0000-0002-8969-3151

Başvuru/Submitted: 14.04.2023

Kabul/Accepted : 13.07.2023

using the document analysis approach, which is a qualitative research method. As a result, it is obvious that the RF maintains its political, military, and economic clout in the areas bordering its own to safeguard its security. In this study, the "Nagorno-Karabakh" conflict between Azerbaijan and Armenia, Russia's stance, and how the First and Second Karabakh wars in Nagorno-Karabakh affected the RF's national security policies in the context of the "Near Abroad Doctrine" are analyzed and evaluated.

Keywords: RF, National Security, Nagorno-Karabakh, Near Abroad Doctrine, South Caucasian.

Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Batılı ülkeler karşısında önemli derecede güç ve prestij kaybı yaşayan Rusya Federasyonu (RF), değişen uluslararası sistem içerisinde yeniden kendi yerini konumlandırmak, kaybettiği güç ve prestijini yeniden kazanmak için birtakım politikalar uygulamak zorunda kalmıştır. Rusya, Yeltsin hükümetinin ilk döneminde, Batı yönlü bir politika izleyerek, kendi siyasal ve ekonomik yapılanmasını Batıya uygun şekilde biçimlendirmeye çalışmıştır. Özellikle 1991–1993 yılları arasında Atlantikçi (Batıcı) kısmın hükümte olması, Avrasyacı kısmı rahatsız etmiş ve Avrasyacılar, Rusya'nın eski Sovyet Cumhuriyetleri üzerinde etkisini artırmasını ve bu etkiyle eski gücünü yeniden kazanmasının olanaklı olacağı savını savunmuşlardır. Bu doğrultuda 1993 yılında RF siyasi karar vericileri *Yakın Çevre Doktrini* hazırlamışlardır. Zira *Yakın Çevre Doktrini* ile RF kendi ulusal çıkarlarını ve ulusal güvenliğini korumayı, Sovyetler Birliği'nden sonra boşalan bölgelerde Batılı ülkelerin etkisini azaltmayı hedeflemişlerdir. Ayrıca Moskova, yakın çevre politikaları bağlamında Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) gibi örgütler vasıtasıyla bölgeler üzerinde etkisini ve işbirliğini geliştirerek, kendi ulusal güvenliğini sağlamlaştırmıştır.

Rusya için, yakın çevre politikaları bağlamında, Güney Kafkasya tarihi önem taşımaktadır. Çünkü Güney Kafkasya bir taraftan hem jeopolitik hem jeostratejik konumu itibarıyla, Avrupa ile Asya koridorunun üzerinde yerleşen ve doğal kaynaklar bakımından oldukça zengin bir bölge, diğer taraftan da çatışmaların ve gerilimlerin en yoğun yaşandığı bölgelerden biri olarak da bilinmektedir. Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan *Dağlık Karabağ* sorununun oluşmasında, Rusya'nın önemli bir etkisi bulunmaktadır. Sovyetler Birliği'nin varlığının sona ermesinden sonra bölgesel ve etnik çatışmaların artması sonucu, Güney Kafkasya da bundan kendi nasibini almıştır. Özellikle 1992 yılında, Rusya'nın desteğini alarak, Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal eden Ermenistan, 1994 yılında imzalanan anlaşmayla işgali durdurmuştur. Ateşkes anlaşmasına ve Rusya'nın desteğine sığınarak 28 yıl boyunca farklı ve çeşitli bahanelerle işgal süresini uzatmaya çalışan Ermenistan, Azerbaycan'ın teklif ettiği diplomasi ve müzakere yolunu reddederek mevcut statükoyu korumaya çalışmıştır.

İlham Aliyev döneminde izlediği dış politika ile Azerbaycan, bölgesel ve uluslararası düzeyde yumuşak güç unsurlarını tercih ederek Dağlık Karabağ sorunda ilgili bölgeyi işgalden kurtarmaya çalışmıştır. Ayrıca Azerbaycan uyguladığı başarılı dış politika ile birlikte, enerji politikalarının başarılı bir şekilde uygulanması ile Azerbaycan'ı Güney Kafkasya'nın önemli bir gücüne dönüştürmüştür. 2020 yılına gelindiğinde, Ermenistan'ın artan provokasyon eylemleri, 27 Eylül'den 10 Kasım'a kadar sürecek olan Dağlık Karabağ savaşında, Azerbaycan'ın diplomaside ve savaş alanında kazanmasına ve 26 yıllık statükonun ortadan kalkmasına olanak sağlamıştır. Özellikle, Türkiye hem işgal döneminde hem savaşın öncesi ve sonrasında Azerbaycan ile birlik, beraberlik ve dayanışma içinde olmuş ve Azerbaycan'ın politikalarını desteklemiştir.

Bu çalışma çerçevesinde, RF'nin *Yakın Çevre Doktrini* bağlamında Dağlık Karabağ'da oluşan çatışmanın olası ulusal güvenlik politikalarını nasıl etkilediği irdelenmeye çalışılmıştır.

Diğer yandan Azerbaycan'ın Ermenistan karşısında 2020 yılındaki 44 günlük savaş döneminde başarılı olmasına etki eden önemli faktörler ve İlham Aliyev döneminde Azerbaycan ile Rusya arasında Dağlık Karabağ sorununun çözümüne ilişkin politikalar analiz edilecektir.

1. Ulusal Güvenlik Kavramının Gelişim Süreci ve Önemi

Güvenlik anlayışı, bireyin varoluşundan itibaren politik ve toplumsal yaşamın sürdürülebilirliği açısından çok önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Güvenlik olarak nitelendirdiğimiz kavram, gelişimine ilk olarak birey ve toplumla başlamış ve zamanla devletlerin ortaya çıkmasıyla devletlerin kendi iç ve dış dinamiklerini gerçekleştirebilmelerinin önemli bir ögesi haline almıştır. Daha geniş aktörlerin ortaya çıkmasıyla ulusal ve uluslararası bir boyuta dönüşen güvenlik kavramı, uluslararası sistemin yapısının anarşik olması nedeniyle devletlerin kendi iç ve dış güvenliğini koruması gereksinimlerini artırmış ve kendilerine tehdit ve tehlike oluşturan unsurlara karşı ulusal güvenlik politikalarını kabul etmelerini ve uygulamalarını zorunluluk haline dönüştürmüştür (Başurhan, 2018:20-21). Ulusal güvenliğin temel dayanağının da zeminini oluşturan güvenlik kavramının tam olarak tanımı üzerinde henüz bir fikir birliği bulunmasa da ve her ne kadar sınırları olmayan bir güvenlik anlayışının tüm güvenlik yaklaşımlarını ortadan kaldırdığı endişesi ortada olsa da güvenlik kavramının askerî, ekonomik, politik, insan, çevre, iklim, sosyal gibi tüm düzeyleri de içine alacak şekilde değişiminin ve dönüşümünün gerçekleşmiş olduğu bir gerçek olup bunun yanı sıra güvenliğe yönelik tehditlerde de bir değişimin yaşandığı ve askerî niteliğin ötesinde yeni tehdit unsurlarının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Güvenlik ve tehdit kavramlarında yaşanan tüm bu değişim ve dönüşümlerin salt askerî bakış açısıyla değerlendirilen ulusal güvenlik parametresinin de değişimini ve dönüşümünü beraberinde getirdiği açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Güvenlik kavramı her ne kadar insanlık tarihi kadar eski olsa da güvenlik alanı ile ilgili akademik araştırmalar, kavramın tanımlanmasına yönelik çalışmalar yirminci yüzyılın ortalarında yani II. Dünya Savaşı sonlarında yapılmaya başlanmıştır. Özellikle güvenlik ile ilgili yapılan ilk çalışmalar realist kuram çerçevesinde şekillenmiş ve güvenliğin askerî boyutu esas alınarak kavramın anlamı dar tutulmuştur. Daha sonra bilhassa Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası alanı tehdit eden unsurların sayısı arttıkça kavramın tanımında da değişiklikler yaşandığı görülmektedir. Kavramdaki bu değişikliklerle birlikte uluslararası devletler de yeni ulusal güvenlik politikalarını şekillendirmişlerdir. Bu doğrultuda ulusal güvenlik politikaları, egemen ulus devletlerin kendilerini iç ve dış tehditlerden korumak, ulusal çıkarlarını ve güvenliklerini sağlamak için geliştirdikleri stratejik politikalar olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Bu politikalar çerçevesinde ülkeler, ulusal güvenliklerini sağlamak için ilk olarak diplomasi ve ikili müzakere gibi yumuşak güç enstrümanlarını kullanmaktadır. Ancak yumuşak güç enstrümanlarının bir sonuç vermemesi, ülkeleri kendi bekalarının koruması için askerî saldırı veya askerî müdahale gibi sert güç enstrümanlarını kullanmaya da zorlayabilmektedir (Gündüz ve Göçoğlu, 2020:727). Bununla birlikte ifade etmek gerekir ki bölgesel anlaşmazlıklar, kitlesel imha silahları, deniz haydutluğu, enerji güvenliği, siber güvenlik, çevre sorunları ve uluslararası göç gibi konuların güvenliği dar anlamından çıkararak yeni güvenlik sorunları olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Diğer yandan yukarıda sıralanan tüm yeni güvenlik sorunlarının, ulusal güvenliği sağlamada en önemli aktör olarak görülen devletlerin güvenlik politikalarını ve stratejilerini derinden değiştiren konular arasında olduğu görülmektedir. Çünkü Soğuk Savaş döneminin doğasının ortaya koyduğu güvenlik meseleleri askerî güvenliği ele alan dar bir çerçevede kalmış ve iki süper güç arasında devlet merkezli bir mücadelenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ancak Soğuk Savaş sonrası gerek güvenliğin tanımında gerekse devletlerin ulusal güvenlik politikalarında değişimlerin ve dönüşümlerin yaşandığı açık bir şekilde dile getirilmektedir. Buradan hareketle yukarıda da sıralandığı üzere sınırları aşan, devletleri ve milletlerin kendisini tehdit edebilecek nitelikte önem arz eden askerî olmayan tehditleri de içerecek şekilde güvenliğin tanımında ve

devletlerin ulusal güvenlik politikalarında yeni tanımlamaların ortaya koyulmasının zorunluluk haline geldiği ifade edilmektedir.

Ulusal güvenlik anlayışının modern dönem içerisinde gelişim sürecine baktığımızda, Avrupa genelinde 1618–1648 yılları arasında süren 30 Yıl Savaşları sonrası 1648'de imzalanan Vestfalya Barışı Antlaşması, ulus devletlerin hem dini açıdan hem de iç ve dış güvenlik politikaları açısından bir güvenlik şemsiyesi oluşturmasına olanak sağlarken insanların barış ve güven içinde yaşamasına atılan önemli bir adım olarak görülmektedir. Bu çerçevede, Aydınlanma Dönemi içerisinde liberal ve realist düşünürlerden Immanuel Kant, Thomas Hobbes, Hugo Grotius gibi filozoflar, ulus devletin önemini ve üstünlüğünü vurgularken, bir taraftan da hukuk ve egemenlik gibi kavramların, ulusal güvenliği sağlamada önemli bir etken olduğu savını savunmuşlardır. Thomas Hobbes ile başlayan ve Max Weber'e kadar uzanan geleneksel ulusal güvenlik yaklaşımlarında, ulusal güvenliğin sağlanması esnasında kullanılan meşru gücün ancak devletler tarafından kullanılabilmesi savunulmuştur (Fjäder, 2014:116-117). Bu doğrultuda ortaya koyulan geleneksel ulusal güvenlik anlayışı, ulus devletin iç ve dış tehditleri kontrol altına alması ve bu zorlu süreci yönetebilmesi için zorunlu bir güvenlik bürokrasisinin oluşturulmasının ve devletin karşılaşılabileceği iç ve dış tehditlere karşı kendi bekasını güvence altına alabilecek bir güvenlik sisteminin gerekliliğinin önemini ortaya koymuştur.

Günümüz politik literatüründe sıkça kullanılan ve çoğu ülke tarafından iç ve dış güvenliğin sağlanması yönünde önemli bir politika unsuru olarak kabul edilen *ulusal güvenlik* kavramı anlayışının gelişimine, 1947 yılında ABD'de imzalanan Ulusal Güvenlik Yasası'nın önemli bir altyapı oluşturduğu dile getirilmektedir (Birdişi, 2011:151-152). Örneğin 1947 yılında, ABD'de kabul edilen Ulusal Güvenlik Yasası ile ulusal güvenlik kavramı, ilk olarak Amerika'nın genel anlamda dünya üzerindeki ulusal çıkarlarını ve güvenliğini sağlamaya yönelik bir kavram niteliğinde olduğu görülmüştür. Ancak ilerleyen zamanlarda ilgili kavramın, Batılı ülkeler tarafından da politik bir unsur olarak hızlı bir şekilde benimsendiği anlaşılmaktadır. 1945 yılında dönemin ABD başkanı Harry S. Truman Kongrede, ülkesinin tam olarak hem iç hem dış tehditlerden korunması için bir ulusal savunma konseyi kurulmasının gerekliliğini belirtmiş ve sonrasında savunma tabirinin geniş olmadığı için geniş kitlelere ulaşamayacağını ve bu bakımdan etkin olmayacağını düşünerek, ulusal savunma ifadesini ulusal güvenlik ifadesi ile değiştirmiştir. Özellikle ulusal güvenlik tabirinin devletin, bireyin ve toplumun bir bütün olarak güvenliğini sağlayan bir mekanizma olmasına olanak sağladığı dile getirilmektedir (Bellavita, 2008:11). Ulusal güvenlik politikaları anlayışının ülke genelinde yayılması, yukarıda da belirtildiği üzere, 1947 yılında Ulusal Güvenlik Yasası'nın oluşturulmasına ve devamında ulusal güvenlik konseyinin kurulmasına neden olmuştur.

Soğuk Savaş döneminin sonlarına yakın, küreselleşme dalgasının hızla tüm dünya genelinde yayılması, uluslararası sistemin yapısında ve ulus devletlerin ulusal güvenlik politikalarında birtakım değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Devletlerin, geleneksel ulusal güvenlik politikalarının ve stratejilerinin değişime uğramasında ve farklı bir yapıya dönüşmesinde uluslararası terörizmin, salgın hastalıkların, doğal afet olaylarının, uyuşturucu ve organize suç örgütlerinin artması gibi nedenler önemli derecede etkili olmuştur (Fjäder, 2014:117). Son olarak, İngiliz akademisyen Barry Buzan, küreselleşme dalgasının ulus devletlerin birtakım alanlarında yönetim ve etki dairesini azalttığını ifade etmektedir. Ancak bu durumun devletlerin kendi iç ve dış politikaları üzerindeki etkilerini azaltmadığını, devletin ulusal ve toplumsal güvenliği sağlamada en önemli ve geniş bir kapasiteye sahip olan aktör olarak algılanmakta olduğunu aktarmaktadır. Ancak nükleer bir dengede devleti esas alan güvenlik anlayışı günümüzde kapsamı bakımından boyut değiştirmiş olmasının yanı sıra güvenlik aktörlerinin de çeşitliliğini beraberinde getirmektedir. Bugün en önemli ve ulusal güvenlik için vazgeçilmez aktör olan devlet bu konumunu korurken Birleşmiş Milletler, NATO, Şanghay İşbirliği Örgütü, AB gibi uluslararası örgütler de günümüzde güvenlik aktörü olarak görülmektedir.

2. RF'nin Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Güney Kafkasya Politikaları

Dönemin ABD'den sonra en büyük ikinci gücü olarak bilinen Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında fiilen dağılmasının hemen ardından yeni kurulmuş olan RF, kendi sınırları dışında kalan eski Sovyet Cumhuriyetlerindeki etkisini kaybetmek istememiştir. Tüm bu ülkeleri yeniden oluşturduğu etki dairesinde tutarak, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte uluslararası sistem içerisinde kaybettiği gücü yeniden ortaya koyabilmek için, yeni bağımsızlık kazanmış komşu ülkelere karşı *Yakın Çevre Doktrini* uygulamaya başlamıştır. Rusya tarafından uygulanan *Yakın Çevre Doktrini*, Baltık coğrafyası ülkeleri, Doğu Avrupa ülkelerinden Beyaz Rusya, Moldova ile Ukrayna, Orta Asya ülkeleri ve son olarak Kafkasya coğrafyası ülkelerinin dâhil olduğu alanı kapsamaktadır (Keskin, 2015:49).

RF'nin iç ve dış politika konseptlerinin gelişimine, 1990-2000 yılları arasında devam eden, Atlantikçilik ve Avrasyacılık akımları arasındaki çelişkili durumun da önemli derece etki ettiği aktarılmaktadır. Atlantikçilik diğer adıyla Batıcılık akımı, genel olarak Rusya'nın Batı ile bütünleşmesinin önünü açacağını, ekonomik ve sosyal gelişimi körükleyeceğini savunurken, Avrasyacılık akımı ise yakın çevre politikalarının önemini ortaya koymaya çalışmakla birlikte buradaki politikaların Rusya'nın jeopolitik ve jeostratejik konumunu güçlendirebileceği, Rusya'nın ulusal çıkarlarına pozitif olarak etki edeceği savını öne sürmektedir. Bu noktada ortaya çıkan iki akım arasında görüş farklılıklarının neticesinde, eğilimin 1990'lı yılların sonuna doğru Avrasyacı akımın lehine doğru değiştiği ifade edilmektedir (Sobirzhanov, 2019:53).

1993 yılına kadar, RF'nin dışişleri ve savunma bakanları tarafından hazırlanan ve bu süre zarfında birkaç üst düzey yetkili ve bakanın katılımı sonucu 1993'te yayınlanan *Yakın Çevre Doktrini* RF için iki kırılma gerçekleşmesine sebep olmuştur. İlk olarak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 1990'ların ortalarına kadar Atlantikçilik akımının güçlenmesiyle Rusya'nın Batı yönümlü bir politika izlemesi ilk kırılmanın yaşanmasına neden olmuştur. Ama 1993 yılında yayınlanan *Yakın Çevre Doktrininden* sonra Rusya'nın dış politikasında bir değişim yaşanmış ve Avrasyacılık akımı Atlantikçilik akımı karşısında güçlenmeye başlamıştır. Bu akımın güçlenmesinin Rusya için ikinci bir kırılma noktasını oluşturduğu aktarılmaktadır (Sönmez, 2010:1-2). Bilhassa bu dönem içerisinde Yevgeny Primakov'un RF'nin yeni dışişleri bakanı olması sonrası 1996 yılında kabul edilen *Primakov Doktrini* ile Rusya'nın *Yakın Çevre Doktrininin* temellerinin zamanla daha da sağlamlaştığı ifade edilmektedir (Demirel, 2019:246).

Avrupa ile Asya'nın kesişme noktasında yer alan, Hazar Denizi ile Doğu Karadeniz'e kıyısı bulunan, zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan, jeopolitik ve jeostratejik bakımdan da hem Batılı ülkelerin hem de komşu Rusya'nın ilgi alanında bulunan Güney Kafkasya bölgesi Rusya'nın *Yakın Çevre Doktrini* bağlamında büyük önem arz etmektedir. Yeltsin iktidarının ilk yıllarında bölge ile politik, ekonomik, enerji ve güvenlik gibi alanlarda iş birliği geliştirilmiştir. Ancak Rusya'nın Ermenistan'ı hem politik hem de stratejik bakımdan Dağlık Karabağ çatışmasında desteklemesi ve Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ın bir bölümünü işgal etmesi için uygun koşulları oluşturması, Batı ile üst düzey ve çok yönlü bir ilişki kurmaya çalışan Azerbaycan'ın yeni devlet oluşumunda büyük zorlukları beraberinde getirmiştir. Özellikle Batı ile ilişkileri geliştirmeye özen gösteren Azerbaycan kadar Gürcistan da zamanla Rusya'nın sert politikaları ile karşı karşıya kalmıştır (Sönmez, 2010:5). Bu noktada Güney Kafkasya'nın Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan gibi bağımsız devletlerinden oluşan jeopolitik bir alanı ifade ettiğini belirtmek gerekmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere Yeltsin hükümetinin ilk döneminde sert yakın çevre politikası izleyen Rusya, Avrupa ile bütünleşmeye ve ilişkilerini geliştirmeye çalışan diğer bölgeler gibi Güney Kafkasya ülkeleri olan Azerbaycan ve Gürcistan üzerinde de etkisini artırmaya çalışmıştır. Dağlık Karabağ işgali ile Azerbaycan'ın, 2008 yılında Rusya tarafından işgale uğrayan Güney Osetya ile Abhazya bölgelerinin ayrılması sonucu Gürcistan'ın sarsıldığı aktarılmaktadır. Ancak

bu ülkelerin aksine, Batı ile bütünleşmeye ve üst düzey ilişkiler geliştirmeye pek ilgili olmayan Beyaz Rusya'nın ve Ermenistan'ın Rusların Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya üzerinde olan egemenliğini kabul etmelerinin, bu ülkelerin zamanla Rusya'nın ulusal güvenlik ve çıkarları doğrultusunda Rusya'nın aktif etki alanına dönüşmesine zemin hazırladığı ifade edilmektedir (Jensen, 2016:6-7). Burada Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte Gürcistan ve Azerbaycan gibi ülkelerin ABD ve NATO ile yakınlaşmaya başlaması, bu bölgede bölgesel ve küresel güçlerin etkinliğinin artmasının ve bu durumun Kuzey Kafkasya'ya da sıçramasının endişesi yine bu bölgenin Batı ile yaşanan olumsuzlukların alanı haline gelmesi gibi nedenlerle RF Güney Kafkasya'da iç ve dış güvenliğini tehdit edebilecek bir girişimin ya da gücün ortaya çıkmasını istememektedir. Ancak bunlarla birlikte Rusya'nın tüm bu endişelerine rağmen Güney Kafkasya'nın Rusya'nın güvenliği için arz ettiği önem göz önünde alındığı takdirde bu alanda endişelerini giderebilecek ve bu anlamda çıkarlarını koruyabilecek siyasi, askerî ve ekonomik yeterliliğe de sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir.

3. RF'nin Ulusal Güvenlik Politikalarında Dağlık Karabağ Bölgesinin Önemi

Güney Kafkasya'nın coğrafi konumu, jeopolitik ve jeostratejik yerleşimi göz önüne alındığında Azerbaycan'ın diğer bölgeleri kadar ayrılmaz tarihsel ve kültürel bir öneme sahip olan Dağlık Karabağ bölgesi her zaman Azerbaycan'a komşu olan Rusya, İran ve Ermenistan gibi devletlerin ilgi alanında bulunmuştur. 1828 yılında Rusya ile İran arasında imzalanan anlaşma sonrası Dağlık Karabağ bölgesini etkisi altına alan Rusya'nın politikaları sonucu Ermeni nüfusun Karabağ'da artış göstermesi ve Ermeni halkının bu bölgeye yerleşmesi bölgenin etnik yapısını etkilemekle kalmamış aynı zamanda günümüze kadar sürecek olan Dağlık Karabağ sorununun oluşmasının da temel nedenlerden biri olmuştur (Erden, 2022:3).

Rusya İmparatorluğu döneminde etnik yapı bakımından inşa edilmeye çalışılan Dağlık Karabağ sorunu, yirminci yüzyıla gelindiğinde, Sovyetler Birliği döneminde artık Azerbaycan ile Ermenistan arasında krize dönüşmekteydi. Bu dönemde Dağlık Karabağ, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC)'ne bağlı özerk bir bölge olarak yönetiliyordu. Özellikle 1920'li yıllardan 1960'lı yıllara kadar Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermeni nüfusu ile Ermenistan SSC'de yaşayan Ermenilerin bu bölgeye ilişkin artan talepleri Moskova hükümeti tarafından reddedilmiştir. Moskova hükümetinden istediği sonucu alamayan Ermeniler, 1948 yılından başlayarak Ermenistan SSC'de yaşayan Azerbaycanlıları geniş bir göç ve sürgün politikasına tabi tutmuş ve 1988 yılına kadar bu göç ve sürgün politikasını uygulamıştır (Askerov, 2020:56-57).

1980'li yılların sonuna doğru Mihail Gorbaçov'un Perestroyka ve Glasnost politikaları Sovyetler Birliği içerisinde farklı politik olayların gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu olaylar ekseninde Ermeniler Azerbaycan SSC'ye bağlı olan Dağlık Karabağ ve Nahçıvan topraklarının Ermenistan'a bağlanmasını Moskova hükümetinden talep etmeye başlaması ve Moskova hükümetinin bu karar bağlamında çekimser kalması, Azerbaycan ile Ermenistan arasında gerilimin ve gerginliğin yükselmesine neden olmuştur. 20 Şubat 1988 yılında Dağlık Karabağ Sovyetinin Ermenistan SSC'ye bağlanma çağrısı birçok Ermeni tarafından desteklenmiştir. Ermenistan SSC, Dağlık Karabağ Sovyetinin kendi yargı yetkisine geçmesine ilişkin kararını kabul etmesine rağmen 23 Mart tarihinde Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'i bu kararın geçersiz olduğunu ve bu yöndeki taleplerin kabul edilmediğini belirtmiştir. 15 Haziran tarihinde Ermenistan SSC tarafından Dağlık Karabağ'ın Ermenistan ile birleştiğini açıklamasından hemen sonra 17 Haziran'da Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet'i bu kararı açıkça reddetmiş ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın ayrılmaz bir bölgesi olarak kalacağını belirtmiştir (Cornell, 1998:54).

Ermenistan SSC'nin Dağlık Karabağ üzerinde bitmek bilmeyen istekleri ve Moskova hükümetinin Dağlık Karabağ sorununa etkili bir politika uygulamaması Azerbaycan ile Ermenistan'ı silahlı çatışmanın doruğuna ulaştırmıştır. Özellikle 1988 yılı itibariyle Sovyetler Birliği'ne bağlı olan cumhuriyetlerde yükselmekte olan milliyetçilik akımları ve söylemleri,

Azerbaycan SSC ile Ermenistan SSC tarafından da duyulmaktaydı. 1989 yılının başlarında Azerbaycan'da *AHC* (Azerbaycan Halk Cepesi) ve Ermenistan'da ise *EUH* (Ermeni Ulusal Hareketi) partileri kurulmuştur. 1 Aralık 1989 tarihinde Ermenistan SSC hükümeti Dağlık Karabağ'ın tek taraflı olarak Ermenistan topraklarına katıldığını resmen açıklamıştır. Ancak bu karar Azerbaycan SSC tarafından çok sert biçimde eleştirilmiş ve kabul edilmemiştir. Özellikle iki ülke arasında yaşanan gerilimin devamında 20 Ocak tarihinde Sovyet askerî birlikleri Bakü'ye girerek suçsuz Azerbaycan halkına karşı katliam gerçekleştirmiş ancak Azerbaycan halkının özgür ve hür iradesini kıramamış tam aksine güçlendirmiştir. Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasından hemen sonra aynı yılın 26 Kasım tarihinde Dağlık Karabağ bölgesinin özerkliğini tek taraflı olarak iptal etmiştir (Canar, 2012:26).

3. Birinci Karabağ Savaşı Dönemi

30 Ağustos 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını duyurması sonrası RF'nin desteğini alan Ermeniler sınırlarında bulunan Karabağ'ın köylerine karşı saldırılar düzenleyerek orada bulunan suçsuz ve silahsız insanlara soykırım yapmaya devam etmiştir. Bu sorunun çözümünden yana bir tavır sergilemeye çalışan Yeltsin hükümeti, Nazarbayev hükümeti ile birlikte iki ülke arasında devam eden çatışmanın sonlandırılması adına bir anlaşma imzalamışlardır. Ancak anlaşmaya rağmen Ermeniler saldırılarına devam etmiş ve aynı yılın 20 Kasım günü Azerbaycan hükümetinde görev yapan heyeti taşıyan bir helikopteri düşürmüştür. Bu durumun barış görüşmelerinin anlamsız olduğunu açıkça ortaya koyduğu ifade edilmektedir. Ermenilerin bu kadar organize bir şekilde hareket etmelerinde Rusya'nın KGB istihbaratının ve askerî birliklerinin etkisinin göz ardı edilmeyeceği dile getirilmektedir (Yılmaz, 2013:98).

Rus ve Ermeni askerî birlikleri tarafından 26 Şubat günü düzenlenen ve 613 kişinin katliamı ve 1000 kişinin ağır yaralanması ile sonuçlanan Hocalı Soykırımı, insanlık tarihinin en acı, trajik ve kan donduran soykırım olaylarından biri olarak tarihte yerini almıştır. Ermeni ve Rusların birlikte düzenledikleri bu saldırı dünya kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Hocalı Soykırımı'ndan 4 gün sonra Azerbaycan BM tarafından 2 Mart'ta resmen BM üyeliğine kabul edilmiş ve bununla birlikte BM Karabağ'da savaşın durdurulması gerektiğini ve Karabağ'ın resmî olarak Azerbaycan'ın ayrılmaz bir bölgesi olarak tanıdığını açıklamıştır (Ekici, 2022:141). Bu olaylar yaşanırken Azerbaycan'ın ilk cumhurbaşkanı olan Ayaz Mütellibov, Dağlık Karabağ'da yaşanan çatışmanın durdurulması ve barışın tesisinde Rusya'nın önemli bir aktör olduğunu kabul etmiştir. Ancak özellikle iç ve dış politikada yaşanan sorunlar, Hocalı Soykırımı gibi bir olayın önlenememesi ve muhalefetin artan baskısı Ayaz Mütellibov'un istifasını da beraberinde getirmiştir (Beşikçi, 2016:238).

1992 yılının haziran ayında iktidara gelen AHC, iktidar yılları boyunca ülkede düzeni sağlamada etkisiz kalması yüzünden iç ve dış politika bağlamında birtakım sorunlarla karşılaşmıştır. AHC'nin ilk yıllarda izlediği politikalarda Karabağ sorunun derinleşmesine neden olmuş, Azerbaycan'ın Rusya ve İran ile olan ilişkilerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle bölge ülkeleri tarafından Rusya'nın ulusal çıkarlarının hesaba katılmamış olması, iki ülke arasında ilişkilerin kötüleşmesine ve Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan aleyhine doğru evrilmesine zemin hazırlamıştır. Karabağ Savaşı, iç ve dış politikada yaşanan kriz durumunun ağırlaşması gibi gelişmeler neticesinde, Ebulfez Elçibey ve halkın ileri gelen kişileri tarafından deneyimli siyasetçi olarak bilinen ve Nahcivan'da meclis başkanlığı görevini yöneten Haydar Aliyev'in başkent Bakü'ye çağırılması ile sonuçlanmıştır (Elma, 2015:10). Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanlığının ilk dönemi ile birlikte, iç ve dış politikada dengeli ve istikrarlı bir ülkeye dönüşmeye başlayan Azerbaycan, 1993 yılının sonlarından 1994 yılının ortalarına kadar Ermeniler tarafından işgal edilen toprakların belirli bir kısmını geri almayı başarmıştır. 5 Mayıs 1994 tarihinde, 12 Mayıs tarihinde yürürlüğe girecek olan ve Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te imzalanan "Bişkek Protokolü" ile birlikte 1988 yılından başlayarak devam eden Dağlık Karabağ'daki çatışmalar durdurulmuş ve ateşkes ilan edilmiştir (Allahverdiyev, 2010:88-89).

Haydar Aliyev'in, yeni bağımsızlığını kazanmış bir Güney Kafkasya ülkesinin ulusal güvenliğinin sağlanması ve Dağlık Karabağ gibi bir bölgenin işgalden kurtarılması için RF gibi bir gerçeği göz ardı edemeyeceğini ve ülkenin yeniden kalkınması için bu ülkeyle üst düzey ve dengeli ilişkiler geliştirmenin elzem olduğunu bilmekte olduğu dile getirilmektedir. Özellikle Yeltsin hükümetinin Ermenistan'la 1993'ten 1995'e kadar savunma sanayi alanında 1 milyar \$ değerinde silah anlaşmasını imzalaması sonrası Azerbaycan ise 1993 yılında bölgesel dengelerin değişmemesi ve silah anlaşması sonrası Ermenistan'ın Güney Kafkasya'da üstünlük kazanamaması için Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), Lukoil gibi şirketler ile birtakım anlaşmalar imzalanmış ve bununla birlikte aynı yılın Aralık ayında Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) üye olmuştur. 2000'li yıllara gelindiğinde de Boris Yeltsin'in istifası sonrası hükümeti devralan Vladimir Putin, RF'nin Güney Kafkasya'da kaybolan etkisini ve gücünü geri kazanmak ve bu bölge bağlamında ulusal güvenliğini ve ulusal çıkarlarını belirleyerek sağlamlaştırmak için yeni stratejiler geliştirmeye çalışmıştır (Mustafayev, 2002:36-37).

4. İkinci Karabağ Savaşı Dönemi

2003 yılına gelindiğinde, Haydar Aliyev kişisel sağlık sorunları nedeniyle üçüncü dönem cumhurbaşkanlığı görevini kabul etmemiş ve bu göreve vekaleten oğlu İlham Aliyev'i aday göstermiş, sonuçta İlham Aliyev 2003 yılının ekim ayında Azerbaycan'ın dördüncü cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Haydar Aliyev'in 2003 yılının aralık ayındaki vefatı sonrasında İlham Aliyev'in de ilk dönem çerçevesinde iç ve dış politikada babasının izlediği denge politikasını uyguladığı aktarılmaktadır. Güney Kafkasya'da güvenliğin, barışın, entegrasyonun ve istikrarın sağlanması için kısa ve uzun vadede bölge ülkeleriyle siyasal, ekonomik, güvenlik, enerji, kültürel ve diğer alanları da kapsayacak şekilde ilişkileri geliştirmeye çalıştığı ve Dağlık Karabağ sorununun çözümü için aktif bir dış politika izlediği ifade edilmektedir (Yılmaz, 2013:16). 2004 yılının şubat ayında RF devlet başkanı Putin'in daveti üzerine Moskova'ya resmî ziyarette bulunan Azerbaycan devlet başkanı İlham Aliyev, Azerbaycan ile RF arasında askerî boyutta iş birliğinin geliştirilmesi konusunda anlaşmaya varmıştır. 2005-2006 yılları arasında iki ülke arasında karşılıklı olarak Rusya'da Azerbaycan yılı, Azerbaycan'da ise Rusya yılının ilan edilmesi, iki ülke arasında birçok alanda ilişkilerin hızla gelişmesine de olanak sağlamıştır. 2006 yılının Şubat ayında RF devlet başkanı Putin, Azerbaycan'a resmî ziyarette bulunarak İlham Aliyev'le görüşmüş ve bu görüşmede bölgesel güvenlik, iki ülke arasında olan enerji politikaları ve Karabağ sorununun çözümüne yönelik konular değerlendirilmiştir. 2008 yılının temmuz ayına gelindiğinde RF'nin yeni devlet başkanı olan Dimitri Medvedev Azerbaycan'a resmî ziyarette bulunmuş ve bu ziyaret çerçevesinde cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile iki ülke arasında ekonomi, ticaret ve enerji gibi alanları kapsayan iş birliği konularında değerlendirmeler yapılmıştır (Mammadov, 2014:61-63).

2011 yılında RF Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Bakü ve Erivan hükümetleri için "Madrid İlkeleri" esasında Dağlık Karabağ'ın işgali altında olan 7 ilden 5'nin aşamalı ve koordineli bir şekilde Ermenistan işgalcilerinden arındırılarak Azerbaycan'a iade edilmesini ve bunun karşılığında bu bölgelerde "Rus barış gücü" konuşlandırılmasını öngören bir anlaşmayı ileri sürmüştür. Ancak Erivan hükümetinin 1994 yılından 2011 yılına kadar oluşturulmuş olan statükoyu korumak ve Bakü hükümetine karşı hiçbir taviz vermemek için bu anlaşmayı yeniden çıkmaza sürüklediği ifade edilmektedir (Modebadze, 2021:105). Ermeniler bölgede kendileri lehine oluşturulmuş statükoyu her ne kadar korumaya çalışsalar da İlham Aliyev'in cumhurbaşkanlığının ilk dönemi ile birlikte Dağlık Karabağ sorununun ve gerçeklerinin dünya kamuoyuna ulaştırılması için dış politikanın etkin bir şekilde kullanıldığı, yine bu sorun bağlamında birçok ülkenin ve uluslararası kurumun Azerbaycan'a Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik desteğinin alındığı aktarılmaktadır (Yılmaz, 2010:82).

2014 yılında Kırım'ı uluslararası hukuka aykırı bir şekilde ilhak eden ve bunun karşılığında Batılı ülkeler tarafından çeşitli yaptırımlara tabi tutulan Rusya'nın, Batı'da ortak hareket

edebilecek ülke bulamadığı için yine yüzünü Kafkaslara döndüğü ifade edilmektedir. Ancak Kırım'da devam eden süreç boyunca Batı ile RF arasında dengeli bir politika izleyen Türkiye'nin, bu dönemde çoğu alanda Rusya'nın en önemli ortaklarından biri olduğu ve iki ülke arasındaki yakınlaşmanın Azerbaycan-Rusya ilişkilerini de olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'daki provokatif eylemlerini her geçen yıl daha da artırmasının neticesinde, 2016 yılında 2-5 Nisan arası 4 günlük savaşta Azerbaycan'ın işgal altında olan iki önemli stratejik konuma sahip olan bölgesini işgalden kurtardığı görülmüştür. Azerbaycan'ın bu girişiminin sonucunda 5 Nisan günü RF'nin önerisi üzerine Moskova'da Azerbaycan ile Ermenistan arasında ateşkes anlaşması imzalanmıştır (Sapmaz, 2022:266-267).

Azerbaycan 2009'dan 2018'e kadar askerî harcamalarını 24 milyar \$'a ulaştırmış Türkiye, İsrail ve Rusya'dan alınan silahlarla askerî envanterini güçlendirmiştir. Bununla birlikte bu dönemde Türk Savunma Sanayii'nin ürettiği SİHA (Bayraktar TB2) ve diğer mühimmatları da temin ederek askerî anlamda ülkeye kazandırarak konumunu güçlendirmeye çalışmıştır. 2020 yılına gelindiğinde Erivan Hükümeti'nin, Bakü ile Ankara arasında ortaya çıkan stratejik ve üst düzey iş birliğinin geliştirilmesi yönelik adımlara cevap niteliğinde Dağlık Karabağ bölgesinde provokatif eylemlerini artırmış ve 12 Temmuz günü Azerbaycan ve Türkiye için önemli stratejik bir bölge olan, petrol ve doğalgaz boru hatlarının geçtiği Tovuz'a saldırı düzenlemiştir. Ancak Erivan Hükümeti'nin buradaki tutumu ve saldırgan tavrı, Bakü ve Ankara'yı Erivan Hükümeti'ne karşı stratejik adımlar atmaya zorlamıştır (Pirinççi ve Güler, 2020:40-41). 27 Eylül 2020'de Ermeni askerî birlikleri Dağlık Karabağ üzerinden Azerbaycan'ın işgal altında olmayan bölgelerine sınır ihlalleri gerçekleştirmiş ve bu anlamda provokatif adımlarını sürdürmüş bu durum Azerbaycan'la Ermenistan arasında İkinci Karabağ Savaşı'nın ortaya çıkmasına neden olmuştur. 27 Eylül-10 Kasım tarihleri arasında 44 gün devam eden çatışmalarda, Azerbaycan ordusu işgal altında olan 4 ilini işgalden kurtarmıştır. 44 günlük savaş döneminde Paşinyan hükümeti, savaş alanı dışında kalan Gence şehrini Sovyet üretimi olan OTR-21 Toçka balistik füzesiyle vurması sonucu 10'dan fazla kişi hayatını kaybederken, 40'tan fazla kişinin ise yaralanmasına neden olmuştur. Ermenistan ordusunun Gence şehrinin dışında Berde iline de füze saldırısı düzenlemesinin Paşinyan hükümetinin, savaş suçu işleyen ve terörist eylemler düzenleyerek uluslararası hukuku hiçe sayan bir devlet gibi hareket ettiğini gösterdiği ve bu tavrının da uluslararası toplum tarafından görüldüğü aktarılmaktadır (Kalkan, 2023:8-9). Diğer yanda 10 Kasım 2020'de Dağlık Karabağ Savaşı'nın sonlandırılması için RF'nin arabuluculuk girişimiyle üç ülke lideri arasında ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma gereği Azerbaycan işgal altında bulunan 7 ilinden 3'ünü (Ağdam, Kelbecer ve Laçın) çatışmadan 2020'nin sonuna kadar Ermenistan'dan geri almayı başarmıştır (Polizada, 2022:93-94). Ateşkes beyanının imzalanmasıyla birlikte Azerbaycan'ın resmî olarak zaferinin tescillemiş olduğu ifade edilmektedir.

Birinci Karabağ Savaşı döneminde Rusya'nın Ermenistan'ın yanında yer alarak hem politik hem askerî destek vermesinin, İkinci Karabağ Savaşı döneminde de Paşinyan hükümetini umutlandırdığı dile getirilmektedir. Ancak Paşinyan hükümetinin olası bir savaş senaryosunda Azerbaycan'a karşı başta Rusya olmakla birlikte "KGAÖ" üyelerini de sahaya sürerek çatışmanın boyutunu artırmak niyeti Putin tarafından reddedilmiştir. Putin, Dağlık Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan'ın işgal edilen topraklarında devam ettiğini ve Azerbaycan ordusunun yalnızca kendi toprakları üzerinde savaştığını belirtmesi, Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan toprakları olduğu gerçeğinin doğrular nitelikte bir adım olmuş ve bu bölgede Azerbaycan ile savaşta olan Paşinyan hükümetini de zor duruma düşürmüştür (Zengin, 2021:47). 44 günlük savaş döneminde Putin'in iki ülke arasında tarafsız bir politika izlenimi vermesinde en önemli etkenin, Azerbaycan'ın savaş boyunca hem siyasal hem ekonomik hem askerî bakımdan Ermenistan karşısında üstün olmasının ve bununla birlikte Türkiye'nin açıkça desteğinin önemli rol oyanmış olduğu aktarılmaktadır (Eminoğlu ve Deniz, 2021:253). Burada ifade etmek gerekir ki Ermenistan'ın yıllarca Rusya'nın desteğini alarak sürdürmeye çalıştığı statükonun ortadan

kalkmasıyla Güney Kafkasya'da hem politik hem stratejik güç Azerbaycan'ın lehine doğru değişmiş ve bu durum bölgede Azerbaycan'ın konumunu güçlendirmiştir.

Sonuç

RF Soğuk Savaş sonrası oluşturulmuş olan konjonktürel yapıya ve uluslararası sisteme adapte olmak, bu yapıda ve sistemde kendine bir yer edinerek ulusal güvenliğini ve ulusal çıkarlarını sağlamlaştırmak adına *Yakın Çevre Doktrinine* büyük önem vermektedir. 1993'te Yeltsin döneminde kabul edilen ve 2000 yılı sonrası Putin tarafından daha da geliştirilen yakın çevre politikalarında Güney Kafkasya büyük önem arz etmektedir. Rusya'nın Birinci Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'a verdiği destekle Güney Kafkasya'da Ermenistan'ın lehine değişmeye başlayan statüko, Haydar Aliyev ve İlham Aliyev döneminde Boris Yeltsin ve Putin ile yapılan ikili görüşmelerde Azerbaycan'ın lehine değişmeye başlamıştır. Bununla birlikte Türkiye, İsrail ve Pakistan ile yapılan görüşmeler ve kurulan ilişkilerin en üst düzeye ulaşması ve çoğu alanda ilişkilerin güçlenerek gelişmesi Azerbaycan'ın konumunu bölge genelinde güçlendirmiştir.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ile birlikte Türkiye ile politik, ekonomik, kültürel, güvenlik, askerî ve diğer birçok alanda ilişkilerini artırarak en üst seviyeye ulaştırmasının Azerbaycan açısından büyük önem arz ettiği ifade edilmektedir. Özellikle 2003 yılında İlham Aliyev'in cumhurbaşkanı olması ile birlikte birbirlerini iki kardeş ülke olarak niteleyen Azerbaycan ile Türkiye'nin tüm platformlarda birbirlerinin politikalarını desteklemekte oldukları dile getirilmektedir. 2020 yılında 44 günlük Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a tüm platformlarda tam destek olan Türkiye'nin, hem masada diplomatik yollarla hem de savaş alanında Bayraktar TB2 SİHA ve diğer silahlarla Azerbaycan'ın politik, askerî gücünü ve silah envanterini zenginleştirmiş olmasının, iki ülkenin birbirlerini ne denli desteklemekte olduklarının en açık göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son olarak her ne kadar Azerbaycan'ın açık üstünlüğü ve zaferi ile sonuçlanan Karabağ Savaşı'nın Güney Kafkasya'da tüm dengeleri Azerbaycan'ın lehine değiştirdiği görülse de bu zaferin bölgede Rusya'nın etkisini tam olarak azalttığını dile getirmenin zor olduğu ifade etmek gerekmektedir. Özellikle Paşinyan hükümetinin, Güney Kafkasya'da Azerbaycan ile Türkiye arasında yakın kardeşlik ve müttefiklik ilişkilerine karşı bir denge kurması için Putin hükümetine ihtiyacının olduğu açık bir şekilde ortada durmaktadır.

RF'nin Kafkasya politikasının *sıcak denizlere inme, büyük güç yaklaşımı*, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası ortaya çıkan *Yakın Çevre Doktrini* kapsamında şekillenmiş olduğu açıktır. RF, Kafkasya'da karşılaştığı sorunlara yönelik genel anlamda güvenlik odaklı yaklaşmakta ve Kafkasya'nın kuzeyinde iç güvenlik tehditlerini, güneyinde ise yakın çevre tehditlerini engelleme çabası içerisinde. Çünkü buralarda Rusya'nın güvenliğini tehdit edebilecek noktada yaşanabilecek sorunların doğrudan RF'nin güvenliğini olumsuz yönde etkileyebileceği düşünülmektedir. Buradan hareketle RF, ulusal güvenliğini tehdit edebilecek sorunları en aza indirmek adına Kuzey Kafkasya'yı fiziki olarak kontrol etmekte, Güney Kafkasya'daki üç bağımsız devleti (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) birtakım politik, askerî ve ekonomik politikalar ile kendisine yakın hareket etmeye zorlamaktadır.

Sonuç olarak RF, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından gerek dış politikada etkinliğini artırmak ve siyasi, askerî ve ekonomik gücünü sınırlarına yakın bölgelerde bu gücünü sürdürmek gerekse ulusal güvenliğini sağlamak noktasında *Yakın Çevre Doktrini* çerçevesinde hareket etmektedir. Buradan hareketle RF'nin, Dağlık Karabağ'ı da içinde bulunduran Güney Kafkasya'da hâlâ ulusal çıkarları aleyhine ortaya çıkabilecek olayları şekillendirebilecek siyasi, askerî ve ekonomik araçlara sahip olduğunun göz ardı edilemeyeceğini veyahut edilmemesi gerektiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

- Allahverdiyev, T. (2010). *Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Karabağ Sorunu*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Bursa.
- Askerov, A. (2020). The Nagorno Karabakh Conflict: The Beginning of The Soviet End. A. Askerov, S. Brooks, L. Tchantouridze (Ed.). *Post-Soviet Conflicts: The Thirty Years' Crisis* (s.55-82). London: Lexington Books.
- Başurğan, A. (2018). *Ulusal Güvenlik Politikaları Ve Güvenlik Kültürü Arasındaki İlişkiselliği Ortaya Çıkarmaya Yönelik Ölçek Geliştirilmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmama Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilim ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Kahramanmaraş.
- Bellavita, C. (2008). Changing Homeland Security: What is Homeland Security? *Homeland Security Affairs*, 4(2), 1-31.
- Beşikçi, A. G. S. Ö. (2016). Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16(2), 237-252.
- Birdişli, F. (2011). Ulusal Güvenlik Kavramının Tarihsel ve Düşünsel Temelleri. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(31), 149-169.
- Canar, B. (2012). Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan ile İlişkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 21-38.
- Cornell, S. E. (1998). Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance. *Middle Eastern Studies*, 34(1), 51-72.
- Demirel, E. (2019). Rus Dış Politikasında Güvenlik Faktörü. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(28), 243-265.
- Erden, K. İ. Ş. İ. (2022). Bir Tarafta Pandemi, Diğer Tarafta Savaş: Tarihi ve Siyasi Yönleri ile "2020 Dağlık Karabağ Savaşı". *Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 1-8.
- Ekici, Y. (2022). Dağlık Karabağ'da Ermeni İşgali (1988-1993). *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (29), 134-144.
- Elma, F. (2015). Azerbaycan'da Sovyet Sonrası Bağımsızlık Süreci: Demokrasiye Geçiş ve Devlet İnşasının İlk Yılları (1988-1993). *Yeni Türkiye*, 75, 190-201.
- Eminoğlu, A. ve Deniz, Y. A. (2021). ABD ve Rusya Ekseninde Dağlık-Karabağ'da Çatışma Çözümünü Geciktiren Güç Dengesi Sistemi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21(2), 245-255.
- Fjäder, C. (2014). The Nation-State, National Security and Resilience in The Age of Globalisation. *Resilience*, 2(2), 114-129.
- Gündüz, O. ve Göçoğlu, V. (2020). Ulusal Güvenlik Politikası Çerçevesinde ABD'nin Güvenlik Anlayışına Kronolojik Bir Bakış. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(21), 725-755.
- Jensen, A. (2016). How to Hold on to Hierarchy: Russia and the Near Abroad. *Sigma: Journal of Political and International Studies*, 33(1), 3-18.
- Kalkan, D. (2023). İkinci Karabağ Savaşı ve Ermeni Diasporası. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/70257/ikinci_karabag_savasi_ve_ermen_i_diasporasi (Erişim Tarihi: 21.01.2023).
- Keskin, M. (2015). Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Rus Dış Politikası: Ukrayna Müdahalesi. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 3(2), 45-62.
- Mammadov, A. (2014). *İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Bölgesel Dış Politikası* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Sakarya.
- Mustafayev, R. (2002). *Dağlık Karabağ Problemi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Pirinççi, F. ve Güler, M. Ç. (2020). Karabağ'da Kırılan 26 Yıllık Paradigma. www.irs-az.com (Erişim Tarihi: 10.12.2022).
- Polizada, F. (2022). *Azerbaycan ile Ermenistan Arasında İkinci Karabağ Savaşı ve Rusya'nın Bu Savaşa Etkisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı, Karabük.

- Sapmaz, A. (2022). Rusya Federasyonu'nun Kafkasya Politikası: Bütüncül Bakış. *Gazi Akademik Bakış*, 16(31), 257-278.
- Sobirzhanov, T. (2019). *Rusya'nın Soğuk Savaş Sonrasında Orta Asya'da Uyguladığı Kültür Politikaları*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Sakarya.
- Sönmez, A. S. (2010). Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Yeltsin Dönemi Rusya Federasyonu'nun Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleriyle İlişkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (27), 1-9.
- Yılmaz, M. (2013). Karabağ Savaşı ve Adım Adım Hocalı Soykırımı. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 95-104.
- Yılmaz, R. (2010). Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 69-93.
- Yılmaz, R. (2013). Kafkasya'da Çözülmeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(1), 71-90.
- Zengin, A. K. (2021). II. Karabağ Savaşı'nda Türk Kazanımları. *Bülten Dergisi*, (3), 46-49.

Diğer Konular / Other Issues

TARİHSEL SÜREÇTE VEZİR NİZAMÜLMÜLK'ÜN İSTİHBARATA YAKLAŞIMI: SİYASETNAME ÖRNEĞİ

VAZIR NIZAM AL-MULK'S APPROACH TO INTELLIGENCE IN THE HISTORICAL PROCESS: A POLITICAL TREATISE (SİYASETNAME)

Öz

Nizâmülmülk; bireysel kabiliyetleri, kişisel özellikleri, devlet yönetiminde ulaştığı konum, yönetim anlayışı, prensipleri ve döneminde sağladığı refah ve güven ortamı sayesinde bütün dikkatleri üzerinde toplamıştır. Bundan dolayı Nizâmülmülk gerek kendi döneminde gerekse sonrasında neredeyse hiçbir vezirin olmadığı kadar ilgi odağı olmuştur. Selçuklu Devleti kurumlarını kendi yönetim anlayışına göre şekillendirmesi, sorunlara gerçekçi çözümler üretmesi, makamını ve gücünü kuvvetlendirmiştir. Yönetimini din, adalet, düzen ve liyakat üzerine kurmuş önemli bir şahsiyet olan Nizâmülmülk'ün istihbaratçılık vasfı sayesinde elde ettiği kazanımlar, döneminin diğer yöneticilerinden farklılıkları, Selçuklu Devletine barış, huzur ve istikrar getirmiştir. Bunun sonucu olarak otuz yıla yakın vezirlik yaparak, kendisinden sonraki Türk-İslam devletlerine de örnek olmuştur. Nizâmülmülk, devlet yönetiminde elde ettiği tecrübeleri, yazmış olduğu eserde ortaya koymuş ve Siyasetnamede yer alan hikâye ve olaylarda istihbarat çalışmalarını öne çıkarmıştır. Siyasetnamede yer alan 51 fasılın çoğunda istihbaratta kullanılan taktik ve yöntemleri görmek mümkündür. Fasillara bakıldığında, başlıkları genel olarak içeriklerini yansıtmaktadır. Sadece başlıklar okunsa dahi devletin emniyeti, toplumun huzuru ve sağlığı için iyi bir istihbarat faaliyetinin öneminden bahsedildiği ve istihbarat yapılması gerektiği düşüncesi ortaya çıkabilir. Nizâmülmülk ilkeleri açısından ise Din, Siyaset, Liyakat, Adalet kavramlarının öne çıktığını görmekteyiz. Bu ilkeler istihbarat yöntemleri ile korunup teminat altına alınmıştır.

Nedim MUTLU*

Derviş ÇANAKÇI**

* Uzman, Jandarma Genel Komutanlığı

E-posta/E-mail:
mutlunedim@hotmail.com

Orcid: 0000-0001-7707-3345

DOI: 10.59886/tsbder.1312009

** Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı

E-posta/E-mail:
derviscanakci06@gmail.com

Orcid: 0009-0003-0856-0344

Başvuru/Submitted: 09.06.2023

Kabul/Accepted : 25.09.2023

Anahtar Kelimeler: Nizâmülmülk, Siyasetname, İstihbarat, Yönetim, Güvenlik.

Abstract

Nizâmülmülk; thanks to his individual abilities, personal characteristics, the position he reached in the state administration, his management approach, principles and the environment of prosperity and trust he provided during his time, he attracted all the attention. For this reason, Nizâmülmülk has been the focus of attention as no other vizier has been in his own period and after. Shaping the institutions of the Seljuk State according to its own management approach, producing realistic solutions to problems, strengthened its authority and power. Nizâmülmülk, who is an important person who has established his administration on religion, justice, order and merit, brought peace, tranquility and stability to the Seljuk State. As a result of this, he served as a vizier for nearly thirty years and set an example for the Turkish-Islamic states after him. Nizâmülmülk revealed the experiences he gained in state administration in his policy book and highlighted the intelligence studies in the stories and events in the policy book. It is possible to see the

tactics and methods used in intelligence in most of the 51 chapters in the policy. Looking at the chapters, their titles generally reflect their contents. Even if only the headlines are read, it can be thought that the importance of a good intelligence activity is mentioned for the safety of the state, the peace and health of the society and that intelligence should be done. In terms of Nizâmülmülk principles, we see that the concepts of Religion, Politics, Merit and Justice come to the fore. These principles are protected and secured by intelligence methods.

Keywords: Nizam-al Mulk, The Book of Government, Intelligence, Management, Security.

Giriş

İngiltere'nin önemli tarihçilerinden Thomas Carlyle'in *Tarih, kahramanların ve büyük devlet adamlarının tarihidir. Bunlar çıkarıldığı zaman tarihten geriye çok az şey kalır. Onlar milletin güç kaynağıdır* sözü tarihin şekillendirilmesinde karakterlerin ne denli önemli olduğuna vurgu yapar. Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan ve oğlu Melikşah da köklü bir geçmişe sahip Türk milletinin yetiştirdiği, tarihe yön veren devlet adamları ve kahramanlardan bazılarıdır. Büyük liderlerin en önemli özelliği, nitelikli yardımcıları olarak onların hizmetlerinden faydalanmasını bilmeleridir (Köymen, 1982:V). Bu bağlamda gerek Alparslan gerekse Melikşah döneminde ilk akla gelenlerden biri de Nizâmülmülk olmuştur. Selçuklu devletine, Alparslan zamanında (1062-1072) on yıl ve Melikşah zamanında (1072-1092) yirmi yıl olmak üzere toplam otuz yıl vezirlik yaptığı, bunlara Çağrı Bey ve oğlu Alparslan'a Horasan'da yaptığı hizmetlerde eklenirse kırk yılı aşan bir devlet tecrübesi olduğu görülmektedir (Köymen, 1982:V-VI).

Nizâmülmülk'ün en önemli özelliklerinden bir tanesi de döneminin kurumsal hafızası sayılabilecek ve günümüze kadar ulaşmış olan Siyasetnamesidir. Siyasetnameler, devlet adamlarına nasihat niteliğinde verilen öğütler olarak kaleme alınan ve Türk tarihinde çok sayıda örneği bulunan eserlerdir. Nizâmülmülk Siyasetnamesi, kırk yılı aşkın devlet tecrübesini, dönemine ve geleceğe ışık tutacak şekilde günümüze aktarmıştır (Kantar, 2019:19). Siyasetname, Farsça yazılmış, Türkçeye çevrilmeden yıllar önce 1891 yılında Fransızcaya çevrilerek Paris'te yayımlanmıştır (Kafesoğlu, 2010:232).

Türk İslam tarihinde devlet yöneticileri ve devletin yönetimine yönelik olarak yazılan eserlere verilen genel isim olan Siyasetname, *insan topluluklarını yönetme, devlet işlerini yürütme sanatı ve politika* anlamına gelen Arapça *siyaset* kelimesi ile *mektup, kitap* anlamına gelen Farsça *name* kelimesinin birleşmesinden oluşmaktadır. İslam kültüründe devlet işleyişine ait uygulamaların anlatıldığı eserlere verilen genel addır (Kantar, 2019:19). Siyasetnamede devlet yönetiminin nasıl olacağı, devlet yöneticilerinde bulunması gereken vasıflar ve yöneticilerin hassasiyet göstermesi gereken temel ilkeler anlatılmıştır.

Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, Nizâmülmülk'ü aslen Fars kökenli asıl adı Hasan b. Ali olan kabiliyetli bir devlet adamı, üstün yetenekli bir siyasetçi ve Türk İslam devlet yönetim tarihini etkileyen en önemli karakterlerden biri olarak tanımlamıştır. Türk tarihine siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda damga vuran (Çakır, 2019:894) Selçuklu Devleti Veziri Nizâmülmülk, bireysel kabiliyetleri, kişisel özellikleri, devlet yönetiminde ulaştığı konum, yönetim anlayışı, prensipleri ve otuz yıl yaptığı vezirlik döneminde sağladığı refah ve güven ortamı sayesinde bütün dikkatleri üzerinde toplamıştır. Bundan dolayı Nizâmülmülk gerek kendi döneminde gerekse sonrasında neredeyse hiçbir vezirin olmadığı kadar ilgi odağı olmuştur. Siyasetnamesi başta olmak üzere yönetim anlayışı üzerine çok sayıda eser yazılmıştır.

Hakkında yazılanların tamamında, *yaşamında her şeyden daha fazla önem vermiş olduğu istihbaratçılık yönü üzerine özel bir çalışma ya da bu yönüne işaret eden bir bakış açısı ile bilinip tanınmasına yönelik bir eser yazılmadığı* (Şimşir, 2015:73) yönünde ortak görüşler vardır.

Konu ile ilgili alan yazın taramasında; Prof. Dr. Mehmet Kanar ve Mehmet Taha Ayar'ın Farsça aslından çevirisi ile Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen'in Türk Tarih Kurumu yayınlarından çıkan eserleri (Nizâmülmülk-Siyasetnameleri) incelenmiştir. Bu eserler incelendiğinde; Nizâmülmülk yönetim anlayışının istihbarat taktik ve stratejileri başta olmak üzere birçok güvenlik bileşeninin üzerine kurulu olduğu görülmektedir (Köymen, 2020). Vezir Nizâmülmülk, istihbaratın *manivela etkisi* (Mutlu, 2022:337-358) yaratan gücünü kullanmayı becermiştir.

Bu çalışmanın temelini, Büyük Selçuklu Devletinde Alparslan ve Melikşah gibi hükümdarlara otuz yıla yakın vezirlik yapmış, devlet kurumlarını kendi yönetim anlayışına göre şekillendirmiş, devletine yükseliş dönemini yaşatmış, sorunların çözümünü pratiğe dökmüş, analiz yeteneği güçlü, deneyimli siyasetçi, önemli bir devlet ve fikir adamı (Tunç ve Çarkıt, 2019:29) olan Nizâmülmülk'ün yönetim anlayışı üzerinden istihbarat yaklaşımı oluşturmuştur.

Araştırmanın temel sorunsalı için bazı sorular belirlenerek bu sorulara cevap aranmıştır. Büyük Selçuklu devlet yönetiminde istihbarat yapısının konumlanması ve algılanması nasıldır? İstihbarat uygulamalarında hangi metot ve teknikler kullanılmıştır? Nizâmülmülk Siyasetnamesinde istihbarat faaliyetlerinin etkinlik derecesi nedir? İstihbarat faaliyetlerinde kullanılan araçlar, mekânlar nelerdir? Tarihsel dönemde kullanılan istihbarat teknikleri ile günümüzde kullanılan yöntem ve metotlarda farklılıklar nelerdir? vb. sorular çerçevesinde Nizâmülmülk Siyasetnamesi incelenerek, özelden genele doğru bir yaklaşım çerçevesinde devlet örgütlenmesi içerisinde istihbaratın önemine değinilmiş ve günümüz devlet örgütlenmelerinde de istihbaratın ne kadar önemli olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Araştırma nitel araştırma tekniği kullanarak tarihi esaslara dayalı literatür taraması yapılmak suretiyle hazırlanmıştır. Bu doğrultuda Nizâmülmülk Siyasetnamesinin Farsça aslından Türkçeye çevirileri ve dönemle ilgili kaynaklar incelenip analiz edilerek çalışma ortaya koyulmuştur. Çalışmada, önceki yapılan araştırmalardan farklı olarak tarihsel dönem içerisinde kullanılan istihbarat yöntemleri günümüzdeki kullanılan yöntemlerle örtüştürülerek metodolojik ve içerik olarak zenginleştirilmiştir. Araştırmanın istihbarat eğitimlerinde ve çalışmalarında literatüre örneklem olarak destekleyeceği ve günümüzde yapılacak istihbarat ile ilgili çalışmalarda tarihsel bilgilerin çakıştırılmasında ve anlamlandırılmasında katkı sağlaması amaçlanmıştır.

1. İstihbarat Kavramı

Kelime anlamı itibarı ile *İstihbarat*, Arapça *İstifal* kalıbından *h-b-r* köküne dayanmaktadır. Kelimenin kök anlamı *yazıyla veya sözle anlatılan-iletilen şey* manasına gelmekte ve haber alma, gönderme maksadı için kullanılan anlam ifade etmektedir (Şimşir, 2015:73). Türkçede istihbarat kelimesi Türk Dil Kurumuna göre; *haber, yeni öğrenilen bilgiler, haberler, bilgi toplama, haber alma* olarak açıklanmıştır (TDK, 1998:1107). Homojen bir istihbarat tanımı yoktur. Alanlarına, disiplinlerine ve seviyelerine göre farklı farklı tanımlar yapılabilir. Bu tanımlamalarından biri istihbaratı, devlet tarafından belirlenen ihtiyaçlara karşılık olarak çeşitli kaynaklardan derlenen haber, bilgi ve dokümanların işlenmesi sonucu elde edilen ürün olarak tanımlamaktadır (Millî İstihbarat Teşkilâtı, 2023).

Bu tanımlamalar çerçevesinde, istihbaratı kavramsal olarak ham bilgilerin işlenmesi sonucu üretilen bir ürün veya bilgi olarak tarif edebiliriz. Tarihsel dönemler içerisinde yapılan faaliyetlerde karar vericilerin karşı karşıya bulunduğu belirsizliği azaltmak, elini güçlendirmek amacıyla ekonomik, kültürel, bilimsel, siyasi ve sosyal konularda önceden bilgi sahibi olmasını sağlayarak doğru ve emin karar verebilmesini sağlamak için yapılan tüm çabalar diyebiliriz.

Bu bağlamda devletlerin geçmiş dönemlerden günümüze kadarki süreçlerinde ve istihbarat örgütlenmesinde farklılar olsa da istihbarat toplamada kullanılan metotlarda büyük oranda

benzerlikleri vardır. Geçmişten günümüze ilişkilendirebileceğimiz değişmeyen genel yöntemleri, şu şekilde inceleyebiliriz:

- Takip-tarassut yöntemi: Hedefin yaya ya da araçla hareket halinde gizli olarak izlenmesiyle elde edilen istihbarattır.
- Adam Kullanma Yöntemi: İstihbarat personelinin hedef yapıdan bilgi elde etmek amacıyla kullanılmasıdır.
- Mülakat/Sızdırma Yöntemi: İstihbarat personeli tarafından hedef hakkında yeterli bilgiye ulaşabilmek için hedefle bağlantılı biriyle ya da hedef şahsın kendisiyle konuşulmasıdır.
- Sorgulama Yöntemi: Hedef hakkında istenen bilgilere ulaşabilmek için ilgili kişinin konuşmasını sağlamaktır. Bu yöntemde bir ya da birkaç kişi yanıltıcı sorular yöneltebilirler.
- Teknik Yöntemler: Teknolojik gelişmeler kullanılarak hedef yapı ya da kişi hakkında bilgi toplanmasıdır (M5 Dergi, 2019).

Uygulanan bu yöntemler geçmiş dönemlerde kurulan devletler tarafından farklı isimler altında istihbarat üretmede kullanılmıştır. Fakat bu istihbarat faaliyetlerin bir kısmı ülke güvenliğini ilgilendirirken bir kısmı da yönetici pozisyonundaki kişilerin hâkimiyetini güçlendirmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla geçmiş dönemlerde istihbarat örgütlenmesi süreklilik arz etmemiş kişilerin durumsal farkındalığına göre belli dönemlerde ön planda olmuş veya geride kalmıştır.

Örnek olarak, çeşitli kaynakları incelediğimizde Büyük Selçuklu Devletinin istihbarat faaliyetlerine gerektiği gibi önem vermediği, bu alandaki hassas noktaları önemsemediği ve istihbarat ile ilgili pek çok birim yanında Divan-ı Berid'in kaldırıldığı yönünde bilgiler vardır (Bündari, 1943:67). Kaynaklarda Selçuklu Sultanı Alparslan'ın dost ve müttefik olunan devletler ve yöneticileri hakkında doğru olmayan bilgiler getirebilecekleri veya düşman tarafından para veya başka yollarla satın alınabileceklerini düşünerek, casuslara güvenmediği, casus görevlendirilmediği yönünde bilgiler de mevcuttur (Ayar, 2014:93). Muhtemelen Sultanın bu hassasiyeti noktasında, bir dönem istihbarata gereken önem verilememiş, bunun sonucu olarak da Selçuklu Devleti içerisindeki İsmâ'îlî tarikatının yapılanmaları ve faaliyetleri zamanında fark edilemeyerek, bu tarikatın güçlenmesi sebebiyet verilmiş, daha sonra bunların önüne geçilememiştir. İsmâ'îlî tarikatının yapılanması Nizâmülmülk tarafından, istihbarata gerekli önemin verilmemesinin ortaya çıkardığı bir sonuç olarak görülmüştür. Belki de Nizâmülmülk bu boşluk ve eksikliği fark ederek, istihbarat faaliyetlerine Siyasetnamede yer vermiştir.

Bu bağlamda, özellikle Melikşah devrinin sonlarında, başlangıçta Alamut merkezinde olmak üzere, sonrasında İran bölgesinde ortaya çıkan İsmâ'îlî tarikatına bağlı bir devlet kurmak isteyen Haşhaşilere karşı mücadeleyi, Nizâmülmülk stratejik bir devlet politikası olarak sürdürmüş (Kantar, 2019:14), taktik ve stratejik anlamda etkin bir istihbarat yürütmüştür.

Sonuçta, tarihte gelmiş geçmiş tüm devletler ve topluluklar, sağladıkları imkânlar dahilinde, yöneticilerinin yetenekleri ölçüsünde istihbarat faaliyetlerini en hassas şekilde yürütebilmek için resmî ya da resmî olmayan tüm kaynak ve imkânlardan yararlanmışlardır.

2. Nizâmülmülk'ün Siyasetnamesi'ndeki Fasılların İncelenmesi

Nizâmülmülk fasıllarındaki anlatımlar, sadece Selçuklu Devleti yönetimini kapsayan mukayeseler değil, aynı zamanda, Sâsânîler, Emevîler, Abbasiler, Karahanlılar, Sâmânîler, Gazneliler gibi Selçuklu Devleti'nden önceki hükümetlere ait (Kafesoğlu, 2010, 231) tecrübe ve kazanımların da bir bileşkesidir. Nizâmülmülk'ün yönetim anlayışı, *Devletin Nizamı, Yönetimin Nizamı* anlamına gelen *Nizamü'l-Mülk* isminden de anlaşılacağı üzere (<https://tr.wikipedia.org>) her seviyede yöneticinin, karar vericinin ilham alması gereken bir yönetim felsefesidir. Bundan

dolayı İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde *mülki idare yöneticileri* (vali, belediye başkanı vb.) eğitimlerinde halen referans gösterilmesi 900 yıl önceden günümüze taşıdığı önemi göstermektedir.

Nizâmülmülk'ün Siyasetname'sinde örneklendirdiği hikâye ve olaylarda, yapılmasını tavsiye ettiği, kural, kaide olarak sunduğu yöntemlerde, ya da kaçınılması gereken eylemler olarak bahsettiği hususlarda, daima istihbarat çalışmalarını öne çıkarmıştır. Şöyle ki, Nizâmülmülk'e göre devletin sorunsuz güvenli bir şekilde ayakta kalması, daha doğrusu sağlıklı şekilde işleyişi, sultanın makam, mevkiinin sağlamlığı, toplumun refahı ve huzuru hem içerideki işleyiş hem de dışarıyla yürütülen ilişkiler, hızlı, güçlü ve doğru bir istihbarat sisteminin varlığı ile ilişkilidir (Şimşir, 2015:73).

Siyasetname içerisinde bulunan (51) fasıldan çoğunda istihbarat yöntemleri ile teknik taktiklerinden birisine rastlamak mümkündür. Fasıllar başlıkları genel olarak içeriklerini yansıtmıştır. Başlıkları incelediğimizde emniyet, asayiş ve huzurun sağlanabilmesi için istihbarat faaliyetlerinin iyi bir şekilde yürütülmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Birçok araştırmacı tarafından Nizâmülmülk Siyasetname'sinin ana fikri, *devletin bekası, selameti, güvenliği ve bunun için alınması gereken tedbirler konusu* olarak vurgulanmıştır. Bu kapsamda Siyasetname içerisindeki fasıllara ve fasıllar içeriğinde işlenen konulara bakıldığında tamamına yakınında istihbaratın önemi, işleyişi, görevlileri ve yöntemleri ile ilgili hususların öne çıktığı görülmektedir (Şimşir, 2015:72).

Fasıl başlıkları ile içeriğindeki hususlar doğrudan istihbaratla ilişkili¹ iken bazı fasıllarda ise dolaylı olarak işlendiği görülmektedir. Bahsettiği olaylar, örnek verdiği hikayeler, kişiler, idareciler ve bunların uygulamaları ile teknikleri hakkında bilgiler aktardığı, bunları yaparken istihbarat konularını, yöntem ve amaçlarını öne çıkardığı görülmektedir.

Siyasetname içerisinde bugünkü istihbarat yöntemleri ile örtüşebilecek çok sayıda örnek bulunabilir. 5. Fasılda geçen hükümdar ile Azerbaycan'dan gelen yaşlı kadın arasındaki konuşmada; kadının, *valinin arazisine zorla el koyarak konak yaptırdığı* şeklindeki mağduriyetini anlattığı olay bunlardan biridir. Kadının şikâyeti üzerine hükümdar, olayın doğruluğunu araştırması için en güvendiği gulamını² çağırarak;

Hazineden masrafların için para alman, Azerbaycan'a gitmen, filan şehirde filan mahalleye inmen, yirmi gün müddetle orada oturman, her türlü insanla oturup kalkman, söz arasında sizin mahallede ihtiyar bir kadın vardı. O nereye gitti? Zira ondan bir iz yok. Onun bir arazisi vardı, ne yaptı diye sorman gerek. Sonra, ne söylediklerini herkesten işit ve bu durumu doğru olarak huzuruma getir. Ben seni bu iş için gönderiyorum. Fakat yarın Bargah'ta³ ordu büyüklerinin önünde "Azerbaycan'a git her şehirden vergi getir. Gelirlerin ve zahirelerin nasıl olduğunu öğren, çabucak dön ve bana bilgi vermen gerek diye söyleyeceğim (Köymen, 2020:31-32)

şeklinde anlatılanlara bakıldığında;

- *Azerbaycan'a gitmen, filan şehirde filan mahalleye inmen, yirmi gün müddetle orada oturman...* (görevlendirme)⁴,
- *hazineden masraflar için para alman...* (istihbarat ödeneği kullanma)⁵,

¹ Fasıllar: 7, 10,11,13,14,20,21,22,24,47

² Gulam: İslam devletlerinde devlet ve önemli işlerde görevlendirilen eğitilmiş erkek çocuklar.

³ Bargah: Toplantı ve kabul yapılan resmi yer.

⁴ Görevlendirme: İstihbarat amaçlı bilgi toplamak için bir kişiyi bir işe memur etme. Görevli kılma.

⁵ İstihbarat Ödeneği Kullanma: Devletin kasasından istihbarat amaçlı para kullanımı.

- *söz arasında sizin mahallede ihtiyar bir kadın vardı. O nereye gitti? ... (sızdırma)⁶, (mülakat),*
- *sonra, ne söylediklerini herkesten işit... (haber toplama),*
- *ne söylediklerini herkesten işit ve bu durumu doğru olarak getir... (analiz)⁷,(yargı),*
- *bargah'ta ordu büyüklerinin önünde, Azerbaycan'a git her şehirden vergi getir... bana bilgi vermen gerek diye söyleyeceğim... (gizlilik), (aldatma), (bilmesi gereken prensibi), (istihbarata karşı koyma),⁸*
- *sizin mahallede ihtiyar bir kadın vardı. O nereye gitti? Zira, ondan bir iz yok. Onun bir arazisi vardı, ne yaptı diye sorman gerek... (tetkik-tahkik)⁹, (keşif),¹⁰*
- *her şehirden gelirlerin ve zahirelerin nasıl olduğunu öğren... (maske¹¹), (hikâye)¹² gibi ifadelerin tamamı, günümüz istihbarat metotları ile doğrudan ilişkilendirebileceğimiz yöntemlerin o dönemde uygulandığını göstermektedir.*

Fasılların içeriğine girildiğinde tamamına yakınında istihbarat ve güvenlikle ilgili hikayeleştirilmiş temalar görülmesine rağmen doğrudan alakalı olanlar ise; 3,4,5,6,7,8,10, 12,13,14,21,22,23,25,26,29,30,32,34,35,38,42,44,45,46,47,48. fasıllar olmak üzere toplam 27'dir (Şimşir, 2019:88, 89, 90).

Bu fasıllar şunlardır:

3. Fasıllar: Sultan'ın, zamanındaki zulümleri yok edip adaletine ve iyi hayat sürmesine dair.
4. Fasıllar: Amiller¹³ bunların gönderilmesi vezirlerin durumu.
5. Fasıllar: İktâ¹⁴ sahipleri ve onların halka nasıl davrandıklarının araştırılması.
6. Fasıllar: Kadılar, hatipler, muhtesibler.¹⁵ Bunların işlerinin canlılık kazanması.
7. Fasıllar: Amilin, kadının reisin, şahnenin¹⁶, muhtesibin teftişi.
8. Fasıllar: Din ve şeriat işlerinin araştırılması, teftişi.
10. Fasıllar: İstihbarat sahiplerine, gizli habercilere ve memleket işlerinde tedbir almaya dair.
12. Fasıllar: Önemli işler için dergâhtan gulam gönderilmesi.

⁶ Sızdırma: Bir şahısla yapılan konuşma esnasında ona istihbarat amaçlı görüşüldüğünü hissettirmeden ağzından laf almak.

⁷ Yargı: Talep ve ihtiyaçlara yönelik, farklı kaynaklardan bilgilerin toplanması ve bir dizi işlemde geçirilerek yorumlanması sonucu elde edilen nihai ürün.

⁸ İstihbarata Karşı Koyma: Çeşitli istihbarat teknikleri kullanarak, bilginin güvenliğini hedef alma, hassasiyetleri istismar etme, asimetrik etki yaratma, gayret ve faaliyetlerinin tespit ve teşhis edilmesi, izlenmesi, istismar edilmesi engellenmesi gibi amaçlarla yürütülen tüm çabalardır.

⁹ Tetkik-Tahkik: İnceleme -Soruşturma.

¹⁰ Keşif: İstihbarat maksatlı bir olay veya durumun nedenlerini anlayabilmek için yerinde inceleme yapmadır.

¹¹ Maske: İstihbarat faaliyeti yürütenlerin yaptıkları işle alakalı, gerçek niyetlerini gizleyerek, yaptığı işi akla uygun bir hale getirip, öğrenmesi ve savunulması kolay ve inandırıcı tema. (*Bilgi toplamak için değil de vergi toplamak için gelmiş gibi görünerek, vergi memuru imajı sergileme*)

¹² Hikâye: İstihbarat amaçlı bilgilerin toplanması esnasında, istihbaratçının gerçek kimliğini saklayarak, hedeflediği bilgiye ulaşmak amacıyla pozisyonuna ve yaşantısına uygun olarak hazırlanmış olduğu hayali hayat hikayesi.

¹³ Amiller: 1. Sivil vali, 2. Genellikle memur, 3. Vergi tahsildarı gibi eyalet memurlarına verilen ad.

¹⁴ İktâ: Ordu mensuplarının maaşlarına karşılık, "büyüklüğü rütbelerine göre değişen" gelirinden faydalandıkları arazi parçası, İktâ sahipleri belirli sayıda askerî teçhizat bulundurmaya zorundadır.

¹⁵ Muhtesipler: Halk ile hükümdar arasında güvenliği tesis eden kişi ya da vergi toplayan kişi,

¹⁶ Şahnenin: Bir şehrin ve bölgenin muhafaza ve kontrolünden sorumlu kişi.

13. Fasıl: Casuslar, ülkenin esenliği ve halkın işi hakkında önlem alınması.
14. Fasıl: Devlet işleri için ulak¹⁷ ve berid¹⁸ gönderilmesi.
21. Fasıl: Elçilerin durumu, davranışları, işlerinin düzenlenmesi.
22. Fasıl: Konak yerleri ile merhalelerde ordu için yem ve erzak bulundurulması.
23. Fasıl: Padişahın ordusuna ait tahsisatın belirlenmesi.
25. Fasıl: Rehine almak ve padişah dergâhında tutmak.
26. Fasıl: Türkmenler'in Türk gulâmları gibi hizmete alınmasına dair.
29. Fasıl: Halkın (avâm)¹⁹ ve ileri gelenlerin (havâs)²⁰ ziyaretine müsaade etmeye dair.
30. Fasıl: Şarap meclisinin düzenlenmesi şartlarının yerine getirilmesi.
32. Fasıl: Askerlerin ihtiyaçları, talepleri.
34. Fasıl: Hata yapan devlet ileri gelenlerinin cezalandırılması.
35. Fasıl: Dergâh-ı Ali'nin bekçileri, kapıcıları, nöbetçileri.
38. Fasıl: İktâ, muktiler ve raiyetin²¹ durumu hakkında ihtiyatlı olunması.
42. Fasıl: İki işin bir kişiye verilmemesi, işsizlere iş verilmesi mahrum bırakılmaması, temiz dindar olan asil insanlara iş verilmesi, kötü inançlıya iş verilmemesi, onların dergâhtan uzak tutulması.
44. Fasıl: Ülkenin ve dinin düşmanı olan hariciler'in ve kötü mezheplilerin durumlarının gösterilmesine dair.
45. Fasıl: Mezdek'in ortaya çıkışı mezhebi, Enuşirvan'ı Adil'in onu öldürmesi.
46. Fasıl: Ateşperest Sinbad'ın Nişabur'da Zuhuru, Rey'de Müslümanlara saçtığı fitne.
47. Fasıl: Batınilerle Karmatilerin ortaya çıkışı, bozuk mezheplerini yaymaları.
48. Fasıl: Hurremedinlerin isyanı.

Fasıllar incelendiğinde, Nizâmülmülk'ün anlattığı hikâye ve olaylarda, uyulması gereken ilkeler olarak ortaya koyduğu metotlarda, kaçınılması gereken davranışlar olarak anlattığı konularda *istihbarat* hususu hep vurgulanmıştır. *Devletin güvenliği ve sağlıklı bir şekilde işleyişi, sultanın konumunun sağlamlığı, toplumun huzur ve refahı gerek içerideki işlerde gerek dış ilişkiler hususunda güçlü, hızlı ve doğru bir istihbarat sisteminin varlığının kaçınılmaz olduğuna* inandığı görülmüştür. Siyasetnamede, Nûşirevân, Sultan Mahmud, Abdülmelik b. Süleyman, Behram-ı Gur, Amr b. Leys, Halife Me'mun vd. gibi başarılı yöneticilerden bahsederken istihbarat konusuna verdikleri öneme sıklıkla vurgu yapmıştır (Şimşir, 2019:90,91). İstihbarata önem vermeyen devlet adamlarını ise sürekli eleştirmiştir (Şimşir, 2019:91).

2.1. Nizâmülmülk'ün Siyasetname'sinde İstihbarat Araçları

Geçmişte yaşamış birçok sultan, yönetici ve lider; sahip olduğu imkânlar nispetinde toplumun genel özellikleri, kültürü ve ihtiyaçları düzleminde, bütün araçları kullanarak bilgi

¹⁷ Ulak: Haber götüren kimse, haberci.

¹⁸ Berid: Selçuklularda ülkenin farklı yerlerinde meydana gelen olayları sultana haber veren kimseler.

¹⁹ Avam: Halkın aşağı-alt tabakası.

²⁰ Havas: Hükümdarların has adamları.

²¹ Raiyet: Bir devletin sınırları içerisinde yaşayan halk.

toplama ve temini yoluna gitmişlerdir. Nizâmülmülk de bunlardan birisidir. Büyük vezir her alanda olduğu gibi bu alanda da başarısını yaptıkları ile ortaya koymuştur.

Devletin sahip olduğu imkânlar çerçevesinde her türlü materyalleri (resmî ya da gayriresmî evrak, simge, işaret, canlı cansız varlıklar, çeşitli nesne, obje vs.) istihbarat faaliyetlerinde kullanarak bu alandaki başarısını göstermiştir.

Sadece kendi dönemine kadar, gelmiş geçmiş Türk Devletlerindeki geleneksel kültürle yetinmemiş, Arap kültüründen Sâsânî Pers kültürüne, Hint kültüründen Uzak Doğu Çin'e, Roma'dan eski Yunan'a, Mezopotamya'ya kadar çok geniş bir yelpazede bütün kültürlerin birikimlerinden faydalanmıştır. Bu kapsamda eserini irdelediğimizde istihbaratta kullandığı mekân, araç gereç ve kişilerle ilgili kapsamlı ve özel bir yapıyı uygulamaya koyduğunu anlamak mümkündür (Şimşir, 2015:74). İstihbaratla ilgili, faaliyetlerde kullandığı bütün araç ve gereçler bu kapsamda değerlendirilebilir.

Bunlar, resmî evrak, mektup vs.,²² bayrak, sancak ve alem,²³ elbise ve giyecek çeşitleri,²⁴ çeşitli hayvanlar,²⁵ farklı renkler,²⁶ ses ve müzik aletleri,²⁷ parola ve şifre ve farklı anlam taşıyan semboller,²⁸ çeşitli takılar ve işlemler,²⁹ silah araç ve gereçleri³⁰ ile bu araçların çeşitli şekillerde kullanımları, Nizâmülmülk döneminde istihbarat açısından kayda değer araç gereçleri oluşturmuştur.

Nizâmülmülk bunların tamamını istihbarat alanında, farklı şekillerde kullanımını sağlamıştır. Bu alet, obje, nesne ve varlıkların temin edilmesi veya başka yerlere ulaştırılması gerektiğine işaret etmiş, bunların tamamını istihbarat alanında kullanmış veya kullanılabileceğine, bazen de kullanılması gerektiğine vurgu yapmıştır (Şimşir, 2015:74).

2.2. Nizâmülmülk'ün Siyasetname'sinde İstihbarat Mekanları

Nizâmülmülk dönemi açısından bakıldığında, devletin o dönemdeki tüm kurumlarının yani devletin merkezi olarak kabul edilen yapıların tamamının istihbarat maksadıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buralara devletin güvenliği için çalışan kimselerin bulunduğu ve yaşadığı yerler de diyebiliriz. Bu mekânlar; sultanın yaşadığı saray, farklı zaman ve dönemlerde ikamet ettiği mekanlardır. Ayrıca sultanın bulunduğu her yer, gerek haberlerin toplanması gerekse önemli bilgilerin saklanması, dışarıya sızdırılmaması hususunda en üst seviyede güvenlik tedbirlerinin uygulandığı istihbarat mekânlarıdır (Şimşir, 2015:75).

Öte yandan merkeze bağlı yerlerin, idarî işlerinin yürütüldüğü, resmî ya da gayri resmî binalar ile devlet adına iş yapan ikta sahipleri, dihanlar³¹ vs.'nin sürekli kaldığı konutlarda istihbarat işlerinin yürütüldüğü mekânlar olarak anlatılmaktadır. Bütün bunlarla beraber, sorunsuz bir istihbarat faaliyeti yürütülebilmesi için özel mekânlar da tahsis edilmiştir.

²² Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020:15, 72, 92, 119 vd.

²³ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020:101,133, 182 vd.

²⁴ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020:30, 97, 133 vd.

²⁵ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020:39, 80,81, 91 vd.

²⁶ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020: 26,27,58,59 vd.

²⁷ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020: 50, 104, 119,120 vd.

²⁸ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020: 57,58,110, 127,128 vd.

²⁹ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020: 59,60,88,89,125,126,127,128 vd.

³⁰ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020: 38,39,87,88,102 vd.

³¹ Dihkan: Samanilerden bugünlere gelen, Mezopotamya menşeli bir makam, Köy reislerinin "soyluların" kaldığı mekân.

Örneğin; “elde edilen önemli bir bilginin zamanında ilgisine ulaştırılması için uzun yollarda, dinlenmiş habercilerin ve bineklerin hazırda beklediği menzil haneler³² yapılmıştır.” Bu tür yerler çoğu zaman maksadını gizleyerek farklı bir iş için kullanılıyor gibi gösterilmiştir. “Ribat, zaviye, han ve kervansaraylar bu türden yerlerdir. Ayrıca olup biten her şeyden haberdar olmak ve yoğun kalabalıklar arasında kamufle olmak kolay olduğu için halkın günlük yaşamındaki birçok yeri de istihbarat mekânları olarak kullanmışlardır. Çarşı, pazar, panayır, çeşitli meclisler vs. de bu türdendir.”³³

Nizâmülmülk'ün Siyasetname'de bahsettiği çok sayıda istihbarat maksatlı mekanlar vardır. Nizâmülmülk istihbarat alanında bahsedilenlerin tamamını farklı şekillerde kullanmış ya da kullanımını sağlamıştır.

2.3. Nizâmülmülk'ün Siyasetname'sinde İstihbarat Görevlileri

İstihbaratın doğru, çabuk, etkin ve sonuç odaklı olabilmesi için ilk koşul, istihbaratın güvenilir, dürüst, kabiliyetli ve zeki kişiler tarafından yapılıyor olmasıdır.³⁴ O dönemde Saray'dan taşra teşkilatına kadar ne kadar sınıf varsa, tamamı bu iş ile alakalı görevlendirilmişlerdir (Şimşir, 2015:75).

Diğer yandan görevlendirme yapılan bu kişilerin, işlerini layıkıyla yapıp yapmadıklarının kontrolü için de başka görevliler tayin edilmiştir.³⁵ Dolayısıyla Nizâmülmülk'ün önem verdiği hususlardan birisi de bu olmuştur. “İtimat kontrole kontrol güvene mâni değildir” anlayışı üzerinden özel istihbarat birimleri oluşturulması gerektiğine işaret etmiştir.

Nizâmülmülk Siyasetname'sinin birçok bölümünde ve fasıllar içerisinde casus ve casus kullanımından da bahsederek bu konuya verdiği öneme vurgu yapmıştır. Tek bir kategoride toplamadığı bu sınıfı; (casusluk faaliyeti yürütenleri) farklı farklı isimler, değişik kılık kıyafetler ve çeşitli görüntülerde olması gerektiğini söylemiştir. Örneğin; “Her tarafa tüccarlar, sûfiler,³⁶ dervişler, seyyahlar,³⁷ ayak satıcıları kılığında casuslar gitmeli ve olayların hiçbir şekilde gizli saklı kalmaması, şayet bir şey vuku bulur veya zuhur ederse vaktinde çaresine bakılması için, işittikleri her şeyi haber vermelidirler.”³⁸ şeklinde tavsiye ve telkinlerde bulunmuştur (Şimşir, 2015:75).

Nizâmülmülk'ün istihbarat toplama faaliyetlerinde görevlendirdiği şahıslar; Devletin her kademesindeki görevliler, (Gulama'dan en üst seviyedeki Hacıp ve Vezire kadar kişiler)³⁹ Casus,⁴⁰ Sahib-i berîd,⁴¹ Kâsîd,⁴² Tatar,⁴³ Ulak,⁴⁴ Haberci, Elçi, Postacı, Münhî,⁴⁵ Ases,⁴⁶ gibi

32 Menzil hane: Posta sürücülerinin at değiştirip dinlendikleri konaklama yerleri.

33 Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020:1, 7,34,35,80,81,99,100 vd.

34 Nizamülmülk devlet işlerini yapacak kişiler için “mu'temid” (güvenilir) ve kabiliyetli olmayı zikretmiştir.

35 Nizamülmülk, (2020), s.63-65' deki, “... valiler, ikta sahipleri ve memurlar ve emirler isyan planlamışlar, Casuslar geldikleri zaman Sultana onların bu durumunu haber vermişler, Sultan'da öcünü almıştır söylemi anlatılmaktadır.

36 Sufi: Tasavvufî hayat tarzını benimseyerek Hakk'ın yakınlığını kazanmaya çalışan kimse.

37 Derviş, Seyyah: Gezgin, turist.

38 Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020:63,64

39 Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020:6, 12,27,28,38,39,49,62,81,82,92,93 vd.

40 Casus: Bir devletin ya da bir kimsenin sırlarını başkasının hesabına öğrenmeyi üstüne alan kimse.

41 Sahib-i berîd: İslâm devletlerinde istihbarat ve posta teşkilâtına verilen ad.

42 Kâsîd: Haberci bazı kaynaklara göre elçi.

43 Tatar: Posta sürücüsü.

44 Ulak: Haberci haber veren kimse,

45 Haberci, Elçi, Postacı, Münhî: Haber bildiren, devlet hayatında gizli haberci, casus.

46 Ases: Gece bekçisi.

istihbarat işiyle uğraşan kişiler,⁴⁷ Münâdi⁴⁸ ve “Tellallar⁴⁹”⁵⁰ Normal sıradan vatandaşlar,⁵¹ bu günkü anlamda Nizâmülmülk’ün haber kaynak ve vasıtalarıdır (Şimşir, 2015:75).

2.4. Nizâmülmülk’ün Siyasetname’sinde İstihbaratta Kullanılan Metotlar

Nizâmülmülk yukarıdaki başlıklarda bahsedilen, çeşitli mekân, araç ve görevlilerle o dönemin koşullarında iç ve dış istihbarat alanlarında yapılanmayı hedeflemiştir. Bilgiye ulaşmak için günün koşullarına uygun her yöntemi kullanmıştır. (Şimşir, 2015:76) Bunları şu şekilde sayabiliriz;

- Çeşitli keşif gözetleme ve casusluk faaliyetleri,⁵²
- Açık görevlendirmeler,⁵³
- Gizli görevlendirmeler,⁵⁴
- Sorgulama yöntemi,⁵⁵
- Ticaret maskesi kullanılarak, pazar vb. yerlerden bilgi toplama,⁵⁶
- Parola ve çeşitli belirtiler kullanma,⁵⁷
- Gâyia yöntemi,⁵⁸
- Ulak ve elçiler aracılığı ile haber alıp gönderme.⁵⁹

Çeşitli yazışmalar ve mektup ile bilgi alma,⁶⁰ gibi dönemin koşullarına uygun hemen hemen her türlü teknik, taktik ve haber toplama yöntemlerini kullanmıştır. Ayrıca fasıllar arasında çoğu yerde bugünkü manada, motivasyon ve güdü olarak para ya da bazı imtiyazların da kullanıldığı anlaşılmaktadır

Sonuç

Bu çalışmada Nizâmülmülk’ün Siyasetnamesi içerisinde bulduğumuz çoğu olguyu dönemin gerçekleri ile ilişkilendirerek günümüzde istihbaratta kullanılan metotlar ve kavramları üzerinden anlamlandırmaya çalıştık. Fasıllar halinde hikâyeleştirilmiş birçok olaydan kesin sonuçlar ortaya çıkarmanın kolay olmadığını, ancak Selçuklu Devlet yönetimi, Nizâmülmülk döneminde devletin gücünü teşkil eden dinamikleri ve yönetim sistemini istihbarat ile bütünleştirip istihbarat faaliyetleri mantığı ile geliştirdiğini gözlemledik. Nizâmülmülk Siyasetname’si ve yönetim anlayışında;

- Yönetimini açık/doğru/düzenli ve sistematik bir istihbarat stratejisi üzerinden yürütmüş,
- İstihbarat yöntem ve stratejileri daha önce hiçbir vezirinin erişemediği bir iktidara sahip olmasını sağlamış,
- İstihbaratı sadece güvenlik odaklı değil, ilkelerinin yerleşmesinde de önemli bir aparat olarak kullanmış,

⁴⁷ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020:6, 41, 53, 54, 74, 88, 93, 111, 128, 151 vd.

⁴⁸ Münâdi: Kamuya duyurulmak istenen şeyleri yüksek sesle haber vermeyi iş edinmiş kimse.

⁴⁹ Tellal: Bir şeyin satılacağını veya herhangi bir şeyi halka bildirmek için bağırarak kimse.

⁵⁰ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020:36,59,60 vd.

⁵¹ Sıradan vatandaşların gelip görüşmesi, bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, (2013), 28, 44, 156 vd.

⁵² Bahsi geçen örnekler için bkz Köymen, 2020: 15,16,26,27,49, 53-58, 63,64,65,74,75 vd.

⁵³ Bahsi geçen örnekler için bkz Köymen, 2020: 33,34, 52, 186 vd.

⁵⁴ Bahsi geçen örnekler için bkz Köymen, 2020: 26,27, 63,64,65, 80,81 vd.

⁵⁵ Bahsi geçen örnekler için bkz Köymen, 2020: 17,18, 38,39,51,52,75,76 vd.

⁵⁶ Bahsi geçen örnekler için bkz Köymen, 2020: 33-35,63,64,65, 124,125 vd.

⁵⁷ Bahsi geçen örnekler için bkz Köymen, 2020: 57,58,88,89,125,126,133 vd.

⁵⁸ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020: 106,107,146,147,158,159 vd.

⁵⁹ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020: 15,69, 81-82 vd.

⁶⁰ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020: 22,23,61,62,63,64,82,83,84 vd.

- Nizâmülmülk yönetim anlayışı, her yöneticide, *istihbarat kültürü olması gerektiği* gerçeğini ortaya koymuş,
- İstihbaratçılık vasfı her seviyede *yöneticinin*, ilham alması gereken bir *yönetişim felsefesi* olarak ortaya çıkmış,
- Yapılan birçok araştırma ve kaynaklarda; Nizâmülmülk yönetiminin, devletin gücünü teşkil eden dinamikleri, *istihbarat metotları ile işlediğini* göstermiştir.

Sonuç olarak,

Güvenlik, sabit değişmeyen bir ihtiyaç, *Suç ve Tehdit* ise, zamana, mekâna, koşullara ve konjunktüre göre değişen dinamik bir olgudur. Hasan Sabbah ve Haşhaşilerin o dönem faaliyetleri ile günümüz terör oluşumlarının amaçları ve kullandıkları araç ve aparatlar neredeyse aynıdır. Selçuklu döneminin genel yapısını anlatan, tarih ve siyaset biliminin faydalanabileceği bir eser olmaktan ziyade, istihbarat ve güvenlik hususlarını da barındıran bir kaynak olarak görülmelidir. Bu eser mülki idare yöneticileri ile sınırlı olmayıp istihbarat yöneticilerinin eğitimlerinde de kaynak olarak gösterilmelidir.

Kaynakça

- Çakır, Ç. (2019). Selçuklularda İstihbarat. Yavuz Delibalta. (Kitap İncelemesi). *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(3), 893-897.
- El Bündari (1943). *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi* (Çev. K. Burslan). İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2010/1955). *Büyük Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk'ün Eseri, Siyasetname ve Türkçe Tercümesi*. *Türkiyat Mecmuası. Journal of Turkology*, 12 (0), 231-256
- Köymen, M. A. (Ed.) (2020). *Siyasetname*. Nizâmülmülk. Ankara, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- M5 Dergi (2019). İstihbarat Kavramının Tanımı ve Özellikleri. <https://m5dergi.com/kapak/istihbarat-kavraminin-tanimi-ve-ozellikleri/> (ErişimTarihi: 20.03.2023).
- Millî İstihbarat Teşkilâtı (2023). İstihbarat Oluşumu. <https://www.mit.gov.tr/isth-olusum.html> (Erişim Tarihi: 20.03.2023).
- Mutlu, N. (2022). *Hibrit Savaş Modeli ve Hibrit Savaş anlayışında İstihbaratın Yeri*. Sempozyum, İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi Yayınları.yemen, M. A. (Ed.) (1982). *Siyasetname*. Nizâmülmülk. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı 100 Temel Eser Dizisi 89.
- Nizamü'l-Mülk (2009). *Siyasetname*. Mehmet Taha Ayar (Çev.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Basım. Genel Yayın 1799.
- Nizamü'l-Mülk (2019). *Siyasetname*. Mehmet Kanar (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.4. baskı.
- Şimşir, M. (2015). Nizâmülmülk'ün Siyasetnamesi ve İstihbarata Yönelik İlke ve Yöntemleri. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(28):68-79.
- Şimşir, M. (2019). Nizâmülmülk'ü Devlet Yönetiminde Başarılı Kılan Temel Özellikleri. *Bilge Vezir Nizâmülmülk*. Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları:402 Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları: 92 Toplantı Metinleri: 23.
- TDK (1998). *Türkçe Sözlük*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, (Türk Dil Kurumu) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi,9. Baskı, 1. Cilt, A-J.
- Tunç, A. ve Çarkıt, M. (2019). Nizâmülmülk'ün Yönetim Anlayışı Çerçevesinde Kamu Yönetimine Katkıları. *Management and Political Sciences Review*, 1(2), 29-51.
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Niz%C3%A2m%C3%BCIm%C3%BCIk> (Erişim tarihi:20.03.2023)

**PLATON'UN DEVLET KİTABI ÜZERİNDEN ANTİK YUNAN'DA OİKOS VE
KADINLAR HAKKINDA BİR TARTIŞMA**
**ON PLATO'S REPUBLIC: A DISCUSSION ABOUT OIKOS AND WOMEN IN
ANCIENT GREECE**

Öz

Antik Yunan düşünürü olan Platon'un ideal bir devlet düzenini anlattığı ve ilk ütopyalardan biri sayılan Politeia/Devlet adlı kitap, Platon'un kadınlara ilişkin düşünceleri nedeniyle halen güncel bir tartışma konusudur. Bazı çağdaş yorumcular Platon'un düşüncelerini ve Devlet kitabını proto-feminist, bazıları ise anti-feminist bulmaktadır. Bu çalışma Devlet kitabında ortaya koyulan ve kadınlar için eşitlikçi görünen ideal düzenin asıl amacının, sınıflı toplumun devamını sağlayacak bir adalet anlayışı yaratmak olduğunu gösterir. Platon tarafından kitapta ortaya atılan adalet kavramı insan doğası, ruh ve akıl gibi kategorilerle ele alınacak; antik dönemin kendine özgü cinsiyet bilgisi de bu kategorilerle açıklanacaktır. Platon felsefesinde ruhun bedene önceliği, üretim ve yeniden üretimi gerçekleştiren beden dünyasının doğal mekânı olan "oikos"un kamusal alanla eş-uzamlı olmayan aşağı konumunu garanti altına alır. Metinde amaç dönemin "oikos" (ev yaşamına) ve kadınların konumlarına ilişkin bugün eşitlikçi olduğu ileri sürülen ideal düzenin, antikiteye ilişkin tarihsel özgünlüğünü Platon'un Devlet kitabı aracılığı ile ortaya koymaktır

Elifhan KÖSE ÇAL*

* Doç. Dr. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

E-posta/E-mail:
elifhank@yahoo.com

Orcid: 0000-0001-9909-1923
DOI: 10.59886/tsbder.1339854

Başvuru/Submitted: 08.08.2023
Kabul/Accepted : 27.09.2023

Anahtar Kelimeler: Plato, Oikos/ev, Cinsiyet.

Abstract

One of the first utopias published by the ancient Greek philosopher Plato, Politeia/The Republic, describes an ideal state and is still a matter of con-troversy today due to his ideas on women. While some modern observers consider Plato's ideas and the Republic to be anti-feminist, others disagree. The fundamental point of this work is to demonstrate that the goal of the ideal order envisioned in The Repub-lic, which appears equal to women, is to establish a solid notion of justice that will guarantee the surviv-al of the class system. Human nature, spirit, and mind are some of the categories that will be used to exam-ine Plato's idea of justice throughout the book. These categories will also be used to describe how ancient people understood gender in particular. Plato's con-cept of the superiority of the soul over the body en-sures that the "oikos," (household life) or natural space of production and reproduction, is inferior to the public area that is not equally spaced with it. In light of the "oikos" of the era and the status of wom-en through Plato's The Republic, the goal is to demonstrate the historical originality of that ideal order, thought to be gender equitable today

Keywords: Plato, Oikos/Home, Gender.

Giriş

Antik Yunan söz konusu olduğunda Sokratik düşünceye ait ruh, akıl ve bedene dair düşünceler ile temsil edildikleri mekan/evrenlere ilişkin bölünmeler, epistemolojiyi olduğu kadar siyasal düşünce ve toplumsal yaşamı da etkiler. Platon kendi döneminde Polis düzeninde yaşanan adalet ve politikayla ilgili sorunları Politeia/Devlet adlı eserde alternatif bir düzen arayışı ile aşmaya çalışacak; kadın-erkek doğası tartışmaları bu adalet düzenin oluşturulmasında hem

eşitlikçi bulunan bir düzeyde ele alınacak hem de yönetici ve koruyucular sınıfı dışında yer alan üretici sınıflar için geleneksel görüşler geri planda politikayı beslemeye devam edecektir. Literatürde Platon'un Devlet'te ileri sürdüğü bu görüşler bazı yorumcular tarafından cinsiyet yönünden egeliteryan (eşitlikçi) bazı yorumcular tarafından ise anti-feminist bulunmaktadır (Zolley, 2021; Arıtürk, 2017; Boyacı, 2014; Hasan, 2012). Çalışmada sırasıyla öncelikle Antik Yunan dünyasında ve Atina polisinde kadınların doğal mekânı kabul edilen oikosun politika yapma ve yurttaşlık sürecindeki yeri, antik düşüncede merkezi olan akıl ve beden ikiliği ile eş düzeyli bir tartışma içinde ele alınacaktır. İkinci başlıkta Devlet kitabında kadınların pozisyonu hem Antik Yunan döneminde hâkim olan Aristotelesçi cinsiyet bilgisi hem de Platon'un adalet ilişkini bilgileri eşliğinde tartışılacaktır. Üçüncü bölümde Platon'un adalet düzeninde önemli olan doğa/yaradılış tartışmaları Devletteki cinsiyet ve adalet rejimini açıklamak için ele alınarak, dördüncü bölümde bu tartışma, Platon'un epistemolojisi ve hiyerarşik politik düzeni için önemli olan ruh ve akıl ilkeleriyle bağlantılandırılacaktır. Bu tartışmaların güzergahı kadınların Devlet kitabında hangi düşünsel koordinatlarla adalet ve politik tartışmalara yerleştiği konusunda fikir verici bir patika oluşturacaktır.

1. Antik Çağda Oikos ve Kadınlar

Oikos, Antik Yunan'da romantik bir karı-koca ilişkisini merkezinde tutan modern zamanların tüketici ailesinden farklı olarak köleleri de kapsayan, hane halkı üretim birimine denk düşen ve *hane yönetimini* ifade eden Yunanca bir kelimedir (Çokona, 2020:xii). Ekonomi kavramının kökenini oluşturan oikonomia terimi ise etimolojik olarak oikos (ev) ve nemein (kural) sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur; çok kapsamlı bir birim olan oikos bu çerçevede hem üretim hem de tüketim formu olarak kendi kendine yetebilen bir yapıya sahiptir (Gözlü, 2018:60) Oikos sözcüğünün köken itibarıyla *ev* anlamına gelen *oikia* sözcüğünden türetildiği ve ayrıca oturmak anlamına gelen *oikizein* fiiliyle de bağlantılı olduğu bilinmekte; ayrıca Antik Yunan'da aileye, ev halkına oikos adı verilmekteydi (Yılmazcan, 2020:276). Oikos, somut olarak bir ev, evin arazisi, insanları, hayvanları ve eve ait olan her şeyi kapsamaktadır (Yılmazcan, 2020: 276). Coulanges'a göre aynı zamanda (2011: 20). Evin dışında, yakındaki tarlada, bir mezarlık vardır ve bu ailenin ikinci evidir: Burada atalarının birçok kuşağı bir arada dinlenmektedir, ölüm onları ayırmamıştır (Coulanges, 2011: 43). Geçmiş, şimdi ve gelecek oikos sınırları içerisinde kutsallık oluşturacak şekilde beraberdir.

Kamusal-özel alan ayrımının yarattığı farklı siyasal sistemler kadınların cinsiyet rollerini ve yurttaşlık pozisyonunu belirlemede çağlar boyunca önemli olmuştur. *Atina demokrasisinde yönetme, karar verme ve yargılama gücü ve bunların kamusal işleyişi politikayı oluşturur ve politika, kamusal anlamı taşır. Bunun dışında kalan ve aile yaşamına ait olan pratikler ise özel sayılır* (Koç Başar, 2021:1334). Oikos özellikle demokrasi dönemi Antik Yunan medeniyetinde yurttaşlığın karşılık bulduğu kamusal mekanın ötekisini, yani üreme ve üreticileri içeren özel alanı içermekteydi ki en demokratik zamanlarda bile nüfusun azınlıktaki bir yüzdesinden fazlasının yurttaş sayılmadığı Atina'da; kadınlar, köleler ve çocuklar oikosun doğal üyeleri idiler (de Ste. Croix, 2014). Ancak *oikos içinde 'yabancı' yoktur*, köle öldüğünde aile mezarlığına gömülür. *Atina evlerinde...göreneklerden biri, kölenin aileye nasıl dahil olduğunu gösterir. Ocağa yaklaştırılır, ev tanrısının varlığıyla bir araya getirilir başına kutsal su dökülür ve aileyle birlikte çörek ve meyveleri paylaşır. Bu tören, evlilik ya da evlat edinme törenleriyle benzerdir* (Coulanges, 2011: 111). *İ.Ö. V. yüzyılda Atina'nın (Attika'yı da içermek üzere) nüfusu 300.000 dolaylarında, Atina nüfusunun 155.000'inin Atinalılar, 30.000'inin metoikoslar, 115.000'inin de kölelerden oluştuğu sanılmaktadır* (Şar, 2017: 125). Yalçınkaya'nın da belirttiği gibi yurttaş olmak için özgür olmak gerekliydi; özgürlük ise boyunduruk altında olmamak, başka bir deyişle üretim ya da yeniden üretim gibi zorunluluklar alanında olmamakla eş anlamlı olarak oikos alanının dışına çıkabilen efendi Atinalı erkekleri ifade etmekteydi (2011:44). Bu kültürde en önemli özellik *üretim ve yeniden üretimle/üremeye* meşgul aşağıda bulunan kişilerin yani bedeninin doğal mekanının oikos olarak belirmesidir. Diğer bir deyişle oikosun yurttaşlıktan dışlanmasının

özünde onun zorunlulukları alanı olarak üretim ve yeniden üretimin mekanı olarak *akıla* göre aşağıyı temsil eden bir yer olması ile ilgisi bulunur. İlerleyen bölümlerde ruh ve akıl tartışması yaparken daha açık şekilde karşımıza çıkacağı gibi Platon düşüncesinde *bedenin kendisi (dünyevi bir yaşamı olmasına rağmen) yaşama ait bir boyuta bile sahip değildir, çünkü bu boyut doğumda ruhun bedene düşüşüyle ortaya çıkar. Dolayısıyla ruh sadece ebedi yaşamın yeri olmakla kalmaz, o aynı zamanda dünyevi yaşamın da ilkesidir* (Cavarero, 2017:54). Bu açıdan bakıldığında Yunan sembolik düzeni, sadece kadınlara ait olan olduğu kabul edilen bir çalışma ve bakım işi/zamanı/mekânı tanımlarken bu iki zaman “yan yana” uzanmaz, merkezinde Yunan insanın yer aldığı bir model oluşturarak, kadınlara daha aşağı ve eksik bir figür olmaları itibarıyla farklı bir yer, rol, zaman ve işlev tahsil edilir (Cavarero, 2017:41).

Köleci tarım toplumlarına özgü olan bir işletme ve üretim yeri olarak oikoslarda evin tümü kadınlara ait değildir, evin belli bölümleri kadınlara gynaikonitis olarak bazı bölümleri ise andronitis olarak erkeklerle ayrılmıştır (Ksenophon, 2020:42). Ocak çoğu zaman dışil bir bölgeydi: oikos içinde *kadının hakları vardır; çünkü ocakta bir yere sahiptir, ocağın ateşinin hiç sönmemesi görevi ona verilmiştir. Bilhassa, ocağın temiz kalmasına özen göstermelidir. Bir Yunanlı için karıdan mahrum bir ocağa sahip olmak büyük bir mutsuzluktur* (Coulanges, 2011:139-140). Ayrıca Roma döneminde dul kalan şef, ocakla ilgili bütün kutsal görev ve haklarını da kaybederdi (Coulanges, 2011:97). Gynaikonitis bölümleri gizli veya yukarıdaki korunaklı alanları oluşturmaktayken, andronların kapısı girişe çok yakındı ya da ayrıca dışarı açılan bir kapısı bulunmaktaydı: *Bu sayede, erkekler, evin içinde yaşayan kadınlar ile iletişim kurmadan şölenler organize edebilirler, arkalarına şehri alarak mahremiyetlerini garanti altına alırlardı* (Acıl, 2018:33). Diğer yandan üst sınıf kadınların ev içlerinde bile haremlik-selamlık “gynaikon(γυναικὼν/γυναικωνίτις) ve andron (ἀνδρών) uygulamalarına tabi iken, alt sınıf kadınların ev dışında *çamaşırcılık, süt ninelik, ebelik, tekstil işi, satıcılık ve tarım işçiliği gibi işlerde çalışmasının normal karşılandığı; farklılıklara rağmen bütün kadınlardan beklentinin sessizlik ve oikos onurunu devam ettiren bir ahlaka sahip çıkmaları* olduğu görülür (Yalazı ve Küçükler, 2015:61). Atina’da kadınların yaşamının dokumacılık, ev işleri ve çocuk yetiştirmekten ibaret olduğu ve birkaç festival dışında evlerinde kendilerine ayrılmış olan alandan dışarı çıkmadıkları görülmektedir (Boyacı, 2014:208; Acıl, 2018). Kadınların birbirleriyle iletişim kurabildiği birkaç festival bulunur:

Bunlardan biri tohumların ekildiği güz sonunda yapılan, kadınların toprakla irtibatını kuvvetlendiren, koruyucusunun toprak tanrıçası Demeter olduğu Thesmophoria Festivali idi. Öncesinde 3 gün cinsellik perhizi olan ritüelde, söğüt kokuları ile cinsel arzularını körelten, sessiz ve oruçlu olan anneler ve kendi kızları ile 3 gün boyunca bir ölüm ve yeniden doğum hikâyesini temsil ederler (Acıl, 2018:22).

Kadının yeri her zaman evi olarak kabul edilmekte ve kadın başında ancak bir erkek koruyucu olarak adlandırılan *kyrios*un sorumluluğu altında kamusal alanla ilişki kurmaktadır: *Koruma işlevine sahip olan kyrios, kimi zaman kadının babası, kimi zaman kocası, kimi zaman da en yakın erkek akrabasıdır. Bir diğer deyişle kadın, hayatını başka bir erkeğin sorumluluğu veya koruması altında sürdürmelidir* (Boyacı, 2014:207). Ancak yüzyıllar içinde kadının oikos içindeki yeri hukuki, ekonomik ve medeni haklar açısından aynı kalmamıştır. M.Ö. 594 yılında çıkan Solon yasaları ile *bir adam, vasiyetini bırakmadan ölürse ve ardında mirasçı olarak kız çocukları kalmışsa, mülkün devamlılığı kızları aracılığıyla sürdürülebilirdi*. Bu sayede artık kız çocukları da yasal mirasçı (epiklēros) kabul edilmiş olsalar da *yasal varis olarak beliren kız evlat, varlığını sürdürülebilmesi için baba tarafından en yakın akrabası ile evlenmek zorundaydı* (Küçükler, 2018:756). Atinalı yurttaş tanımında kadına da yer verilmesi ancak Perikles’in yasal düzenlemeleri ile gerçekleşecek; İÖ 451 yılındaki bir yasayla Atinalı yurttaş kabul edilme ayrıcalığı yurttaş anne ve yurttaş babadan doğma şartına bağlanacaktır (Küçükler, 2018:756). Ancak diğer bir antik Yunan kenti olan Sparta’da, Atina’dan farklı olarak *kadınlar erkekler gibi kamusal bir eğitime tabi tutulmaktaydı. Yani kamusal alanda kadınlar, başta bedensel talimler*

olmak üzere erkeklerle yan yana üstelik çıplak biçimde yapabiliyor, güreş ve yarış gibi fiziksel yarışmalara katılabiliyor ve binicilik eğitimi de alıyorlardı (Yalazı ve Küçükler, 2015:62). Böyle bir eşitlik anlayışına sahip olmayan Atina'da örnek yurttaş seçilen Iskhomakhos ise karısına oikonomikos diyalogunda *unu ıslatıp hamur yoğurmanın ve giysilerle yatak örtülerini silkeleyip katlamanın bedeni çok iyi çalıştırdığını* söyleyecektir (Ksenophon, 2020:47). *Yine M.Ö. beşinci yüzyılın Atinası'nda kadınlar, onları ayak parmaklarından başlarına kadar örtmeye zorlayan bir ataerkil sistemin denetimi altındaydı...Spartalı kadınların giyimleri, Atina ve benzeri yerlerden farklı olarak açık, kısa ya da spor yaparken çıplak olabiliyordu* (Duerr'den alıntılan Acıl, 2018:17). Kadınlar Sparta'da aynı zamanda babalarının malları için erkek kardeşleriyle eşit şekilde mirasçı olabiliyordu ki bu Atina'da olmayan bir özellikti (Koç Başar, 2021:1341).

M.Ö. 4.yüzyılda Yunan toplumunda Peloponnesos Savaşı sonrası yaşanan politik ve ekonomik değişimlerin sonucu oikos içinde kadının etkinliğini arttırarak kadını ev idaresinin ayrılmaz bir parçası gören tartışmalar Atinalı komutan ve tarih yazarı Ksenophon'ın yazdığı Oikonomikos adlı eserde karşımıza çıkar; Ksenophon kadını aile reisi ile neredeyse eşit konuma getirerek oikosun yönetimini erkek ve kadının işbirliği odaklı bir ev yönetimi biçimi olarak ortaya koyar (Yalazı ve Küçükler, 2015:66). Bu süreçte yaşanan ekonomik bunalım dolayısıyla kadının oikos dışında görülmesi daha kabul edilebilir hale gelmiş, hatta soylu kadınların dahi oikos dışında çalışmak zorunda kaldıkları kaynaklarda işlenmiştir (Küçükler, 2018:757). Yine dönemin mahkeme söylevleri, kimi kadınların oikos sınırları içinde de daha aktif hale gelerek oikosun para işleriyle ve emlak yönetimiyle ilgili bilgi sahibi olduklarını ve bu işlerle doğrudan ilgilendiklerini ortaya koyar (Küçükler, 2018:757). Oikonomikos'ta Atinalıların örnek yurttaş olarak gösterdiği Iskhomakhos, zamanının tümünü kamusal işlerle meşgul olarak evin dışında geçirebildiğini belirtir, keza karısı, Iskhomakhos'un ona kazandırdığı *ev yönetimi* becerisine sahiptir. Ayrıca bu durum Iskhomakhos'a göre tanrısal düzenin bir sonucudur:

Hem ev içindeki hem de ev dışındaki uğraşlar emek ve özen gerektirdiği için tanrı kadının doğasını ev içindeki işlere, erkeğin doğasını da ev dışındaki işlere uygun yarattı. Erkeğin bedenini ve ruhunu soğuğa, sıcağa, uzun yolculuklara ve seferlere daha dayanıklı yarattığı için ona ev dışındaki işleri verdi. Kadının bedenini de daha zayıf yarattığı için ona ev içi uğraşlarının sorumluluğunu verdi sanırım. Bu nedenle kadının sokağa çıkmaktansa evde kalması daha uygunken, erkeğin ev dışındaki işlerle uğraşmaktansa evde kalması ayıptır (Ksenophon, 2020:33-34).

Ksenophon eserinde kocayı bir devlet başkanına benzetirken, hanenin yönetimini de devlete benzeterek kadının *evde yasaların koruyucusu* olduğunu söyler (2020:44): *Tarım, siyaset, ev yönetimi ve savaş gibi bütün insan etkinlikleri için ortak olan* yönetme ve düzen fikri bu kitabın merkezinde yer alır. Aynı yüzyılda meydana gelen değişimlerin ütopya bir metin olarak kabul edilen ve Platon'un adaletle yönetilen bir düzen ve devlet projesini ortaya koyduğu Politeia/Devlet adlı eserde de etkileri olduğu izlenmektedir. Devlet özellikle koruyucular sınıfından kadınlar için ortaya attığı egaliteryan (eşitlikçi) görüşler nedeniyle günümüzde Platon'un feminist olup olmadığına dair tartışmalara bile feyz vermiştir. Ancak Platon'un devlete ait görüşleri Ksenophon'daki gibi, oikos içinde kadınları güçlendirme yoluyla geleneği iyileştiren *bir devlet gibi yönetilen oikos* görüşünden radikal bir kopuş içindedir. Platon'da üst sınıf kadınların geleneksel rollerden özgürleştirilmesi ya da erkeklerle eşitlenmesiyle sonuçlanacak düzenlemelerin hedefi daha çok sadece özel çıkarları ve özel mülkiyeti ifade eden oikosun adil bir devlet düzeni işleyişinde sadece *anti-politik* bir işlev görmesi nedeniyle yadsınmasıdır (Helmer, 2012:23). Platon'a göre devlet ve politika; doğası gereği sadece kamusal çıkarların tahsisi ve işleyişi ile ilgili bir eylem olarak oikosa ve orada en iyi ihtimalle kocasının yönetim yardımcılığını yapan kadının özel çıkarlarını genişletme eğilimine ters düşer: *Ayrıca kadınlar hem doğal hem de onları kamusal alandan dışlayan kuralların olduğu oikosa gömülü oldukları için özel çıkarı temsil ederler ve anti-politiktirler* (Helmer, 2012:29). Devlet, koruyucu sınıfı özel mülkiyetten ve bir oikos içinde yaşamaktan mahrum bırakacak; koruyucuların başta altın ve

gümüş olmak üzere herhangi bir şeye sahip olmaları ve ticaret yapmaları yasaklanacak ve yöneticiler ortak bir yaşamı paylaşacaklardır (Platon, 2010a). Ancak bu ortak yaşamda ortak mülkiyetin amacı komünal bir birlik yaratmaktan çok, koruyucuların bir sınıf olarak kendi içinde eşitlenmesi ve diğer sınıflara karşı birleşik homojen yönetici temsili ile güçlendirilmesidir: *Bekçilerin kadınları hepsi için ortak olacak, hiçbirisi hiçbir erkekle ayrı oturmayacak. Çocuklar da ortak olacak. Baba oğlunu, oğul babasını bilmeyecek* (Platon, 2010a:160). Koruyucular içinde doğan tüm çocuklar böylelikle kardeş olacaktır.

Platon'un Devlet kitabında yer alan cinsiyetlerle ilgili bu düzenlemelerde asıl amaç, sınıflı toplumun varlığını korumak görevi de bulunan koruyucuların mükemmel şekilde oluşturulmasıdır. Platon'un koruyucu sınıf için eşitlikçi, üretici sınıflar içinde yer alan kadınları ise kölelerle bir tutan yönelimi Devlet'te çelişkili bir görüntü izleyebilmektedir. Devlet'te sadece yöneticiler ve koruyucular için oikosun dönüşümü anlatılırken diğer sınıflar için oikosun durumunun ne olacağı açık seçik belirtilmez. Helmer ise bu bilgileri ancak Yasalar adlı diğer eserde bulabileceğimizi söyler: Platon'un ikinci iyi düzeni anlattığı Yasalar'da *kleroslar bir ev ve araziden ibaret ortak hasat üreten 5040 üniteden biri olarak kamusal olarak belirlenmiş ve bu haliyle anti-politik özeliğini kaybetmiş oikoslardır* (Helmer, 2012:30). Yasalar adlı eserde de kadınlarla ilgili yaşam ayrıntılı düzenlenir: *Nitekim kadınlarla ilgili yasal düzenlemeyi savsamak, görüldüğü gibi, toplumun yarısını savsamak değildir, kadın ruhu erdem bakımından erkeklerden ne kadar aşağı ise, o kadar önemlidir, hatta iki kat önemlidir* (Platon, 2007:252). Platon *erkekler kadar kadınların da bütün güçleriyle eşit biçimde aynı çalışmalarını yapmaması çok aptalca bir şey der. Çünkü hemen hemen her kent aynı harcama ve aynı çabayla iki katı yerine yarım varlık gösteriyor ve kuşkusuz bunun yasa koyucunun hatası olması şaşırtıcı* (Platon: 2007:282).

2. Devlet Kitabı ve Kadınlar

Platon'un kadınlar hakkındaki fikirleri onun bir antifeminist mi yoksa profeminist mi olduğu konusu genel olarak çok tartışmalıdır. Platon tarafından kaleme alınan Devlet kitabı *adalet yaptığı vurguyla Antikçağ'da Adalet Üzerine adı ile anılan bir kitaptı* (Arıtürk, 2017:29). Kitap, adil bir devletin/polisin ve bu şehirde yaşayacak olan sınıfların, kadın ve erkeklerin rollerinin ve eğitimlerinin Platon'un siyasete dair görüşlerini ele verecek bir *adalet ve yaradılış* tartışması ile ortaya konmasına dayanır. Kitapta Sokrates ile birlikte Glaukon, Kephalos, Polemarkhos, Adeimantos ve Thrasymakhos karakterleri yer almaktaysa da önemli bir bölümünün kadınların toplumdaki yerinin tartışılmasına ayrıldığı bu eserde herhangi bir kadın karakter yer almaz (Arıtürk, 2017:29). Devletin ilk dört kitabında kadınların eğitime, toplumda nerede ve nasıl konumlandırılacaklarına ilişkin herhangi bir saptama yapılmaz ve bu kısımlarda kadınlardan yalnızca birkaç pasajda, genel olarak da örneklemeler üzerinden söz edilmektedir (Boyacı, 2010). İlk dört bölüm koruyucu olacak erkeklere özgü bir sınıfın olması gerektiği ve bunun eğitim yoluyla nasıl gerçekleştirileceği tartışmasına dayanmakta ve Platon ancak erkeklerin toplumsal alandaki yerini belirledikten sonra kadınların toplumsal sınıflar içindeki yerini tartışmaya başlamaktadır (Boyacı, 2010). Kadınlarla ilgili tartışma 5. Kitapta Sokrates'in ifadesiyle başlar:

Şimdi bir konuyu yeniden almamız gerekiyor...Erkekleri sahneye koyup işlerini de belirttikten sonra, madem sen de istiyorsun, kadınlara geçelim...Çoban köpeklerinin dişileri sürüyü erkekler gibi kollayacak mı, avlanacak mı, her işi ortaklaşa yapacak mı, yoksa yalnız eve mi bakacak? Çocuk yapıp büyütme başka bir işe yaramazlarmış gibi, yalnız ev işleriyle uğraşacaklar da, sürüyü kollamak yalnız erkeklere mi düşecek?... Her şeyi birlikte yapmalarını isteyeceğiz (Platon, 2010a:152).

Platon'a göre dişi ve erkek köpekler çocuk yetiştirme dönemleri haricinde aynı görevleri yapabilecek olan niteliklere sahiptir ve bu bağlamda koruyucular sınıfı için de ilham kaynağı olacaktır. Bu açıdan koruyucu sınıfından kadınlar çocuk yetiştirme ve evi idare etme gibi görevlerden kurtulduklarında bir erkeğe eşit olabileceklerdir (Arıtürk, 2017: 31).

Devlet kitabında insanın yaratılış/doğa özellikleriyle birlikte akıl, ruh ve erdem tartışmaları; hem üreticiler, savaşçılar ve koruyucular olmak üzere üç farklı sınıftan oluşan Polisin düzeni ve adalet meselesi açısından, hem de koruyucular sınıfı içindeki kadınların sınıf içinde erkeklerle eşit olup olmadıkları üzerine yapılmaktadır. Platon, kadınların orduya dahil edilme savunmasına yardımcı olmak için Athena'nın kadın savaşçı statüsünü kullanmakta ve Athena'nın bilgelikle olan ilişkisi göz önüne alındığında, bazı kadınların şehri nitelikli erkeklerle birlikte yönetebilecek özeliğe olabileceği fikrini ilk kez geliştirmektedir (Zoller, 2021:38). O dönemde bütün polislerin bir tanrı/tanrıçası vardı ve Athena elinde tuttuğu kalkanı ve mızrağı ile Atina kentinin koruyucusudur, aynı zamanda zeka ve sanat tanrıçasıdır. Platon'a göre halihazırda Atina toplumunda görünmez bir yerde (oikosta) konumlandırılan kadınlar, koruyucular sınıfında erkeklerle birlikte yaşayarak ortak sofralarda hep beraber yemek yiyebilir, polisin korunmasını sağlamak için birlikte eğitim görebilirler: *Üstelik kadınlar, yüksek bir merteye olarak adlandırılabilirler koruyucular sınıfına girmelerinin yanı sıra polisin yönetiminde de söz hakkına sahip olabilirler* (Boyacı, 2014: 206). Devlet adlı eser 460. bölümde Platon *süt veren anaların da bu işte fazla oyalanmamaları gerektiğini çocuklara bakma işini kadının erkek bakıcılara bırakması gerektiğini* söyler (Platon, 2010a:164). İdeal devlette koruyucuların çocuklarına bakma sorumluluğu kadınlar ve erkeklerden oluşacak bir *bakıcılar kuruluna* bırakılmaktadır, çünkü Platon'a göre devlet işlerinde her iki cins de ortaktır (Platon, 2010a:164). Diğer yandan bakıcılar kurulunun varlığı antifeminist bir Platon yorumuyla, *çocukların, kentin gelecekteki yurttaşlarının kötüeğitiminden sorumlu tutulan annelerinden ve dadılarından alınmalarını gerektiren filozofların ütopyasına da denk düşer: Bu yüzden Platon, annelik ve gebelikten başlamak üzere, kadınların nasıl yapılacağını bildikleri şeylere yönelik kültür ötesi bir kuşku ve saygısızlığı gündeme getirerek, kente, kadın yurttaşlarından doğru yararlanmayı öğretir* (Sissa, 2017:95).

Platon'a göre, kadınlar poliste varolan sanatların her birinde eğitilirler ve hangi sanatta daha iyilerse veya hangisinde doğal yetenekleri varsa, o işe yönelebilirler. Fakat Platon üretici kadınlar üzerine ayrıntılı açıklama yapma ihtiyacı duymaz: *Bir başka deyişle, Platon ortak iyiye belirgin bir katkısı olmayacak üreticiler sınıfının kadınlarının yaşamlarını geliştirmeye gerek duymaz ve eğer her iki ebeveyn de polisin işlerinde çalışırsa, çocukları büyütme işini ve ev işlerini kimin yapacağı konusu karanlıkta kalır* (Boyacı, 2014:209). Ancak bazı Platon yorumcularına göre Devlet adlı eserle diğer Platon metinleri birlikte ele alınırsa koruyucular için geçerli olan fikirler diğer sınıflara ve üreticilere genişletilebilir; her ne kadar sadece koruyucular sınıfı için bakıcılar kurulu gibi sınıfın bebekleri ile ilgili doğrudan düzenlemeler bulunsa da, üreticiler için birşey söylenmemesi bu sınıf için benzer yöntemlerin geçerli olmadığı anlamına gelmez (Zoller, 2021:47). Zoller'e göre aşağıda ayrıntılı açıklanacak olan *uzmanlaşma ilkesi* ve *üreme farklılıklarının üreme dışı mesleklerle ilgisiz olduğu ilkesi* adaletin temel ilkeleri olduğundan, bu ilkeler koruyucular için olduğu kadar kadın zanaatkarlar için de geçerlidir. Örneğin Devlet kitabında Platon, Sokrates'e bazı kadınların doktor doğasına sahip olacağını (Bölüm455e), bazı kadınların müzisyen doğasına sahip olacağını (Bölüm 455e) ve bazı kadınların atletik veya savaşçı olacağını (Bölüm 455e-456a) söylemektedir, doktorların tipik olarak diğer zanaatkarlarla -üretici sınıf içinde- yan yana gruplandırıldığı göz önünde bulundurulduğunda, burada kadın doktorun durumu özel bir önem taşır (Zoller, 2021:41). Bu minvalde gerek sınıflar arası ve gerek sınıf içi ilişkilerin bir düzeyi olarak kadın-erkek ilişkilerinin düzenlenmesinde sıklıkla referans verilen insan doğası, ruh, akıl gibi kavramların hangi çerçevede kullanıldığını Devlet kitabı çerçevesinde ele almak, eşitlikle ilgili tartışmaları anlamak açısından önem kazanabilir.

3. Adalet ve İnsan Doğası/Yaratılışı Tartışmaları

Platon'un insan doğası tartışması yürütmedeki amacı, doğadaki hiyerarşik farklılıkların uyum ve birlik içinde süregitmesini sağlayan temel evrensel bir ilke olan *adaleti* politika için tanımlamaya çalışmasıdır; böylelikle insan doğası tartışmaları Devlet kitabında esas olarak toplumsal farklılık ve hiyerarşileri açıklamak adına cinsiyetler ötesi bir tartışma alanı kazanmaktadır. Platon'un miras aldığı felsefi düşüncede özellikle Sofistler:

...site düzeniyle doğa düzeni arasında keskin bir ayrım yapmış, ahlak, doğruluk, erdem ya da adalet gibi kavramların evren düzenine karşılık gelen doğal bir temelleri olmadığını, farklı insan toplumları tarafından farklı biçimlerde anlaşılabilir, uyuşmaya (nomo) dayalı kavramlar olduklarını, gerektiğinde değişken çıkarlar doğrultusunda farklı biçimlerde yorumlanabileceklerini savunmuşlardır (Uslu, 2007:73).

Değişken çıkarlar doğrultusunda farklı biçimlerdeki yorumlarda somutlaştığı gibi Platon'un zamanında derin bir düzen bunalımı vardır ve Platon'un bütün düşünsel çabası, bu buhranın aşılması, düzen tasavvurunun organik bütünlüğünün sağlanması, adaletin ve toplumsal yasanın yeniden, kozmik ve doğal bir temele oturtulması amacına yönelmiştir (Uslu, 2007:4). Devlet adlı eserde sınıflı toplumun meşruluk prensibi insanların doğalarındaki farklılıklara dayandırılmıştır: Yöneticiler, koruyucular ve üreticiler farklı metallerden/özlerden/doğalardan/mayalardan meydana gelmektedir. Tanrı yönetici sınıfın mayasına altın, koruyucu sınıfına gümüş, çiftçiler ve öbür işçilerininkine ise demir ve tunç katmıştır (Platon, 2010a:111). Farklı doğalara sahip olan insanların varlığı üzerinde doğal olarak yükselen hiyerarşik sınıflı toplum, tanrının yeryüzündeki evrensel adaletinin siyaset ve devlet düzenine yansımadır. Poliste yurttaşlığa ilişkin farklılıklar polis *düzenini koruyan tanrısal bir adaletten beslenmektedir: Adalet idesi, çokluğu birlik altında toplayacak bir idedir ve ancak bu idenin bilgisine sahip olanlarca toplumsallık inşası sağlanacaktır* (Yıldırım, 2021: 313). *Kendini bil* sözüyle okratik düşüncede somutlaşan ahlaki ve kozmik ilke her şeyin, evrendeki yerini, haddini bilmesini ister, bu ilkede *insanı yaşadığı evrenle ve toplumla derin biçimde irtibatlandırılan muazzam bir bütünlük bilinci yatar: Düzen sorunu evrendeki ya da doğadaki düzeni açıklama sorunundan ibaret değildir, aynı zamanda insanın kozmostaki yerini belirleme sorunudur* ve bu biliş, adalet ilkesi ile yakın bir ilişki içindedir (Uslu, 2007:18).

Devlet kitabında kadınların yurttaşlık hak ve görevlerine ilişkin beyanlar ve kadın/erkek doğası tartışmaları, modern cinsiyet kategorileri ile beslenmiş çağdaş yorumcular için paradoksal bir görüntü taşır. Tipik olarak modern sosyolojide toplumsal cinsiyet kimliğinin esas olarak bedende karşılık bulan bir *cinsel farkla* oluştuğu, modern tarihsel gelişme içinde özellikle akıl, ruh ve diğer varoluşların bu farkla kutuplaştığı ve cinsel farka hapsedildiği görülebilir (Lloyd, 2021). Başka bir ifade ile akıl, ruh ve diğer performativeler modernleşme boyunca giderek cinselleşmiş; bedensel farkı tamamlayan dişil ve eril özellikler kazanmıştır. Antik Yunan düşüncesinde cinsiyet sadece bedenlere sığdırılmayacak kadar önemli, ruh ve akıl karşısında ise özellikle Platon düşüncesinde ikincildir. Antik Yunan'da tanrılar gibi zamanların ve mekanların da eril/dişil yönleri olması, Kartezyen nötr koordinat sistemiyle şekillenen günümüz cinsiyet rejiminden çok farklı bir tablo çizer. Günümüzde mekanlar ve zamanlar artık nötrdür ve bütün cinsellik bedenlere ruh, akıl ve erdemle birlikte bir nevi tıkıştırılmıştır. Oysa *Antik Yunan, doğa mekânları diyebileceğimiz ovalar, dağlar, nehirler ve denizlerin hepsini cinsiyetlendirmiş ve akışkan olanlara eril özellikler atfederken sabit ve hareketsiz olanı ise dişil betimlemiştir* (Acıl, 2018: 65).

Bir sonraki bölümde, Platon'un epistemolojisinde ruhun asli canlılık ilkesi olma gibi önemli rolü kısaca ortaya konmaya çalışılacaktır, ancak burada öncelikle belirtilmesi gereken beden ruh göre kendiliği belirlemede ikincil kaldığıdır. Platon felsefesinde İdealar Evreninden yeryüzüne yolculuk eden ruhun dünyaya düşmesiyle *ideaların boyutunun ve onların imleme gücünün dışında kalan rastlantısal bir bedenleşme* söz konusu olur (Cavarero, 2017:88). Bu durumda *eril cinsel fark görünüşler dünyasına aittir* (Cavarero, 2017:86). Görünüşler dünyasında kadın ya da erkek olmak idealar dünyası için ikincil bir öneme sahip gibi görünür, önemli olan daha akılcı ve erdemli olan ruhun kimde ve özellikle hangi sınıfta bedenleştiğidir. Bu durumda Platon'un felsefesinde

Bedenin önemi o kadar azdır ki bir hayvana ya da insana ya da insan türü içinde kadına ya da erkeğe ait olması fark yaratmaz. Diğer bir deyişle, zihin ve beden ayrımı toptan bir

ayrımdır beden de ruhun tür ya da cinsiyetten bağımsız olarak belli özelliklerden dolayı tercih ettiği bir yükür sadece (Cavarero, 2017:55).

Diğer yandan sadece Antik Çağı değil Orta Çağı da belirleyen Aristotelesçi sınıflandırma sistemleri ve cinsiyet bilgisi; cinsiyeti bir fark sorunu olarak değil *derece sorunu* olarak betimliyordu. Örneğin Aristoteles erkek bedeni ile yaptığı bir analogide kadın bedenini ortaya koyar, *erkeklerde her zaman iki testis olması gibi, kadınların da her zaman çift olan bir rahmi vardır: Fakat dişi beden yetersizliğin, zayıflığın ve eksikliğin göstergelerinin de sergiler* (Aristoteles'ten alıntılan Sissa, 2017:84). *Dişi beden, azın çoktan farklı olması gibi, erkek bedeninden farklıdır. Cinsel eşitsizlikle ilgili bu nicel ölçünün önemi küçümsenmemelidir* (Sissa, 2017:84). Platon'un Timaios diyalogunda ise *insan türünün kökeni ikizdi, bu nedenle üstün olan erkekti* denir (Platon, 2015:51). Cinsel farkın niteliksel bir fark değil, nicel bir ölçü, bir derece problemine indirgenmesi Platon'un Devlet'te ileri sürdüğü erkek ve kadının benzer hak ve ödevlere sahip olabileceği ancak çoğu işin erkekler tarafından kadınlardan daha iyi yapıldığı fikriyle ele ele gider, bu da modern yorumcular açısından yanıt verilmesi güç soruya yol açar: Platon gerçekte bir cinsiyet eşitlikçi midir yoksa geleneksel bir eşitsizlikçi mi?

Paradoksal görünen noktalardan biri de Devlet kitabında bugün cinsiyet farkını kuran esas olarak kabul edilen *kadınların doğurması ve erkeklerin de doğurganlığa yol açmasının* kadınların yeni ideal devlette yöneticiler içinde yer almasına engel olacak niteliksel bir özellik olmadığını Platon tarafından belirtilmesidir. Öncelikle Platon *kadının yaradılışının erkeğinkinden ayrı olduğunu da kabul ediyoruz der; ama bu ayrı yaradılışlara aynı işleri yaptırmak istiyoruz, işte buradan vurmuyorlar mı bizi?* diye de ekler (Platon, 2010a:155). Oysa bu görüş, Antik Yunan'da cinsel fark yerine bedensel analogilerin öne çıktığı ve dişi-eril farkın bir derece sorunu olarak görüldüğü bilgisiyle tutarlıdır. Zaten doğurganlıkta işleyiş iki cinsi de belirleyicidir, doğurganlık *doğa olarak iki cinsiyeti de kapsamaktadır* (Zoller, 2021:40). Ayrıca aynı bölümde sıkça referans verilen bir başka *yaradılış farkı* tartışmasına da rastlanır: *Öyleyse, şimdi sorabiliriz kendimize. Dazlak kafalılarla saçlı olanlar bir yaradılışta mıdır, ayrı yaradılışta mıdır? Ayrı dersek, dazlak kafalılar kunduracı olunca, saçlı olanlara kunduracılık yaptırmamız gerekir; ya da tersine!* (Platon, 2010a:156):

Böyle olunca, erkek cinsi kadın cinsinden şu veya bu sanata, işe yatkınlık bakımından ayrılırsa, şunu erkekler yapsın, bunu da kadınlar, diyeceğiz. Ama görürsek ki, aralarındaki ayrılık sadece kadının doğurması, erkeğin de tohum salmasından başka bir şey değildir, üstünde durduğumuz konuda kadınlara erkeğin ayrılığını hesaba katmayacağız. Bekçilerimizin karlılarıyla birlikte aynı işleri görmeleri gerektiğini ileri süreceğiz (Platon, 2010a:156).

Demek ki Platon'un insanların cinsiyetlerine göre değil de o işe yatkın olup olamayacağına göre bir ayrım yapılabileceği düşüncesinde olduğu ve...*bu nedenle koruyucular sınıfında kadının kadın, erkeğin ise erkek olduğu için yapması gerekli görülen herhangi bir işten söz edilemez* (Boyacı, 2014:215). Platon'a göre *bir sınıf olarak kadınların bir sınıf olarak erkeklerden fiziksel olarak daha zayıf olduğu kabul edilebilir, ancak kadın olmanın tek başına kimseyi herhangi bir iş için yetersiz kıldığı iddiasıyla çelişilmektedir*; Zoller'in ifadesiyle bu nedenle bazı işleri erkek ya da kadının yapması konusunda ancak yüzdeler fark edebilir (2021:43). Zoller böylelikle Platon'da cinsiyet temelinde adalet üzerine yapılan tartışmayı *uzmanlaşma ilkesi ve üreme farklılıklarının üreme dışı mesleklerle ilgisiz olduğu ilkesi* olarak iki başlıkta özetler (2021). Kısaca, Platon Devlet'te şunu göstermiştir: *Çocuk doğurma ile neden olmanın ayrı işlevler olduğu biyoloji alanı dışında, cinsiyet, insan ırkını bölmenin uygun bir ölçütü değildir. Kişisel yatkınlıkların önemli olduğu sosyal hayatta, cinsiyet belirleyici karakteristik olamaz* (Sissa, 2017:77).

Tekrarlamak gerekirse, Platon'un eşitlikçi görünen bu yaklaşımının altında yer alan Antik Yunan dünyası kadın-erkek doğası algısını çağdaş cinsiyet norm ve bilgisiyle anlamak mümkün görünmemektedir. Devlet kitabında *hekim doğası* ya da *kadın yaradılışı* dendiğinde bugünkü gibi

cinsiyeti fiziksel olarak bedene zimmitleyen bir yaklaşımdan ziyade; eril ve dişil unsurların ruh, akıl ve erdemle farklılaştığı ve bu unsurların daha çok sınıfsal sınırları keskinleştirmek için bedenle bulunduğu olumsal bir cinsiyet tablosuyla karşılaşılar. Cinsiyetler arasında fiziksel farklılıklar öne çıkarken erdem, akıl ve ruh yönünden benzerlikler ve hatta Platon ve Ksenophon da olduğu gibi egeliteryan bir yaklaşım karşımıza çıkabilir. Örneğin *Ksenophon'a göre tanrı, zihinsel yetenekler söz konusu olduğunda erkek ve kadın arasında bir farklılık götmemiş, her ikisine de hafıza ve dikkat kabiliyetlerini eşit ölçüde vermiştir. Kendine hâkim olabilme duygusunu da kadın ve erkeğe eşit paylaşmış, hatta kadının kendine hakim olma konusunda erkekten daha üstün olabilmesi için yetkin kılmıştır* (Yalazı ve Küçüker, 2015:76).

Platon da kadınlar ve erkekler arasında işin niteliği bakımından keskin bir ayırım yapmamıştır. Ona göre kadının kadın olduğu için, erkeğin de erkek olduğu için daha iyi yapacağı iş yoktur; yaradılıştan her iki cinste de aynı güçler bulunur. Bir kadın da bir erkek gibi hekimliğe, müziğe ve devlet bekçiliğine ya da bilgeliği sevmeye yatkın olabilir. Platon, yine de yapılan işin türü bakımından iki cinsiyet arasında bir farklılıktan bahsetmese de işi iyi yapma potansiyelini erkeğe yükler (Yıldırım, 2021:312). Platon'un çelişkili gibi görünen bu düşüncelerine Platon'un açık *demokrasi karşıtlığı* ile de açıklama getirilebilir. *Buna göre, demokrasiyle yönetilen bir poliste insanların olabildiğince özgür tutumlar içinde bulunması dolayısıyla bu iki cinsiyet arasında meydana gelecek olan eşitlik ilkesi kadın-erkek arasında doğaları gereği ortaya çıkan hiyerarşiyi bozacağı için kabul edilemez bir durum olarak görülür* (Boyacı, 2014:210). Sonuç olarak devletin sürekliliğinde önemli olan eşitlik değil, adalete dayanan bir devlet düzenidir. *Platon'un kadınların eğitime ilişkin düzenleme getirme arzusunun nedeni, onların toplumda erkeklerle eşit bir biçimde rol almaları gerektiği düşüncesinden ziyade, polislin devamlılığının sağlanması gerektiği fikri çerçevesinde belirlenebilir* (Boyacı, 2014:224).

4. Yaradılışın Diğer Parçaları: Ruh, Akıl ve Bilgi

Antik Yunan'da biyolojik ve dini canlılık ilkesi olarak tanımlanan insan ruhu, insani karakter anlamıyla Anaksimenes ve Pythagorasçılardan itibaren bilinmekteyse de Sokrates *onu bilinçli kişiliğin ve ahlaki karakterin bulunduğu yer olarak tanımlayarak, etiğin ve politikanın gerçek kurucusu oldu* (Kaya, 2013:172). Antik Yunan sitelerinde *ruh ve beden eski site inançlarıyla uyumluydu ve ruh bedenle birlikte ölüyor ve mezara kapatılıyordu*; oysa Sokratik filozofların öğrencileri olan bazı askeri generaller, ruhu bedenden ayırt ediyorlar ve birinin yazgısının diğerine bağlı olduğuna inanmadıklarından, bir cesedin suda ya da karada çürüyüp gitmesine aldırış etmiyorlardı (Coulanges, 2011: 20). Zamanla *gayri maddi doğa düşüncesini edinmeye başlayan insanda, ruh kavramı belirginleşti ve insan kavrayışında aynı anda ilahi bir tinsellik belirdi* (Coulanges, 2011:332). Platon öncesi düşüncede insan ruhu bedenden ayrı görülmezdi, ne Milet Okulu'nda ne Homeros'ta böyle keskin bir düşünceye rastlamak mümkündür; ancak Platon'da ölüm ruhla bedeni birbirinden ayıran bir olay olarak görülür (Uslu, 2007: 75). Platon'un ruh konusundaki görüşlerinin odak noktası ise ruhun *İdealar Alemi* ile ilişkisidir: Ona göre, ruh idealar aleminden ayrılıp yeryüzüne gelerek bedene yerleşmesi ile nesnelere dünyasına geçiş yapmıştır (Kaya, 2013:173). Platon'a göre ruh *Nesnelere Dünyasını* tanımak için *İdealar Aleminden* ayrılmıştı, başka bir deyişle ruh tanrı tarafından bedenden ayrı ve önce yaratılmıştı. Gerçek bilgi olan *epistemeyi* içeren idealar dünyasına ait olan ruh, görünüşler dünyasına yani yeryüzüne düşerek bedenleşir:

Doğru ve sağlam bilgi (episteme) alanı, görünüşün, sanının (doxa)nın karşıtı olarak konumlandırılır. Bu bilgi alanı *her zaman var olan şeyleri* yani Platon'un saf ideaları tanımladığı şekilde, her durumda dışsal ve bedenden ayrılmış özlerin ikamet ettiği bir alanı temaşa etmeye muktedir olan bir düşünmeyle ele alınabilir (Cavarero, 2017:76).

Ruh yeryüzüne düşmeden evvel bedenden önce hep vardır ve bedenle buluşması Platon'un devlet ve adalet düzenine uygun olarak gerçekleşir. *Ruhun ya da aklın düzen nedeni olması, onun*

idealarla kurduğu ilişkide kaynaklanmaktadır. Platon'da düzenin nihai ve en yüksek ilkesi, insanın dışındadır (Uslu, 2007:116). Platon'un Devlet kitabında anlattığı sınıflı toplum düzeninin oluşumu sınıfların yaradılışı/doğası gereği mecburidir:

Bu toplumun birer parçası olan sizler, diyeceğim, birbirinizin kardeşisiniz. Ama, sizi yaratan Tanrı, aranızdan önder olarak yarattıklarının mayasına altınkatmıştır. Onlar bunun için baş tacı olurlar. Yardımcı olarak yarattıklarının mayasına gümüş, çiftçiler ve öbür işçilerin mayasına da demir ve tunç katmıştır. Aranızda bir hamur birliği olduğuna göre sizden doğan çocuklar da herhalde size benzeyeceklerdir. Ama arada bir, altından gümüş, gümüştenden de altın doğduğu olabilir. Bunun için Tanrı, her şeyden önce önderlere, doğan çocuklara iyi beçlilik etmelerini, içlerine bu madenlerden hangilerinin katılmış olduğunu dikkatle araştırmalarını buyurmuştur. Kendi çocukları tunçla, ya da demirle katışık doğmuşlarsa hiç acımayıp, hamurlarına uygun işlere koyacak onları; çiftçi, ya da işçi yapacak. Çiftçi ve işçi çocukları arasında mayaları altın ve gümüşle katışık doğanlar olursa, onları gözetecek, kimini önderliğe kimini beçliliğe yükseltecek; çünkü mayasında demir, ya da tunç katışık olanların önderlik edeceği gün şehrin yok olacağını Tanrı buyurmuştur. Şimdi, sen yurttaşları bu masala inandırmanın bir yolunu bulabilir misin, onu söyle! (Platon, 2010a:111)

Ruh, Platon'a göre özü itibariyle değişim ve dönüşümün, kendiliğinden hareketin, kendi kendine hareket eden varlığın ilkesidir; ruh demek hareketi kendiliğinden olan şey demektir, dolayısıyla bütün varlıklar içinde ruh akla sahip olacak biricik yaratıktır (Kaya, 2013:176). Anlaşılmaktadır ki Antik Yunan düşüncesinde ve Platon'da ruh ve akıl birbirinin varlığına işaret etmekte, başka bir ifade ile ruh ve akıl apayrı tüzelliklerden oluşmamaktadır. Platon'a göre devlet tıpkı bir insan gibi düşünür ve insanı meydana getiren organlar gibi devletin de sınıfları vardır. Bu açıdan *bedenin insan varlığının birliği, ahenkli bütünlüğü için ruhunu üç ilkeye ayırmaktadır ve bu üç ilkenin belli güçleri ve bedende belli organları vardır: Bu üç ilkeden biri bizi bilgi edinmeye, biri taşkınlığa, öfkeye biri de yemeye, içmeye ve çiftleşmeye ve buna benzer isteklere yönlendirir* (Kaya, 2013:179). Ruhun fonksiyonları olan akıl, irade ve istekler sırasıyla üç ayrı sınıfa, yöneticiler, koruyucular ve üreticilere denk düşecektir. Ayrıca ruhun akla bağlı olması erdemli olması anlamına gelmekteyse de, erdemli olmak herkese nasip olan bir şey değildir, ancak filozoflar bundan pay alabilecektir (Ağaoğulları 2013:335). Menon diyalogunda Sokrates kadınların, erkeklerin, yaşlıların, gençlerin, kuvvetli ve güçsüzlerin erdem konusunda doğruluk ve ölçülülük gibi ortak bir noktaya sahip olduğunu; erdemler çokluğundan bahsedilemeyeceğini belirtir (Platon, 2010b). Erdem cinsiyet, yaş ya da kuvvetten bağımsız olarak akıl ve bilgidan alınan payla ilgili görünmektedir. Diğer yandan yöneticilerin özünün altından olması ile onların filozof olması ve ruh/erdem açısından akıl ve bilgi ilkesiyle donanmış olmaları arasında kendiliğinden bir ilişki kurularak, akıl ve ruh açısından demokratik eşitliği nönü alınacak, sınıflar arası özellikle üreticilerle koruyucular arasındaki geçişlilik istisnai haller dışında önlenmiş olacaktır. Platon'a göre bu tür bir sınıfsal tasnif bedenle ilgili olmaktan çok ruhla ilgilidir.

İnsanlar doğuştan gelen yetenekleri bakımından farklılık gösterir; ancak bu tür bir farklılığın cinsiyetleri, görünüşleri veya özellikleri ile ilgisi yoktur...Başka bir deyişle, erkekler ve kadınlar arasındaki fiziksel farklılık burada pek içsel bir değere sahip görünmüyor; ...ancak bu tabiatın veya marangozun cinsiyetinin veya kişinin sahip olabileceği diğer herhangi bir fiziksel özelliğin bu tabiatın etkilemeyeceği anlamına gelmez (Hasan, 2012: 6).

Doxa (sanı)'nın hakim olduğu görünüşler dünyası dışında bilginin (episteme'nin) hakim olduğu İdealar Evreni adında bir başka dünyanın varlığı ve doğum/ölüm yoluyla bu evrenler arasında ruhun göçü söz konusudur. Daha önce belirtildiği gibi ruhun sırayla yönetici filozoflara, koruyucu savaşçılara ve üreticilere denk düşen bilgi edinme, taşkınlık (öfke) ve yemeye, içmeye ve çiftleşmeye (bedensel istekler) dair üç ilkesi ve parçası mevcuttur. *Ruhun bu üç yönünden akıl yönü, bireye kendi doğasını hatırlatmakla görevlidir. Akıl, bilgi yoluyla, ruhun bu üç yanının-akıllı, öfke duyan ve arzulayan yanlarının- kurduğu birliğe yararlı olur* ve Platon açısından bu birliği kurmada en başarılı kişi filozoftur: *Yöneten ve yönetilen, kumanda yetkisinin akılda olduğundan anlaşılıyor mu, insan artık ona karşı gelmez. İdeal anlamıyla adalet, herkesin kendi*

doğasına uygun işi yapmasıdır (Platon'dan alıntılan Yıldırım, 2021:307). Buna göre filozofların yönetici olması evrensel adaletin olağan cisimleşmesidir. Ruhun iç düzenini sağlayan, parçalarını uyumlu kılan, onlara doğal görevlerini bildirip ölçü hayatını sağlayan şey ruhun akılcı olan parçasıdır; bütün, düzenini, parçalarından birinin akıl taşımasına borçludur... Sitede filozof, arzularını dizginleyemeyen kesimlere egemen olur (Uslu, 2007:101). Platon'a göre bilgi öğretilecek bir şey değil, uygun akıl yürütmelerle anımsanacak bir şeydir. Çünkü bu kurama göre ruh, bu dünyadaki hayatından önce ideaların bilgisine sahiptir. Ancak bir bedene girince sahip olduğu bilgileri unuttu...Sanı (doksa) sahibi olan insanlar, bilgi (episteme) sahibi filozof veya filozoflar tarafından eğitilip yönetildiğinde kendi doğalarına uygun yaşamaları gerektiğini hatırlamış olacaktırlar (Yıldırım, 2021:308).

Demek ki filozof bu dünyada akılcı ruhu sayesinde idealar evrenine- epistemeye ulaşabilen tek kişidir. Ruhun görünüşler dünyasına düşmesi hem bir tür doğum hem de bir tür ölüme denk düşer. Bu açıdan filozofun epistemeye felsefi yolculuğu ölümü andırır şekilde ruhun evrenler arası yolcululuğudur: Bu nedenle filozof ölümü geçici ve kusurlu bir biçimde de olsa, yaşarken de deneyimleyebilir. Yaşamda bu çözümlenin faili (saf) düşüncedir: ruhun (nous) felsefi egzersizle kendini bedenden çekip ayırabilen ve "her zaman var olmuş olan şeyleri temaşa edebilen, düşünen kısmı (Cavarero, 2017:51). Platoniğin filozof ruhunu tensel unsurlardan ayırmalı, filozof ölmeden ölmelidir: çünkü ruh gerçeğin bilgisini ancak düşünceyle edinir ve bedensel hazlar düşünceyi bulandırır (Uslu, 2007:75). Theaitetos adlı eserde ise Sokrates düşünce açıklamayı çocuk doğurmakla, sorgulamayı ise bir ebenin işleviyle karşılaştırır (Sissa, 2005: 69): Benim doğurtma sanatım da ötekiler türündendir. Aradaki ayırım şudur ki, sanatım kadınları değil, erkekleri doğurtur ve doğum esnasında dikkat erkeklerin vücutlarına değil, ruhlarına yöneltilmiştir (Platon, 2010b:461). Platoncu düşüncede doğumun anneden olmasının reddi, Irigaray'a göre annelik ilkesinin reddine dayanan eril bir işleyiş içindedir: Ölüm, ruhun ilk evine geri dönmek üzere bedenden çözümlenmeden başka bir şey değildir. Gerçekte filozof saf düşüncede kendi mekanını oluşturmak için doğduğu dünyayı terk eder ve kendi doğumunu bu şekilde silerek annesini sembolik bir şekilde katletmiş olur (Cavarero, 2017: 69). Diğer yandan filozofun epistemeye ulaşma hali olarak düşünceyi doğurması, felsefede doğumun hiçlikten geliş olarak belirmesine yol açar (Cavarero, 2017: 111). Doğum bedensizleşmiş; idealar evreni nesnelere dünyasına, ruhun/ aklın bilgisi bedene, kamusal alanın oikosa üstünlüğü tekrar sağlanmıştır.

Görülüyor ki ruh, Platoncu düzenin diğer unsurları olan evren ve site düzeni arasında güçlü bir aracı konumundadır. Ona, evren düzenini site düzenine taşıma, ideaların tanrısal düzenini insani yapılarda ve sitede gerçekleştirme işlevi yüklenmiştir (Uslu, 2007:74). Platon'un düzen anlayışı ise şöyle özetlenebilir: Düzen şeylerin doğasıdır ve her şey evren düzeni içinde doğal bir konuma sahiptir. İnsan, doğal düzenini ve evren düzenindeki doğal durumunu bulamadan mutlu olamaz (Uslu, 2007:85). Kadının doğasındaki hiçbir şey ise onun bir vasi veya filozof olmasını engelleyemez, diğer yandan kadın vasi olabilese bile ve kadın doğasında hiçbir şey onu bundan alıkoymasa bile, ne bir erkek vasi ne de bir erkeğe tam anlamıyla eşit olarak tanımlanamaz (Hasan, 2012:6). Platon'un kadın ve erkek doğalarına ilişkin görüşlerine ve kadınların her bakımdan -anatomik, fizyolojik ve etik olarak- sistematik bir şekilde erkeklerin madunu olduklarını ve bu madunluğun, metafizik pasifliklerinin bir sonucu olduğunu savunan dönemin Aristotelesçi cinsiyet bilgisine tekrar bakıldığında, dişil ve eril arasındaki derece farkının Platon'da da karşımıza çıkması şaşırtıcı olmaz. Doğru bir ifadeyle Devlet eserinde karşımıza çıkan gerçeklik şudur: Eşitlik ve katılım arasında bir fark vardır, ancak katılım hakkı tek başına eşitliği garanti altına almamaktadır (Hasan, 2012:6).

Sonuç:

Devlet kitabında yer alan yaradılış/doğa tartışmalarında fiziksel farklılıklardan çok ruh ve akıl fonksiyonlarının etkili olması cinsiyet eşitliği konusunda çağdaş yorumların kavrayamadığı paradoksal görüntüler yaratabilmektedir. Platon felsefesinde ruhun bedene önceliği, üretim ve

yeniden üretimi gerçekleştiren beden dünyasının ve bedeninin doğal mekânı olan *oikosun* kamusal alanla eş-uzamlı olmayan aşağı konumunu garanti altına alır. Platon'un Devlet kitabında kadınların rolleri hakkında çağdaş yorumcular tarafından işaret edilen çelişkilere karşı, Platon'da politikanın amacının kamusal işler olduğu ve Politeia'da 'adalet'e dayalı bir devlet düzeninin asıl amaç olduğunu belirten bir bakış açısı geliştirilmiş olduğunu görmek gerekir. Özel çıkarlara dayalı olan oikosun ve kadınların; 'ortak şeylerin adil yönetimini esas alan politikayla olan ve demokrasi, plütokrasi, timokrasi gibi yozlaşmış rejimlere yol açabilen doğal çelişkisini ortadan kaldırmak için, Devlet adlı eserde yöneticiler için geleneksel oikos tümüyle kaldırılmış, kadınlarla erkekler eşit bir eğitimden geçirilerek bu sınıf içinde açıkça eşitlikçi bir tablo çizilmiştir. Bazı aşırı yorumlar bu geleneksel karşıtı tutumun üreticiler için de geçerli olduğunu belirtir. Diğer yandan Devlet'te ve Platon'un diğer eserlerinde kadınların *doğaları gereği* tıpkı çocuklar ve köleler gibi aşağı olduğunun sık sık belirtilmesi toplumsal hiyerarşileri sürdürme konusunda bir reflektir ve Platon'un demokrasi karşıtlığı ile de uyumludur. Platon için önemli olan sınıfların birbirinden ayrışması ve özellikle koruyucuların üretici sınıf üzerinde adil yönetim ilkesini devam ettirebilmesi açısından ruh, doğa, akıl ve erdem fark ve üstünlüğünü koruyabilmesidir. Ayrıca Platon ve antik dönem için cinsiyet bilgisi, bedenlere zimmetlenmiş akıl ve diğer performatifleri kapsayan dikotomik bir doğal *cinsel farktan* ziyade bir *derece* sorunudur. Antik dünyada dişi ve eril beden analogilerle anlatılmaktaydı, ancak *dişi beden yetersizliğin, zayıflığın ve eksikliğin göstergelerini* de taşıyacaktı (Aristoteles'ten alıntılıyan Sissa, 2017:84). Platon'a göre de kadınlarla erkekler benzer işleri yapabilseler bile işinde genel olarak iyi olanlar hiç kuşkusuz erkekler olacaktır. Böylelikle modern toplumsal cinsiyet normlarıyla bakıldığında Devlet kitabında kadınlara yönelik çelişkili görünen yönelimlerin, aslında sınıflı toplum düzeninin Platoncu adalete dayanan bir devlet düzeni ile korunacak şekilde yeniden organize edilme çabasının ikincil sonuçları olduğunu görmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Acıl, B. (2018). *Antik Yunan Klasik Dönemi'nde Cinsiyetlendirilmiş Mekan*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Ağaoğulları, M.A. (2013). *Kent Devletinden İmparatorluğa*. Ankara: İmge
- Arıttürk, M. H. (2017). Platon'un Toplum İdeali İçerisinde Kadının Yeri. *Düşünme Dergisi/ Journal Of Thinking*, 28-38.
- Boyacı, N.P. (2014). Platon'da Kadın Sorunu Üzerine Bir Tartışma. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz, Sayı:18, 205-230.
- Cavarero, A. (2017). *Platon'a Rağmen: Antik Felsefenin Feminist Bir Yeniden Yazımı*. İstanbul: Otonom.
- Coulanges N.D.F. (2011). *Antik Yunan: Yunan'dan Roma'ya Kadar Tapınma. Hukuk ve Kurumlar Üzerine İnceleme*. Ankara: Epos.
- Çokona, A. (2020). Giriş. Ksenophon. *İktisat Üzerine-Oikonomikos* (s.i-viii) (Çev. A. Çokona) İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- De Ste Croix, G.E.M. (2014). *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*. İstanbul: Yordam.
- Gözlü, A. (2018). Antik Yunan'da Polis Öncesi Bir Sosyo-Ekonomik Formasyon: Oikos. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 60, 269-279.
- Hasan, A. (2012). Plato's antifeminism: a new dualistic approach. *E-Logos: Electronic Journal For Philosophy*, sayı 22, <https://elogos.vse.cz/pdfs/elg/2012/01/23.pdf> (Erişim Tarihi 08.07.2023).
- Helmer, E. (2012). The Oikos as a Political Device in Plato's Works. *Diálogos*, 92, 23-32.
- Kaya, M. (2013). Platon'un Ruh Kuramı. *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: XV, Sayı 1, 171-182.
- Koç Başar, C. (2021). Antik Yunan'da Cinsiyet Rollerini. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 2, 1329-1361.
- Küçükler, S.D. (2018). Platon'un Yasalar Adlı Eserinde Yurttaş Kadın. *2. Uluslararası Kadın Kongresi: "Güçlendirilmek Yerine Güçlenmek ve İlerlemek" Tam Metin Bildiri Kitabı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, s.754-764.
- Ksenophon (2020). *İktisat Üzerine-Oikonomikos*. (Çev. Ari Çokona) İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Lloyd, E. (2021). *Erkek Akıl: Batı Felsefesinde Erkek ve Kadın*. İstanbul: Ayrıntı.
- Platon (2015). *Timaios*. (Çev. Furkan Akderin) İstanbul: Say.
- Platon (2010a). *Devlet*. (Çev. Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon (2010b). *Diyaloglar* (Çev. Teoman Aktürel) İstanbul: Remzi.
- Platon (2007). *Yasalar* (Çev. Candan Şentuna - Saffet Babür) İstanbul: Kabalcı.
- Sissa, G. (2005). Platon ve Aristoteles'in Cinsiyet Felsefeleri. G. DUBY & M. Perrot (Ed.). *Kadınların Tarihi I: Antik Tanrıçalardan Hıristiyan Azizelere* (s.66-98). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Şar, G. (2017). Ev'in Ötesi: Eski Yunan'da ve Günümüzde Yabancı Üzerine Düşünceler. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, Sayı 33,117-132.
- Uslu, S. (2007). *Platon'da Düzen Sorunu*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Yalazı, E. ve Küçükler, S. D. (2015). Ksenophon'un Oikonomikos Adlı Eserinde Evlilik ve Kadına Yaklaşım. *Archivum Anatolicum (ArAn)*, 9/2, 57-90.

- Yalçinkaya, A. (2011). Yunan Uygarlığı İçinde Polis ve Siyaset. M.A. Ağaoğulları (Ed.). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* (s.23-92). İstanbul: İletişim.
- Yıldırım, F. (2021). İnsan Doğası, Toplum ve Adalet Bağlamında Platon'un Demokrasi Eleştirisine Rancièreci Bir İtiraz. *Mediterranean Journal of Humanities*, XI (2021), 305-319.
- Yılmazcan, D. (2020). Antik Yunan'da Oikos ve Kadın. *ÇKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi / Journal of the Faculty of Letters*, Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 2, 272-285.
- Zolley, C.P. (2021). Plato and Equality for Women across Social Class. *Journal of Ancient Philosophy*, vol. 15 issue 1, 35-6.

Kitap İncelemeleri / Book Reviews

**MANCHENO, TANIA. (2023). MA(R)KING THE DIFFERENCE:
MULTICULTURALISM AND THE POLITICS OF TRANSLATION. SPRINGER
FACHMEDIEN WIESBADEN, (pp. 240) ISBN978-3-658-40923-4.**

Book review

Dr. Tania Mancheno is a lecturer at the University of Hamburg, where she earned her Ph.D. in 2019 with her dissertation on multiculturalism and translation. She has conducted important research in a number of disciplines, including politics, cultural studies, gender, and anthropology, in 2023, she published *Ma(r)king the Difference: Multiculturalism and the Politics of Translation* based on her dissertation, which will be discussed in this review. The book, one of the most current to emphasize the sociopolitical relationship between multiculturalism and translation, revives a long-standing academic research issue. Based on past research, the book has an elaborate theoretical framework that is supported by both the specific case studies carefully chosen from history and research inferences concerning contemporary realities.

The book focuses on translation practices that have been recognized as an effective tool in the construction of building nations, identities, and cultures. Language policy, and hence, translation methods have always had a significant influence as implied. As a result of ever-increasing globalization, migration flows, and the establishment of linguistic rights, these policy concerns remain high on the agendas of many governments today. In this regard, the book offers topical research that considers both the historical context and the current political and social atmosphere. Moreover, it is significant that the research topics were chosen from two European countries, Spain and Germany, each of which present distinctive historical instances to explore in terms of nationalism and translation politics. While focusing on European countries' historical experiences to challenge the spread and consequences of nationalist ideology on translation practices, the book also interprets modernist multicultural approaches to translation practices with some allusions to non-European geographies.

The author compares 'the politics of translation' for the representation and acknowledgement of indigenous people, ethnic groups, and minorities in former nation-states and modern multicultural governments, with a special focus on cultural distinctions. This approach, motivated by the theoretical literature on nationalism and transnationalism and benefits from an interdisciplinary perspective, illustrates the intricate relationship between translation processes and nationalism. Despite the richness of the information offered in each chapter, the book's intricate organization allows readers to not only follow this multidisciplinary theoretical framework but also comprehend the interpretation of the study's primary instances in relation to the given framework.

The book opens with an extended introduction that outlines the context for the research. This chapter gives readers an overview of the concept of multiculturalism, the nature of translation methods, and the politics surrounding them. This chapter briefly explains the theoretical techniques used in the study and includes references to each theorist in this regard to highlight their genuine ideas and notions. Since the study provides extensive treatment of the theoretical backdrop, the introduction clearly outlines the research to assist the reader to fully appreciate the connections between the chapters.

The second chapter, "Translation and Culture-in Five Currents of Thought," follows the

“Introduction,” and provides a comprehensive literature review on the intersectionality of translation studies and cultural studies. Without losing sight of its central focus on translation and culture, the chapter advances its arguments in accordance with the ideas of ‘postcolonial’ and ‘decolonial’ studies, by embracing a perspective of indigenous and/or minority groups, as well as nation-states, in approaching the fidelity question in translation studies. This perspective leads to the final notion presented in this chapter, which is ‘critical translation studies. While extensively referring to power relations in translation practices ranging from nationalism and multiculturalism to bio-politics and gender, it is remarkable that cultural differences are given a place in the theoretical framework at the outset, which both strengthens the translational approach to these differences from a historical perspective and allows the reader to interpret the cases from the history in the following chapters.

The third chapter, "Translation as Method," expands on the theoretical framework presented in the previous chapter. In addition to the current debates concerning fidelity, this chapter focuses on un/translatability, particularly as it relates to minorities. The chapter revisits past ideas in translation studies while also addressing the migration issue that has dominated international politics in recent years, strengthening the links between the study and present politics. The chapter primarily focuses on the views of Reinhart Koselleck, Walter Benjamin, and Frantz Fanon to present ideas about how immigrant and minority communities are portrayed, as well as the role of translation processes in this context. This topic of conflict from the past to the present is clarified in depth by referring to significant concepts such as identity politics, nationalist policies, and linguistic racism.

The fourth chapter, “Translation and the Question of Minorities,” and the fifth chapter, “Translation: Moral Imperative or Colonial Question?” seek to depict power dynamics between distinct groups in two different contexts: nation-states and colonial settings. Because of their comprehensive covering national and colonial socio-politics in a general these two chapters serve as the basis for each instance addressed in the study. These chapters present the problem between nationalism and human ethics through linguistic and translational techniques, emphasizing the recognition battle faced by minorities in nation-states and indigenous people in colonial environments. Even though the cases to which these theoretical and conceptual frameworks will be applied are from the past experiences, the ideas and methods discussed in the study are still viable for understanding the current political environment because discussions of minority rights as a component of human rights are becoming more important by the day.

Ms. Mancheno, begins by putting forth a general theoretical framework before delving into the study's two key cases in depth. One of these examples is discussed in the sixth chapter, “Translation in the Valladolid Debate,” which provides a thorough overview of the Indians living under the Spanish colonial empire during the 16th century. The case, considered essential for the advancement of human rights, demonstrates the power discrepancies between Europeaness and indigenous people’s local identities, prompting the examination of two independent ideas from cultural studies: ‘toleration’ and ‘cannibalism’. Consequently, the Valladolid Debate represents a clash between nationalism and cultural differences, which is evaluated in light of translation processes within the context of the research. The author, in this manner, clearly demonstrates the conflict between cultural imperialism and the desire for recognition, in this case, through translation practices.

The seventh chapter, "Translation and the Jewish Question," discusses the other case study. The author evaluates the historical situation of Jewish culture and religion in Germany in the 19th century, providing substantial clarity on the socio-political conditions towards Jewish people from a theoretical and historical standpoint. Given the references to anti-Semitism in Europe and translation procedures significantly affected by nationalist ideology, this chapter is of critical for demonstrating the close ties between ideologies and translation practices. The example effectively

shows the use of translation methods as a weapon for nation-building, which instantly opens the discussion on minorities' "citizenship." Aside from using a nation-state as a case study to compare national and colonial politics, the study broadens its scope and horizons to assess the influence of nationalism on a larger scale in terms of translation processes.

The two main case studies are followed in the eighth chapter "Translating Multiculturalism" by a modern and transnational perspective. The author defines multiculturalism using the ideas of prominent theorists and advocates for translation techniques in multicultural states. Canada is given as an example in the chapter due to its multiculturalist stance and translation policies. In this direction, the author suggests an alternative strategy that combines national politics with global approaches toward translation practices. As she draws attention to disputes among migrants, refugees, indigenous peoples, and minorities based on their national, linguistic, and/or religious identities, the author touches on critical issues in today's world by drawing on similar past experiences discussed in previous chapters. Ms. Mancheno, in this chapter assumes a multidimensional perspective, gathering both previous and current experiences.

Ms. Mancheno, with her book, contributes significantly to the literature on translation and its interconnections with multiculturalism and nationalism, by concluding the study with the historical background of multiculturalism and final remarks on the relationship between translation and multiculturalism. Despite the fact that multiculturalism is a popular concept deeply investigated by many translation scholars, there are still study gaps, particularly in the field of nationalist ideology and translation. In this perspective, this book can pave the way for future research in a variety of topics, most notably translation history, ideology, and politics. Although the book focuses mostly on European experiences pertaining to nationalism in translation, the case studies might be expanded by incorporating diverse national contexts.

Özlem Gülen

Ph.D. Candidate, Istanbul University, Department of Translation Studies /
Research Assistant, Haliç University, Department of English Translation and Interpreting

ISSN: 2587-2346 E-ISSN:2667-775X
siyasetdergisi@yobu.edu.tr

